T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ İNŞASI

Yüksek Lisans Tezi

Atilla ERDEMİRCİ

Çorum – 2026

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ İNŞASI

Atilla ERDEMİRCİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Siyaset ve Sosyal Bilimler Tezli Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL

Çorum-2026

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Atilla ERDEMİRCİ

Numarası : 210448023

Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Programı : Siyaset ve Sosyal Bilimler Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL

Tez Savunma Tarihi : 18.02.2026 **Saati**: 19:00

Tez Başlığı : Tek Parti Döneminde Milliyetçilik Anlayışının İnşası

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin **9. maddesi** uyarınca, yapılmış olan tez savunma sınavı sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** *OY BİRLİĞİ* ile karar verilmiştir.

TEZ SAVUNMA SINAV JÜRİSİ		KARAR	
Ünvanı Adı ve Soyadı	**Görevi**	**Kabul**	**Ret**
Doç. Dr. Müşfika Nazan ARSLANEL	Jüri Başkanı	☒	☐
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL	Tez Danışmanı	☒	☐
Doç. Dr. Veysel DİNLER	Üye	☒	☐

Prof. Dr. Osman ÇUBUK
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Atilla ERDEMİRCİ

TEK PARTİ DÖNEMİNDE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ İNŞASI

Atilla ERDEMİRCİ

ORCID: 0000-0002-2014-5675

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Şubat 2026

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923–1946 yılları arasındaki tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının geçirdiği dönüşümü tarihsel, ideolojik ve kurumsal boyutlarıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel odağı, Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında ağırlık kazanan sivil (civic) milliyetçilik anlayışından, 1930'lu yıllarla birlikte belirginleşen kültürel milliyetçilik anlayışına geçiş sürecinin açıklanmasıdır. Bu çerçevede, 1920'li yıllarda Fransız ekolünden beslenen, vatandaşlık temelli ve kapsayıcı bir ulus tanımına dayanan milliyetçilik anlayışı ile 1930'lu yıllarda Alman ekolünün etkisiyle öne çıkan dil, tarih ve kültür merkezli milliyetçilik anlayışı arasındaki farklar ele alınmıştır.

Çalışmanın kapsamı, tek parti döneminde milliyetçiliğin eğitim, kültür, dil ve hukuk alanlarında geliştirilen politikalar aracılığıyla nasıl kurumsallaştırıldığını ve topluma nasıl aktarıldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında Avrupa'da otoriter rejimlerin yükselmesiyle birlikte milliyetçilik anlayışlarında yaşanan dönüşümün Türkiye'deki yansımaları değerlendirilmiştir. Söz konusu uluslararası konjonktürün, Türkiye'de milliyetçiliğin daha kültürel ve savunmacı bir çerçevede yeniden tanımlanmasına zemin hazırladığı tartışılmıştır.

Araştırmada ayrıca Türk Tarih Tezi ve Türk Dil Tezi'nin ortaya çıkış koşulları, bu tezlerin Batı merkezli tarih ve medeniyet söylemlerine karşı geliştirilen savunma temelli ideolojik araçlar olarak işlevleri incelenmiştir. Çalışmanın önemi, erken Cumhuriyet döneminde ulusal kimliğin hangi düşünsel ve politik dinamiklerle şekillendiğini ortaya koyarak günümüz Türkiye'sindeki milliyetçilik tartışmalarına tarihsel bir perspektif sunmasında yatmaktadır. Araştırma, tarihsel analiz ve karşılaştırmalı analiz yöntemleri kullanılarak yürütülmüş; farklı

dönemlere hâkim milliyetçilik anlayışları ideolojik ve bağlamsal düzeyde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kavramlar: Tek Parti Dönemi, Milliyetçilik, Kültür, Toplum

Bilim Kodu: 117111

CONSTRUCTION OF NATIONALISM DURING THE SINGLE PARTY PERIOD

Atilla ERDEMİRCİ

ORCID: 0000-0002-2014-5675

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

February 2026

ABSTRACT

This study aims to examine the transformation of the understanding of nationalism in the Republic of Turkey during the single-party period between 1923 and 1946, from its historical, ideological, and institutional dimensions. The main focus of the research is to explain the transition process from the civic nationalism that gained prominence in the early years of the Republic to the cultural nationalism that became prominent in the 1930s. Within this framework, the differences between the understanding of nationalism in the 1920s, which was based on a citizenship-based and inclusive definition of nation and influenced by the French school of thought, and the understanding of nationalism in the 1930s, which was centered on language, history, and culture and influenced by the German school of thought, are discussed.

The scope of the study reveals how nationalism was institutionalized and transmitted to society through policies developed in the fields of education, culture, language, and law during the single-party period. In this context, the reflections in Turkey of the transformation in the understanding of nationalism following the rise of authoritarian regimes in Europe after the 1929 World Economic Crisis are evaluated. It has been argued that the aforementioned international conjuncture paved the way for a redefinition of nationalism in Turkey within a more cultural and defensive framework.

The research also examines the conditions under which the Turkish History Thesis and the Turkish Language Thesis emerged, and their functions as defensive ideological tools developed against Western-centric discourses of history and civilization. The importance of

the study lies in providing a historical perspective on the debates on nationalism in contemporary Turkey by revealing the intellectual and political dynamics that shaped national identity in the early Republican period. The research was conducted using historical and comparative analysis methods; different understandings of nationalism prevalent in different periods were examined comparatively at the ideological and contextual levels.

Key Terms: Single-Party Era, Nationalism, Culture, Society

Science Code: 117111

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde, maddi ve manevi destekleriyle yanımda olan tüm değerli insanlarımıza en içten teşekkürlerimi sunarım.

Öncelikle, yaşamım boyunca her adımımda bana güç veren, sabır ve sevgileriyle her zaman arkamda duran babam ve anneme en derin şükranlarımı sunuyorum. Babamın hedefleri, idealleri ve mücadele azmi, bu çalışmayı tamamlama sürecinde bana en büyük rehber olmuştur. Onun idealleri doğrultusunda ilerlemek, benim için her zaman bir onur ve sorumluluk kaynağı olmuştur.

Emekleriyle her zaman yanımda olan amcam Necip Erdemirci'ye katkıları ve manevi desteği için gönülden teşekkür ederim. Her koşulda yanımda olmayı ihmal etmeyen kardeşim Durdu Erdemirci'ye, desteğini ve güvenini her daim hissettirdiği için minnettarım.

Hayatımın her noktasında sevgisini, enerjisini ve varlığını hissettiğim, en zor anlarda bile motivasyon kaynağım olan kıymetlim Şükran Uçar'a, sabrı, sevgisi ve manevi desteği için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, bilgi birikimi, akademik rehberliği ve insani yönüyle bana her daim ilham veren, yolumu aydınlatan, bilge kişiliğiyle örnek aldığım, kıymetli hocam Sayın Dr**.** Ertuğrul Eryücel'e en içten şükranlarımı sunarım. Akademik yolculuğum boyunca gösterdiği anlayış, rehberlik ve desteği benim için paha biçilemez bir değer taşımaktadır.

Bu tez, tüm bu değerli insanların katkı ve destekleriyle hayat bulmuştur. Her birine ayrı ayrı teşekkür eder, minnettarlığımı kalbimin derinliklerinden ifade ederim.

Atilla ERDEMİRCİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **vi**

TEŞEKKÜR ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **xiii**

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM

ULUS (MİLLET) KAVRAMI VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞLARI

1.1. Ulus (Millet) Kavramını Tanımlamak 4

1.2. Ulus İnşasının Objektif ve Sübjektif Unsurları 9

1.2.1. Objektif unsurlar 12

1.2.2. Sübjektif ulus anlayışı 15

1.3. 1789 Fransız İhtilali ve Milliyetçiliğin Doğuşu 16

1.3.1. İhtilali hazırlayan sosyal ve ekonomik ortam 17

1.3.2. İhtilali hazırlayan fikri süreç 19

1.3.3. İhtilalin tarihsel süreci ve nedenleri 20

1.3.4. 1789 fransız ihtilali 22

1.4. Alman Ekolü Milliyetçilik Anlayışı 27

1.5. Alman ve Fransız Ekolü Milliyetçiliğin Karşılaştırılması 33

2. BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA MİLLİYETÇİLİK

2.1. Selanik Grubu 37

2.1.1. Namık kemal ve osmanlıcı milliyetçilik 37

2.1.2. Namık kemal'in hayatı ve düşünce dünyası 37

2.1.3. Namık kemal'in milliyetçilik anlayışı 38
2.2. Ziya Gökalp ve Kültürel Milliyetçilik 39
2.2.1. Ziya gökalp'in hayatı ve düşünce dünyası 40
2.2.2. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı 41
2.3. Ömer Seyfettin ve Türkçülük 41
2.3.1. Ömer seyfettin'in hayatı ve düşünce dünyası 42
2.3.2. Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı 43
2.4. Rusya Grubu 44
2.4.1. İsmail gaspıralı ve dilde, fikirde, işte birlik 44
2.4.2. İsmail gaspıralı'nın hayatı ve düşünce dünyası 45
2.4.3. Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı 46
2.5. Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset 48
2.5.1. Yusuf akçura'nın hayatı ve düşünce dünyası 49
2.5.2. Akçura'nın milliyetçilik anlayışı 51
2.6. Sadri Maksudi Arsal ve Türk Milliyetçiliği 53
2.6.1. Sadri maksudi arsal'ın hayatı ve düşünce dünyası 54
2.6.2. Arsal'ın milliyetçilik anlayışı 55

3. BÖLÜM

1920'Lİ YILLARDA MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ İNŞASI CİVİC (SİVİL) MİLLİYETÇİLİK

3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Milliyetçilik Anlayışının Dönüşümü 58
3.1.1. Osmanlı'daki çok kültürlü yapı 58
3.1.2. Jön türkler ve erken dönem milliyetçilik 60
3.1.3. Ziya gökalp ve yusuf akçura'nın etkisi 63
3.2. Cumhuriyet'in Kurucu Kadrosunun Milliyetçilik Tasavvuru 70
3.2.1. Atatürk'ün milliyetçilik tanımı 70
3.2.2. Kurucu ideolojide milliyetçiliğin yeri 72

3.2.3. Halkçılık ve ulus kavramı 73
3.3. Tek Parti Döneminde Siyasal Yapı ve Milliyetçilikle Bütünleşme 74
3.3.1. CHP ve devlet-parti sentezi 74
3.3.2. Tek tip yurttaş modeli ve otoriterleşme süreci 75
3.3.3. İnkılaplar ve milliyetçi temalar 75
3.4. Civic (Sivil) Milliyetçilik: Kuramsal Arka Plan ve 1920'lerdeki Yansıması 76
3.4.1. Civic milliyetçilik nedir? 76
3.4.2. Türkiye'de etnik olmayan milliyetçilik uygulamaları 77
3.5. Eğitim, Dil ve Kültür Üzerinden Milliyetçiliğin İnşası 78
3.5.1. Tevhid-i tedrisat ve ulusal eğitim 78
3.5.2. Türk dil kurumu, dil devrimi 79
3.5.3. Tarih anlatısının yeniden kurgulanması 80
3.6. Resmî Milliyetçilik Anlayışının Kurumsallaşması ve Toplumsal Etkileri 80
3.6.1. Türk ocakları ve kültürel milliyetçilik 80
3.6.2. Halkevleri öncülleri ve vatandaşlık bilinci 81
3.6.3. Sınıf, mezhep ve etnisiteye yaklaşım 82
3.7. Milliyetçilik ve Kadın Politikaları: Toplumsal Cinsiyetin Dönüşümü 83
3.7.1. Yeni kadın kimliğinin inşası 83
3.7.2. Milliyetçilikte annelik ve nesil yetiştirme 84
3.7.3. Kadının kamusal alandaki temsili ve sınırları 85
3.8. Sanat ve Edebiyat Yoluyla Millî Kimlik Üretimi 86
3.8.1. Erken cumhuriyet döneminde edebi milliyetçilik 86
3.8.2. Görsel sanatlar ve ulus inşa süreci 87

4. BÖLÜM

1930'LARDA KIRILMA – IRKİ KİMLİĞE KAYIŞ

4.1. 1930'lu Yıllarda Milliyetçilik Anlayışının İnşası 88

4.2. Milliyetçilik Anlayışındaki Kırılma 92
4.3. Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi 96
4.4. Tek Parti Dönemi Kültür ve Antropoloji Çalışmaları 101
SONUÇ VE ÖNERİLER 115
KAYNAKÇA 117

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü (eski)
MD	Milliyetçilik Dönemi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TB	Tarih Bilinci
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
UL	Ulusal Lisans/Ulusal Kimlik Kavramı

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi, yalnızca bir devletin siyasal sınırlarını belirleme çabası olmakla kalmayıp, aynı zamanda yeni bir ulusal kimlik yaratma sürecini de örneklendiren bir evre olarak tarihteki yerini almıştır. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan boşluk, sadece siyasi otorite açısından değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel kimlik bakımından da derin etkiler meydana getirmiştir. Bu devrede, çeşitli etnik, dini ve kültürel zümrelerin bir arada bulunduğu bir coğrafyada ulus-devletin esaslarını atmak, ciddi bir ideolojik ve kurumsal gayreti zaruri kılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1923 senesinde ilan edildikten sonra, bilhassa 1923-1946 seneleri arasındaki tek parti dönemi boyunca, ulusal bir kimliğin inşası ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması maksadıyla kapsamlı bir milliyetçilik siyaseti geliştirmiştir. Bu süreç, sadece devletin merkezi erkinin pekiştirilmesini amaçlamakla kalmamış, aynı zamanda vatandaşların zihinsel, kültürel ve sosyal seviyede yeni bir milliyetçi şuur kazanmasını hedeflemiştir. Tek parti devresi olarak bilinen 1923-1946 seneleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) devlet mekanizması içindeki baskın konumuyla biçimlenmiştir. Bu devrede uygulanan politikalar, devlet aracılığıyla toplum üzerinde milliyetçi bir şuur yaratmayı, ulusal değerleri ve ortak tarih idrakini bireylere benimsetmeyi temel almıştır. Milliyetçilik, bu bağlamda salt bir siyasi vasıta olmaktan çıkarılmış; kültürel, eğitsel, ekonomik ve hukuki sahalarda da toplumsal bir örgütlenme stratejisi olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet'in erken dönem düşünürleri, özellikle Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde, ulusal bir kimliğin tesisinde tarih ve kültürü yeniden yorumlamış, toplumsal hafızayı şekillendirmeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda yapılan düzenlemeler, Türk milliyetçiliğinin çağdaş bir ulus-devlet anlayışı çerçevesinde şekillenmesini temin etmiştir. Tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının inşası, çoğunlukla eğitim ve kültür politikaları vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Eğitimin ulus-devletin birleştirici mekanizmalarından biri olarak görülmesi, bu dönemin en belirgin hususiyetlerinden biridir. Okullarda müfredat, tarih ve edebiyat dersleri üzerinden yeni bir milliyetçi şuur oluşturmayı amaçlamış, Türk tarihi ve kültürü modern bir çerçevede yeniden yorumlanmıştır. Keza resmi dil politikaları, halk arasında bir ortak dil idrakinin gelişmesini hedeflemiş ve farklı şiveler, yerel lisanlar üzerinde standart bir Türkçe normunun teşvik edilmesi ile milliyetçi inşanın önemli bir aracı olmuştur. Bu süreç, sadece bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamış; milli bayramlar, kültürel etkinlikler ve devlet tarafından düzenlenen merasimler aracılığıyla toplumsal yaşamın çeşitli alanlarına nüfuz etmiştir. Dolayısıyla milliyetçilik, toplumun gündelik hayatına ve bireysel kimlik algısına doğrudan tesir eden bir ideolojik çerçeve haline gelmiştir. Tek parti döneminde uygulanan milliyetçilik anlayışının temel niteliklerinden biri, devletin merkezi otoritesinin tahkim edilmesi ve ulusal birliğin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, toplumsal çeşitliliğin ve farklılıkların belirli bir ölçüde yeknesaklaştırılması hedeflenmiştir. Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi çerçevesinde, ortak tarih ve kültür şuuru, devletin meşruiyetinin ve toplumsal istikrarın esası olarak

görülmüştür. Bu devrede milliyetçilik, sadece bir siyasi söylem veya propaganda aracı olmaktan öte, toplumsal düzeni şekillendiren normatif bir mekanizma işlevi görmüştür. Devlet, yasalar, eğitim sistemi, basın ve diğer kamusal araçlar vasıtasıyla bu bilinçlendirme sürecini yönlendirmiştir. Ayrıca tek parti yönetimi, muhalefeti sınırlandırarak ve toplumsal eleştiriyi denetim altına alarak milliyetçi ideolojinin kesintisiz bir biçimde toplumun gündelik yaşamına nüfuz etmesini sağlamıştır.

Kimlik, bireyin kendini içinde bulunduğu toplumla bağdaştırmasını, ortak geçmiş ve gelecek anlayışını paylaşmasını, aynı değerleri benimsemesini ve duygularını toplumla birlikte deneyimlemesini sağlayan temel bir olgudur. Hem birey hem de topluluk açısından hayati öneme sahip olan kimlik, büyük ölçüde kültürel yapılar tarafından şekillenir. Kültür değiştikçe kimlikler de dönüşür; bu süreç, din, dil, üretim biçimi, coğrafya ve sosyal normlar gibi çeşitli faktörlerin evrimine bağlı olarak sürekli bir biçimde ilerler. Kimliği durağan ve değişmez bir varlık olarak gören yaklaşım tartışmalı bir bakış açısıdır; çünkü kimlik zaman içinde dönüşen, esnek ve uyum sağlayabilen bir yapıya sahiptir. Bu dönüşüm, özellikle büyük toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimlerin yaşandığı dönemlerde hızlanır ve bireyler yeni aidiyet alanları arayışına girerler.

Modern dönem, kimlik meselelerinin ön plana çıktığı bir çağ olarak dikkat çeker. Sanayileşme, kentleşme, devletlerin merkeziyetçi yapılar kazanması ve ulus-devletlerin yaygınlaşması, kimliklerin yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Ulus-devletler, heterojen nüfuslarını yönetebilmek için ortak bir dil, kültür ve kimlik inşa etmeye çalışmış; bunu eğitim, medya ve yasal düzenlemeler aracılığıyla tüm topluma benimsetmeyi amaçlamışlardır. Bu süreçte geleneksel aidiyet biçimleri zayıflarken, ulusal kimlikler yeni ve güçlü aidiyet alanları olarak ortaya çıkmıştır. Ulusal kimlik, bireyleri ve toplumları dini, ailesel ve yerel kimliklerden öteye taşıyarak, daha geniş bir ortaklık duygusu oluşturur. Modern ulusal kimlik, millet kavramına dayanan ve devlet yapılarıyla bağlantılı bir toplumsal bağ olarak şekillenmiştir.

19. yüzyılda ortaya çıkan ulusal kimlik ve milliyetçilik hareketleri, toplumların hem kendi devletlerini kurma hem de var olan devletler içinde millet bilincini güçlendirme süreçlerini yönlendirmiştir. Bu dönemde Osmanlı gibi çok uluslu imparatorluklar, farklı milliyetlerden gelen grupların bağımsızlık hareketleriyle karşılaşmış ve bunun sonucunda kimlik sorunları yaşamıştır. Milliyetçilik hareketleri, devletlerin kendi ulusal kimliklerini inşa etme veya mevcut kimlikleri dönüştürme çabalarını tetiklemiştir.

Kimlik ve milliyetçilik tartışmalarında farklı bakış açıları öne çıkar. Bir görüş, milletlerin doğal ve eski çağlardan beri var olduğunu savunur; bu yaklaşım etnik köken, dil ve dini unsurların kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve değişime direnç gösterdiğini öne sürer. Buna göre milletler, doğaları gereği sınırları, misyonları ve karakterleri olan yapılar olarak görülür. Öte yandan modernist yaklaşım, ulus ve milliyetçiliğin modern dönemin ürünü olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşım, sanayileşme, kapitalizm, kentleşme ve modern devletlerin doğuşuyla

birlikte ulus ve milliyetçiliğin ortaya çıktığını savunur. Önceki dönemlerde, siyasi teşkilatlanmalar ve toplumsal yapılar, milliyetçilik veya ulusal kimlik temelli biçimde organize edilmemiştir; önemli olan yöneticilerin kişisel nitelikleri ve toplumsal adalet anlayışlarıdır.

Sanayileşmiş toplumlarda ise kültür, artık toplumsal yapının bir tamamlayıcısı değil, temel bir bileşeni hâline gelmiştir. İnsanların etkin iletişim kurabilmesi, ortak bir dili paylaşabilmesi ve eğitim yoluyla toplumun kültürel değerlerini benimsemesi, modern devletin işlevini ve vatandaşlık anlayışını belirler. Eğitim, bu noktada kritik bir araç olarak devreye girer; bireylere standart bir dil, temel bilgi ve kültürel değerler kazandırmak suretiyle toplumun yeniden üretimini sağlar. Modern devletin bu çabası, kültürle iktidarı birleştirir ve milliyetçiliğin temelini oluşturur. Bu açıdan milliyetçilik, sanayi toplumunun ve modern devlet yapısının bir ürünü olarak anlaşılabilir.

Bu çalışmada, tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının inşası, tarihsel, ideolojik ve kurumsal boyutlarıyla ele alınacaktır. Öncelikle, Cumhuriyet'in ilanı sonrası siyasi ve toplumsal koşullar incelenerek, milliyetçilik politikalarının ortaya çıkış süreci değerlendirilecektir. Akabinde, eğitim, kültür ve dil politikalarının bu süreçteki rolü detaylandırılacak, ulusal kimlik inşasının metotları analiz edilecektir. Ayrıca, bu politikaların toplumsal etkileri, farklı etnik ve kültürel gruplar üzerindeki sonuçları ve devlet-toplum ilişkisine katkıları münakaşa edilecektir. Böylece, tek parti döneminde milliyetçiliğin yalnızca bir ideolojik söylem olarak değil, devletin toplumsal mühendislik stratejisinin merkezinde yer alan bir araç olduğu ortaya konacaktır. Netice olarak, tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının inşası, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinin idrak edilebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu süreç, sadece tarihsel bir olaylar silsilesi olarak değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir dönüşüm süreci olarak incelenmelidir. Milliyetçiliğin devlet politikaları aracılığıyla bireylerin kimlik algısına ve toplumsal yapı üzerindeki tesirleri, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki devlet-toplum ilişkilerinin ve modern Türkiye'nin şekillenmesinin temel dinamiklerini anlamak için vazgeçilmez bir perspektif sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının nasıl inşa edildiğini, hangi araç ve mekanizmalar vasıtasıyla topluma aktarıldığını ve bu sürecin uzun vadeli etkilerini kapsamlı bir şekilde tetkik etmektir.

1. BÖLÜM

ULUS (MİLLET) KAVRAMI VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞLARI

1.1. Ulus (Millet) Kavramını Tanımlamak

"Ulus, bize sorulmadıkça ne olduğunu bildiğimizden kuşku duymadığımız, ancak açıklayıp tanımlamamız istendiğinde bocalayıp sustuğumuz bir olgudur."

Walter Bagehot

Milliyetçilik ve ulus inşası çalışmaları, ulus kavramının açıklanmasını zorunlu kılar. Ulus ve millet kavramları birbirine yakın görünse de tarihsel ve içerik açısından farklı anlamlar taşır. Millet kavramı daha çok dinî birlik temelinde şekillenmiş, ulus ise modern devlet ve toplumsal kimlik inşasıyla ilişkilendirilmiştir. Millet sözcüğü Aramice kökenli "mille" kelimesinden türemiştir ve temel anlamı dinî topluluğu ifade eder (Lewis, 2020, s. 453-454). İslam düşüncesinde bu kavram "din" anlamında kullanılmış, zamanla İslam topluluğunu ifade eden "ümmet" anlayışını da içine alacak şekilde genişlemiştir (Lewis, 2020, s. 453-454). Buna karşılık ulus kavramı, belirli bir etnik kimlik ve ortak yaşam alanını vurgular (Karpat, 2013, s. 11). Doğu toplumlarında kimlik çoğunlukla din üzerinden şekillenirken, Batı'da ulus kavramı toplumsal ve etnik bütünlüğe dayalı bir anlam kazanmıştır (Karpat, 2013, s. 2). Ulus düşüncesi modern bir olgudur; politik ve ideolojik bir anlam kazanması on sekizinci yüzyılın sonlarına rastlar (Karakaş, 2000, s. 16-17). Daha eski metinlerde ulus kavramının bugünkü anlamıyla kullanılmadığı görülmektedir (Karakaş, 2000, s. 18). Örneğin "lengua nacional" ifadesi ilk kez 1884 tarihli İspanyol Kraliyet Akademisi sözlüğünde yer almış ve bir ülkenin resmî dili olarak tanımlanmıştır (Hobsbawm, 2020, s. 30-32). Aynı sözlükte "nacion" kelimesi, siyasal bir topluluk ve bu topluluğun yaşadığı toprakları ifade edecek şekilde modern anlamına yakın bir tanım kazanmıştır (Hobsbawm, 2020, s. 30-32). Dilbilimsel incelemeler de "nation" kelimesinin başlangıçta soy ve köken anlamına geldiğini göstermektedir; bu kelime eski Fransızca sözlüklerde doğum, köken ve topluluk gibi anlamlarla ilişkilendirilmiştir (Hobsbawm, 2020, s. 30-32). Böylece ulus kavramının tarihsel gelişimi, modern dönemde kazandığı politik ve toplumsal içerikten önce daha sınırlı bir anlam taşıdığını ortaya koymaktadır.

Denis Diderot ve Jean le Rond d'Alembert tarafından hazırlanan Fransız Ansiklopedisi'nde "ulus", belirli bir ülkede yaşayan, ortak bir siyasal yapıya bağlı büyük insan toplulukları şeklinde tanımlanmaktadır (Kedourie, 2017, s. 28). Günlük kullanımda bu kavram zaman zaman toplum, halk ya da belirli bir grup anlamında da kullanılmakta, bu durum kavramsal belirsizliklere yol açmaktadır (Karakaş, 2000, s. 19). Örneğin Almancada "Volk" kelimesi halk anlamına gelmekte, ancak tarihsel olarak soy ve topluluk çağrışımları taşıdığı için ulus kavramıyla karıştırılabilmektedir (Karakaş, 2000, s. 19). Aynı şekilde "nation" sözcüğü günlük

dilde aileden büyük, kabileden küçük bir insan topluluğunu ifade etmiş, Roma örneğinde olduğu gibi bu kullanım her zaman modern ulus anlamını taşımamıştır (Kedourie, 2017, s. 27). 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle ulus kavramı dini veya hanedan temelli aidiyetlerin ötesine geçerek ortak dil, kültür ve siyasi irade temelinde yeniden yorumlanmıştır (Schnapper, 1995, s. 13). Bu süreç, modern milliyetçilik düşüncesinin gelişmesine ve ulus-devlet anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Doğu toplumlarında ise millet kavramı daha çok dinî aidiyet üzerinden şekillenmiş; Osmanlı'da farklı topluluklar din esasına göre sınıflandırılmıştır (Karakaş, 2000, s. 20). Ancak bu kullanım, ulusun modern anlamıyla birebir örtüşmemektedir. Ulus kavramı tarihsel olarak yeni bir olgudur ve modern dönemde siyasi, kültürel ve ideolojik bir içerik kazanarak bugünkü anlamına ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda millet kavramı, modern ulus-devlet anlayışından farklı olarak daha çok dini toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır (Kurtaran, 2011, s. 59). Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri gibi tanımlar, etnik bir birlikten ziyade dini cemaatleri anlatmakta ve bu gruplara kendi iç işlerinde belirli bir özerklik tanınmaktaydı. Osmanlı yönetimi, millet sistemini merkezi otoriteye bağlılığı korumanın bir aracı olarak görmüş, etnik temelli siyasi kimliklerin güç kazanmasına temkinli yaklaşmıştır (Kurtaran, 2011, s. 59). Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Batı'dan gelen milliyetçilik akımları bu yapıyı zorlamış ve geleneksel millet anlayışı sarsılmaya başlamıştır. Yine de Osmanlı uzun süre millet kavramını siyasi bir ulus tanımıyla eşitlemekten kaçınmıştır.

Ulus kavramı tarih boyunca doğal bir gelişimin ürünü olmaktan çok modern dönemin koşullarıyla şekillenen bir olgudur (Gellner, 2022, s. 28). Modern ulus, devletle bağlantılı bir siyasi ve toplumsal yapı içinde anlam kazanmış; özellikle Fransız Devrimi bu dönüşümde belirleyici olmuştur. Devrim öncesinde egemenlik monarşik meşruiyete dayanırken, devrim sonrasında halk egemenliği fikri öne çıkmış ve ulus siyasi bir özne olarak tanımlanmıştır. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde yer alan egemenliğin millete ait olduğu düşüncesi, ulus-devlet anlayışının temelini oluşturmuştur (Brubaker, 1989, s. 32). Böylece ulus, yalnızca soyut bir aidiyet kavramı olmaktan çıkmış, devletin meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmiştir (Hobsbawm, 2020, s. 35-36). Ancak bu durum ulusun tamamen devletle özdeş olduğu anlamına gelmez; ulus kavramı devletle ilişkili olmakla birlikte kültürel ve toplumsal boyutları da içeren çok yönlü bir yapıya sahiptir.

Etimolojik köken ve ulus kavramının tarihi sürecinden de anlaşılacağı gibi ulus kavramının geçmişi birçok farklı tanımlamaları ve açıklamaları karşımıza çıkarmıştır. Zikredilen tanımları incelemek, ulusu oluşturan niteliklerin anlaşılmasını ve ulusun ne olduğu açıklaması bakımından oldukça önem arz etmektedir. Siyasetçilerin, sosyologların ve klasik düşünürlerin "ulus" hakkındaki tanımları şöyledir:

- "Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Bünyesi gereği hem sınırlı hem de egemen olarak hayal edilmiştir" (Anderson, 2023, s. 24).

- “Ortak bir yasa altında yaşayan, aynı yasama organıyla temsile edilen vb. bir ortak insanlar topluluğu” (Sieyès, 2005, s. 13).
- “Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilkedir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karar varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir” (Renan, 2021, s. 60).
- “Mutlak belirsizlik taşıyan “ulus” teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa oda siyaset alanına ilişkindir... Ulus, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir, o halde ulus normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur” (Weber, 1993, s. 172).
- “Millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de iradî bir zümre değildir. Millet; lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir” (Gökalp, 2018, s. 37-38.).
- “Tarihi bir toprağı / ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitleyi bir kamu kamu kültürünü, ortak ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı” (Smith, 2022, s. 75-76).

Yukarıda yapılan tanımlamalar, aynı sınırlar içerisinde birlikte yaşama arzusuna, kolektif bir kültürel bütünlüğe sahip bu insanları bir araya getiren ve ulus olma bilincinin temelini oluşturan bazı temel unsuları da ifade etmektedir.

Ulus kavramının anlamı tarihsel süreçte toplumların ihtiyaçlarına göre değişmiş ve farklı kültürlerde çeşitli yorumlar kazanmıştır. Bu durum, kavramın sabit bir içeriğe sahip olmamasından ve siyasi ya da toplumsal amaçlarla yeniden tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla ulusun anlaşılabilmesi için hem dilsel kökenleri hem de modern dönemde kazandığı anlamlar birlikte değerlendirilmelidir. Ulus kelimesi Moğolca kökenli olup, kağan ailesine ayrılan toprak veya pay anlamına gelmektedir ve eski Türkçedeki “dağıtmak” anlamındaki “ülüş” ile bağlantılıdır (İnaç ve Sada, 2021, s. 6-19). Moğol işgalleri döneminde Türkçeye geçen bu kelime, Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde özellikle göçebe topluluklarda büyük aşiret veya aşiretler birliği anlamında kullanılmıştır (Aksoy ve Arslantaş, 2010, s. 32). Batı dillerinde ulus karşılığı olan nation kavramı ise Latin kökenlidir ve başlangıçta doğum ile kök salma anlamlarıyla ilişkilendirilmiştir. Roma döneminde bu terim, akrabalık bağlarını ifade eden gens kavramıyla birlikte kullanılmış ve zamanla aile ve soy gibi daha geniş toplumsal birlikleri tanımlamak için geliştirilmiştir (Akkaya, 2004, s. 18). Orta Çağ Avrupa’sında toplumsal yapı üç temel sınıfa ayrılmıştır: soylular, din adamları ve üretimle uğraşan geniş halk kesimi. Siyasi ve ekonomik güç soylular ile kilise arasında paylaşılırken, özgür köylüler ve toprak işçileri siyasal haklardan büyük ölçüde yoksun kalmıştır (Tunçay, 2006, s. 41-43). Bu yapı, modern ulus anlayışının ortaya çıkmasından önce toplumların sınıfsal ve dini temeller üzerine kurulu olduğunu göstermektedir.

Mevcut siyasi sorunları çözme arayışları tarih boyunca farklı girişimlerle ortaya çıkmıştır; Haçlı Seferleri bunlardan biridir. Bu seferler Doğu ile Batı arasındaki ticareti canlandırmış olsa da skolastik düşüncenin etkisini zayıflatmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında 8. ve 12. yüzyıllar arasında hâkim olan feodal sistem, toplumsal ve siyasi yapıyı belirlemiş; köylüler üretim yaparak ekonomik faaliyetlere katkıda bulunmuştur. Zamanla köylülerin şehirlerde yaşamayı tercih etmesi, geçim ekonomisinden ticaret ve rant odaklı bir yapıya geçişe yol açmış, şehirler ekonomik merkezlere dönüşmüştür. Ticaretin gelişmesiyle zenginleşen kesim burjuva sınıfını oluşturmuş, bu durum kilisenin toplumsal otoritesini zayıflatmıştır. 15. yüzyılda coğrafi keşiflerin artması toplumsal hareketliliği hızlandırmış; matbaanın yaygınlaşması ise bilgi üretimini artırarak Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerinin önünü açmıştır (Tutar vd., 2006, s. 43-45). Bu gelişmeler, modern ulus ve devlet anlayışının ortaya çıkmasında önemli bir zemin hazırlamıştır. Ulus kavramı modern anlamda devletle ilişkilendirilmiş ve halkın siyasal kimliğini ifade eden bir yapı olarak gelişmiştir (İnaç, 2007, s. 27). Osmanlı'da millet terimi daha çok dini toplulukları ifade ederken, modern ulus anlayışı etnik ve siyasi birlik temelinde farklı bir içerik kazanmıştır (İnaç, 2016, s. 63-64). Weberci yaklaşım, ulusun devletle tamamen örtüşmediğini ve topluluk içinde dayanışma hissi yaratabileceğini vurgular (Gerth ve Mills, 1946, s. 172). Connor ise ulus inşasını, ulusu devletle birleştirme süreci olarak değerlendirir (Connor, 1978, s. 382). Bu görüşler, ulusun sabit bir yapı değil, tarihsel koşullara göre şekillenen bir olgu olduğunu göstermektedir.

Clifford Geertz, ulusun iki temel unsurdan oluştuğunu belirtir: ilki akrabalık, etnik köken ve ortak tarih gibi bağlarla şekillenen kimlik; ikincisi ise vatandaşlık isteği ve siyasi topluluğa katılım arzusudur (Geertz, 1963, s. 109). Etnik bağlar uzun tarihsel süreçte oluşurken, vatandaşlık daha esnek bir aidiyeti ifade eder. Vatandaşlık, eşit hak ve sorumluluklar temelinde siyasi bir topluluğa katılımı sağlarken, etnik kimlik ve tarihsel bağlar daha yavaş değişen unsurlardır. Walker Connor, ulusun soyut bir psikolojik bağa dayandığını savunur; bu bağ, bireyleri diğer topluluklardan ayıran ortak bir aidiyet duygusudur (Connor, 1978, s. 379). Benedict Anderson da ulusu hayali bir topluluk olarak tanımlar; uluslar, ortak bir aidiyet duygusu etrafında şekillenen kültürel ve siyasi yapılardır (Anderson, 2023, s. 22). Böylece ulus, hem nesnel hem de öznel unsurları içeren karmaşık bir yapıyı temsil eder.

Milliyetçilik yalnızca siyasi değil, kültürel bir anlam da taşıyabilir. Friedrich Meinecke, kültürel ulusları etnik kimlik ile ulusal kimliğin büyük ölçüde örtüştüğü yapılar olarak tanımlar. Bu uluslar, tarihsel süreçlerle şekillenen organik yapılardır ve güçlü birlik duygusu sayesinde istikrarlı olma eğilimindedir (Meinecke, 1970, s. 10). Ancak kültürel uluslar, üyelerini seçkin bir topluluk olarak görme eğilimi taşıyabilir; ulusa aidiyet yalnızca dil veya inançla değil, tarihsel bağlarla da ilişkilendirilir (Meinecke, 1970, s. 61). Ernest Gellner'e göre sanayi öncesi toplumlar feodal bağlılıklarla şekillenirken, sanayi toplumları sosyal hareketlilik ve rekabet nedeniyle yeni bir kültürel bütünleşme ihtiyacı duymuş, bu ihtiyacı milliyetçilik karşılamıştır (Gellner, 2022, s. 79). Böylece ulus kavramı, tarihsel koşullara göre değişen ve hem siyasi hem de kültürel boyutları bulunan bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Anthony Smith, milliyetçiliği yalnızca siyasi bir olgu olarak değil, ulusal kimlikle bağlantılı kolektif bir kültürel yapı olarak değerlendirir (Smith, 1998). Ona göre modern uluslar, etnik topluluklarla tarihsel bir süreklilik gösterir; ortak dil ve kültürel miras, ulusun temelini oluşturur. Etnisite modern ulusların ortaya çıkışında önemli bir rol oynasa da, siyasal egemenlik fikriyle birleşmediği sürece ulusun oluşumu tamamlanmış sayılmaz (Smith, 2022, s. 113). Bu nedenle ulus, yalnızca siyasi sınırlarla açıklanabilecek bir kavram değildir; tarihsel ve kültürel bağlar da belirleyicidir.

Ulus ile toprak ilişkisi tartışmalıdır. Aynı coğrafyada yaşayan bireylerin otomatik olarak aynı ulusa ait sayılması zorunlu değildir. 18. yüzyılda ulus, ortak gelenek ve hukuki düzeni paylaşan yurttaş topluluğu olarak tanımlanmış, coğrafi birlikten ziyade siyasi ve toplumsal birlik vurgulanmıştır (Hobsbawm, 2010, s. 33). Bu yaklaşım, ulusun yalnızca bir yerle değil, ortak aidiyet ve vatandaşlıkla ilişkili olduğunu göstermektedir. Farklı etnik gruplar aynı devlet içinde yaşayabilir; ulus, bu grupların siyasi ve toplumsal bütünleşmesiyle şekillenir.

Tarihsel kullanımda halk kavramı da ulusla ilişkilidir. Almanca Volk terimi, Latince kökenli natio ile bağlantılı olsa da aynı anlama gelmez. 16. yüzyılda Volk ve natie kavramları birbirine yaklaşmış, halkın sosyal ve siyasi konumu değişmiştir. Toplumun elit olmayan kesimi, modern siyasette egemenliğin taşıyıcısı olarak görülmeye başlamış ve ulusun siyasi birliğinin temel unsuru hâline gelmiştir (Kerestecioğlu, 2008, s. 316). Ortaçağda natie, soy ve doğum gruplarını ifade ederken, zamanla bu anlam genişlemiş ve belirli bir topluluğa ait olma fikri öne çıkmıştır (Hobsbawm, 2010, s. 32). Zedler'e göre volck ise aynı devlet sınırlarında yaşayan bireyleri ifade eder ve ulusla eşanlamlı kullanılabilir; bazı durumlarda toplum içindeki birlik veya grup anlamına da gelir (Hobsbawm, 2010, s. 33). Bu gelişmeler, ulus kavramının tarih boyunca değişen sosyal ve siyasi koşullara göre yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk kavramları tarihsel süreç içerisinde birbirleriyle yakından ilişkilidir. Önceki bölümlerde ele alınan terimlerin kullanım biçimleri ve anlamları, bu bağlantıların nasıl yorumlanabileceği hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Filolojik bir kaynak olan New English Dictionary'de, ulus daha önce bir etnik birim olarak tanımlansa da, modern dönemde "siyasal birlik ve bağımsızlık" anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Hobsbawm, 2010, s. 34). Siyasal boyut, Amerikan ve Fransız devrimlerinde açıkça görülür; ulus, halk ve devlet eşitliğini ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin kuruluş yıllarında, ulus terimi merkezi ve üniter yapının vurgulandığı siyasal ifadelerde "insanlar", "bütünlük", "ortak vatanımız" ve "toplum" gibi ifadelerle birlikte anılmıştır. Fransız Devrimi döneminde ise ulus, bir bütün olarak varlığını göstererek, kolektif egemenliği siyasal bir devlet yapısında somutlaştıran yurttaş grubunu tanımlamıştır (Hobsbawm, 2010, s. 35). Bu tanımda, ulusun temel unsurları olarak yurttaşlık ve kitlesel katılım öne çıkar.

Ulus=Devlet=Halk ilişkisi, ulusu belirli bir toprak parçasına bağlamaktadır; çünkü devletin varlığı, tanımlı bir araziyi gerektirir. Buna karşılık, 1975 tarihli Fransız Haklar Bildirgesi'nde,

“Kendini oluşturan bireylerin sayısı ve üzerinde yaşadığı toprak miktarı ne olursa olsun, her millet bağımsız ve egemendir. Bu egemenlik başka birine devredilemez.” ifadesi yer almıştır (Hobsbawm, 2010, s. 35). Buradan, “halk” kavramının sınırları tam olarak anlaşılmasa da, ulus ve halk meseleleri arasında belirgin bir ayrım yapılabilir: Bir yanda belirli bir arazi üzerindeki devletin vatandaşları, diğer yanda ise grup üyeliği, etnik, dilsel veya diğer ortak temellere dayandırılarak kabul edilen ulus aidiyeti söz konusudur.

1.2. Ulus İnşasının Objektif ve Sübjektif Unsurları

Ulus inşası teorilerini incelediğimizde, öne çıkan tartışmalardan biri, her toplumun ulus oluşturma kapasitesine sahip olup olmadığıdır (Janoski, 2010, s. 261-262). Anthony Smith’e göre, her toplumun ulus olma potansiyeli mevcuttur; bu süreç, Roma’daki en küçük birim olan gen ile başlayarak klan, kabile, aşiret ve nihayetinde ulus şeklinde evrilir. Bu yaklaşım, toplumların tarihsel köklerinin değişmeden günümüze ulaştığını ve bu köklerin uluslaşma sürecinde temel bir rol oynadığını öne sürer (İnaç, 2004, s. 36). Öte yandan, Ernest Gellner bu görüşe karşı çıkar ve ulusun modern bir olgu olduğunu savunur. Ona göre, sanayileşmemiş ve modernleşmemiş toplumlar, bireysel kimliklere ayrılmadığı sürece ulus olamazlar. Modernleşme ve sanayileşme, bireyleri rasyonelleştirir ve dini ya da geleneksel bağlardan koparır (İnaç, 2004, s. 33). Bu süreçte din, birleştirici bir unsur olmaktan çıkar ve zamanla ortak dini kimlik, ulusal kimliğe dönüşür.

Eric Hobsbawm ise yalnızca köklü geleneğe sahip toplumların uluslaşabileceğini ileri sürer. Geleneksel yapısı olmayan toplumlar veya Avrupa Birliği gibi ulus inşa etmeye çalışan fakat gerekli gelenekten yoksun yapılar, ulusal kimlik oluşturabilmek için yeni gelenekler yaratmak zorundadır (İnaç, 2016, s. 64-65). Ulus inşasında Volk (halk) kavramını ön plana çıkaran Benedict Anderson ise, ulus kategorisinin kendi başına bir kimlik yaratma gücüne sahip olmadığını savunur ve bu nedenle ulusu, onun yaklaşımına göre “hayali cemaatler” (imagined communities) biçiminde tanımlar.

Geleneksel yapıya sahip olmayan topluluklar veya Avrupa Birliği gibi ulus inşa etme girişiminde bulunan ancak bu süreç için gerekli tarihsel geleneğe sahip olmayan yapılar, ulusal kimlik oluşturabilmek amacıyla mutlaka “gelenek yaratma” (inventing traditions) zorunluluğu taşımaktadır (İnaç, 2016, s. 64-65). Benedict Anderson, ulus inşasında Volk (halk) kavramını merkeze yerleştirir ve ulusun tek başına bir kimlik inşa etme kapasitesine sahip olmadığını ileri sürer; bu nedenle onun yaklaşımında ulus, “hayali cemaatler” (imagined communities) biçiminde tanımlanır. Demokrasi ve halk egemenliği kavramları, bireyleri eşit, irade sahibi ve kendi geleceklerini belirleyebilecek “vatandaşlar” konumuna getirirken, ulusun yüksek bir kültür oluşturacağı inancı bu dönüşümün temel dayanağını sağlar. Vatandaşlık, yalnızca rasyonel bireyin inşası ile anlam kazanır ve devletle bütünleştiği ölçüde karşılıklı bir etkileşim oluşturur; bu etkileşim ise ancak aidiyet duygusu ile anlamlı hâle gelir.

Ulusal kimliğin inşasında en kritik unsur, geçmişteki tarihsel deneyimler ve bu deneyimlerin paylaşıldığı ortak toprak olarak tanımlanmaktadır. Gellner'e göre vatan (patrie), tarihsel bellek ile kamu kültürünün bir birleşiminden doğar (Delanty, 2013, s. 49-54). Ulusal kimlik, ikinci olarak toplumun kendisi üzerine inşa edilir; ulusun gerçek mirasçısı, temsilcisi ve ulusal kimliğin esas taşıyıcısı halktır. Bu kimlik, geçmişe dönük (backward-looking) veya geleceğe dönük (forward-looking) bir perspektifle oluşturulabilir (Haviland, 2002, s. 168). Tarihsel deneyimi derin ve uzun olan uluslar, geçmişteki ortak kader ve değerler aracılığıyla ulus inşa etme yolunu tercih eder; Türk kimliği bu sürecin en somut örneklerinden biridir. Öte yandan, ABD ve Avrupa Birliği gibi tarihsel kökleri sınırlı veya yok denecek kadar az olan yapılar, geleceğe yönelik bir arada yaşama iradesi ve kararlılığına odaklanarak ulusal kimlik inşa edebilir. Bu tür yapılar, geçmiş deneyimleri geleceğe dönük hedefler için dönüştürerek güncel siyasal strateji ve söylemlerine tarihsel bir meşruiyet kazandırmaktadır.

Ulus inşasının ana alanları, diğer aşamaların başarıyla gerçekleştirilmesinde kritik rol oynayan unsurlara bağlıdır. Bu unsurlar; adalet ve uzlaşma, güvenlik, ekonomik ve sosyal ilerleme, yönetim ve yönetime katılma etkinlikleri şeklinde incelenmektedir (Özerdem, 2013, s. 129-130). Ulus inşası, Fukuyama'ya göre yeniden yapılanma ve bu süreçte gerçekleşen kalkınma çabalarından oluşmaktadır. Bir savaş nedeniyle zarar gören toplumları eski hallerine kavuşturmayı hedefleyen faaliyetler yeniden yapılanma olarak adlandırılmaktadır. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için savaş sonrasında sosyal ve siyasi niteliklere sahip olan alt yapının en üst düzeyde dayanıklı olması şarttır. Bunun yanı sıra, yeni kurum ve kuruluşların geliştirilmesiyle daha önce var olmayan bir gelişim aşamasına ulaşılması hedeflenmektedir (Fukuyama, 2012, s. 16-17).

Çatışma sonrası süreçte meydana gelen yapılanmanın iki ana hedefi bulunmaktadır. Bunlar, düşmanlık hali sona erdikten sonra sürdürülebilir barış aşamasına geçişi kolaylaştırmak ve sosyal ile ekonomik gelişimi desteklemek olarak tanımlanabilir (The World Bank, 1998). Bu hedefler doğrultusunda yeniden yapılandırma sürecinde altyapının kurulmasında ve ilgili toplumun eski haline döndürülmesinde dış müdahalenin gerekli olduğunu ifade etmek mümkündür. Gelişim sürecinde yerel nitelikteki aktörlerle oluşturulan kurumların dış müdahalelerden etkilenmemesi büyük bir önem taşımaktadır (Fukuyama, 2012, s. 20-21). Grotenhuis, ulus inşasının karmaşık bir yapıda olduğunu ve açık bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Grotenhuis'a göre kimlik, ulus inşasında bulunan ana unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple, daha fazla ulusal özellik gösteren bir kimliğin oluşturulması meselesine vurgu yapılmaktadır. Ulus inşası, bu bağlamda kimliklerin üstünlük için mücadele ettiği ve bu mücadeleyi kazananın diğer kimliklerin üzerinde yer aldığı sıfır toplamlı bir güç mücadelesi olarak tanımlanmaktadır. Ulus inşası, çeşitli ulus ötesi kimliklerin varlığını sürdürebileceği bir ulusal kimlik anlayışı çerçevesinde planlamaktadır (Grotenhuis, 2016, s. 174).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ulusal kimliğin oluşturulması veya inşası, literatürde inşacı yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu teori, birey ile toplum arasındaki etkileşim ve iletişimin önemine dikkat çeker. Teoriye göre, yalnızca yeni kimliklerin değil, aynı zamanda toplumun yeni çıkarlarının da belirlenmesi, kurumsallaşma süreci içinde gerçekleşir. Ulus inşası sürecinde ulusal kimliğin şekillendiği durumlarda, bu bağlamda ulusal çıkarların ortaya çıkması ve bu doğrultuda siyasal adımların atılması kaçınılmazdır. Wendt, uluslararası anarşi ortamında hem kimlik hem de çıkar oluşumunda "öz" kavramının kritik bir rol oynadığını vurgular. Bu bağlamda, özün korunması ve güvenliğinin sağlanması, ulusal kimliğin sürdürülebilirliği açısından temel bir unsur olarak öne çıkar (Wendt, 2013, s. 11-12).

Dobbins ve arkadaşları, ulus inşasında yer alan temel bileşenleri bir görev hiyerarşisi içinde sıralamışlardır. Bu sıralamada öncelik, mevcut barışın korunması ve hukukun üstünlüğünün temini gibi güvenlik politikalarına verilmiştir. Toplumsal güvenliğin sağlanmasında vatandaşların iş birliği kritik bir rol oynar; zira yerli nüfus, yalnızca kendini güvende hissettiğinde müdahaleci otoriteyle uyumlu çalışmaktadır (Dobbins, 2007, s. 20-21). Hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi, kurumsal reformların ve altyapı yatırımlarının hayata geçirilmesinde büyük önem taşır. Bunu takiben, toplumsal hizmetlerin ve insani yardım mekanizmalarının yeniden işlerlik kazanması, ekonomik istikrarın sağlanması, siyasi partilerin faaliyetlerinin güvence altına alınması ve sivil toplum ile özgür basının güçlendirilmesi ulus inşasının sürdürülebilirliği açısından kritik adımlardır.

Ulusun kendisi, inşa sürecinin başarısında merkezi bir rol oynar. Ulusla kurulan etkileşimler, inşanın başarı durumunu doğrudan etkiler; bu ilişkilerin olumlu şekilde sürdürülmesi, sürecin etkin ve maliyet açısından verimli olmasını sağlar (Akbaş, 2012, s. 320-332). Günümüzde ulus inşası, ulusal, uluslararası ve ulus-üstü düzeyde yürütülen katılım ve sivil ile askeri kapasitenin bütünleşmesi olarak tanımlanmaktadır. Modern ulus inşası sürecine katılan uluslararası örgütlerin çoğunluğu geniş kaynaklarını seferber etse de, askeri yeterlilik açısından yalnızca NATO, Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği ve Avrupa Birliği öne çıkmaktadır (Dobbins, 2007).

Flournoy'a göre, ulus inşasında yerel aktörler ön plana çıkmaktadır. Uluslararası aktörler önemli bir rol oynasa da bu etki geçici niteliktedir. Yerel aktörler arasında, vatandaşlar sürecin merkezinde yer almakta ve ulus inşasının başarısında kritik katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte elitler de önemli bir unsur olarak dikkate alınmalıdır; zira barış antlaşmalarının ve çatışan taraflar arasındaki müzakerelerin kabul edilebilir bir uzlaşıya ulaşabilmesi, büyük ölçüde siyasi elitlerin yetkinliğine bağlıdır. Ulusal aidiyetin oluşumunda, kimlik gruplarının lider konumundaki elitleri, kolektif kimliğin inşasında belirleyici bir rol üstlenmektedir (Flournoy, 2012, s. 136-164).

1.2.1. Objektif unsurlar

Her ulus kendisine ait bir karaktere, kültürel yapıya, yaşadığı ve yaşamış olacağı bir kadere sahip olmaktadır. Bundan dolayı ulusu oluşturan unsurların yarattığı ve ortaya koyduğu etkiler her ulus için aynı derecede olmamaktadır. Özetle Almanlar için dil, ırk/soy önem arz eden unsurken; Fransızlar için his, aidiyet, Yahudiler için dini inanç önem arz eden unsurlar olmuştur (Tekin, 2017, s. 92-93).

1.2.1.1. Dil Unsuru

Dil, ulus olma bilincini oluşturan unsurlardan bir tanesidir. Dil, birliktelik sağlama ve ulus olma gayreti içinde olan toplumların ulus olabilmelerinin temel şartını oluşturmaktadır. Aynı topluluğa ait olan insanlar birbirleri arasında güçlü bir iletişim sağlayarak sahip oldukları ortak dilleri aracılığı ile birbirlerini daha güçlü ve net bir şekilde anlayabilmektedir. Bu ortak dil sayesinde toplumlar kuvvetli bir bağ ile birlikteliklerini sağlayabilmektedirler. Sahip oldukları ortak dile sayesinde duygu, düşünce ve ideallerini birbirlerine aktarabilmektedirler. Ortak dile aracılığı ile yapılan bu aktarımlar toplumda kültürel, sosyal, ekonomik ve politik konularda da farklı ortaklıkları geliştirmektedir (Saygılı, 2020, s. 19-20).

Bir ulusun oluşumunda ve varlığını devam ettirmesinde dil oldukça önemli bir unsurdur. Alman filozof Herder 'e göre dil, bir toplumun birlik ve beraberliğinin temel şartıdır. Kendisine has bir dili olmayan toplum düşünülemez. Çünkü ne birlikte yaşanılan toprak, taşıdıkları ortak kan, ne de askeri ve siyasi başarılar tek başlarına bir ulus olgusu ve bilinci yaratmakta ve devamlılığını sağlamakta yeterli olamamaktadır (Sevim, 2008, s. 25-27).

Herder, devleti varlığını sürdüremeyip yıkılsa dahi ortak dilini koruyan bir ulusun varlığını devam ettireceğini savunmaktadır. Herder 'in bu yorumuna ilişkin Türk toplumun birliktelik içerisinde vermiş olduğu Kurtuluş Savaşı en güzel örneği olacaktır (Sevim, 2008, s. 26).

Dil ile ulus arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Fakat ulus olgusunu tamamen ortak bir dil zemininde var olmuş gibi kabul etmekte doğru olmayacaktır. Çünkü imparatorluk ve sömürge dönemleri sonrasında kurulmak istenen yeni devletlerin uluslaşma sürecinde ulusun parçaları olan ancak farklı ortak dilleri konuşan topluluklar yok sayılmış olacaktır (Saygılı, 2020, s. 20).

Bir dil birçok farklı ülkede de konuşulabilmektedir. Türkçe çeşitli lehçeler ile farklı ülkelerde konuşulmasına rağmen yalnızca bir tek Türk devletinin varlığından bahsedilememektedir. Ortak bir dile sahip olmak, aynı dili konuşmak güçlü birliktelikler yaratacağı gibi aynı derecede ayrılıklara da neden olabilmektedir. Aynı dile sahip topluluklar, kendi toplumlarını oluşturarak farklı bir ulus iddiası ile ulusal varlıklarını gerçekleştirmek ve kendi devletlerini kurmak arzusunu taşımaktadırlar (Saygılı, 2020, s. 20).

Bundan dolayı yeni kurulan devletlerin hepsinde "resmi dil" konusu oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye örnek teşkil etmektedir. Yeni kurulan Türk devletinin kurucu felsefesi ulus olma süreci içerisinde birlikteliği korumak amaç ile kapsayıcı bir ulusal kimlik ve resmi dil belirlemiştir (Gözler, 2001, s. 111).

Yeni kurulan ulus devletlerde ulus inşasının en önemli unsurlarından ve araçlarından bir tanesi "resmi dil" uygulamasıdır. Resmi dile aracılığı ile tek bir dilde kitle iletişim araçlarının faaliyetlerinin yürütülmesi, kamu hizmetlerinin ve devletin bürokratik işleyişinin tek bir dil ile gerçekleştirilmesi, bir ortak dil de eğitim verilmesi, ibadet ve dini faaliyetlerin yürütülmesinde "resmi dil" ulus devletin yöneticilerine devletin idaresi noktasında kolaylıklar sağlamaktadır (Alptekin, 2021, s. 34-35).

1.2.1.2. Din Unsuru

Ulusu oluşturan diğer objektif unsurlardan biri ise dindir. Din unsurunun ulus inşa sürecinde direkt olarak doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. Modern öncesi dönemde din toplumların kendilerinin tanımlamak ve ifade etmek için kullandıkları bir araç durumundadır. Aydınlanma ve sekülerleşme anlayışı, modern zamanın bir olgusu olan ulusun din ile arasındaki ilişkiyi farklı bir noktaya taşımıştır. Modern öncesi oluşumları ortadan kaldıran ulus dinin hâkim etki alanını kamusal olandan daha özel bir noktaya taşımıştır (Saygılı, 2020, s. 20-21).

Modernleşme ve ulus inşa süreçleri içerisinde din ne kadar özel alana çekilmiş olsa da dinin etki alanının ve gücünün tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Laik devlet ilkesine ve bu ilkeyi devam ettirme arzusuna sıkı sıkıya bağlı olan birçok Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkeler dışında birden fazla ülkede dini temsil eden resmi bir kurum bulunmaktadır (Alptekin, 2021, s. 36-37).

Dil unsurunda olduğu gibi devletler "resmi din" aracılığı ile toplumun nerede ise tamamı ile yakın bir bağ kurarak insanları duygu ve düşünce noktasında kontrol altına alabilmektedirler. Dinler, ulus devletlerde toplumun kontrolü açısından ulusun inşası süreci içerisinde ve sonrasında yöneticilere büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Alptekin, 2021, s. 36-37). Modernleşme süreciyle birlikte din olgusu, özel alana çekilerek sınırlandırılsa da; muhafazakâr tutum siyasal ilahiyat ile ilgilenerek dini, söylem ve eylemlerine dâhil ederek insanları bir arada tutmaktadır. Bu bağlamda dinin ulusun inşasında direkt olarak doğrudan bir katkısının olmadığını bir kez daha etmekle birlikte, dinin toplumu bir arada tutan önemli bir olgu olduğu gerçeği değişmemektedir (Saygılı, 2020, s. 21).

1.2.1.3. Vatan / Toprak Unsuru

Ulus inşasının ve ulus devlet olma sürecinin bir diğer önemli noktası vatan unsurudur. Ulusun belirli bir toprak üzerinde geçmişten itibaren yaşaması ve yaşamını devam ettirdiği toprağa sahip olması gerekmektedir. Sahip olunması gereken bu toprak, üzerinde yaşayan insanlara bir ulusa aidiyet duygusu ve inancının kazandırılmasında en önemli faktörlerden bir tanesidir (Saygılı, 2020, s. 23).

Bir toprak üzerinde yaşayan insan topluluğunun, o toprağın halkı seviyesinden o toprağın ulusu seviyesine yükselmesi, üzerinde yaşanılan toprağın vatan seviyesine yükselmesi ile mümkün olacaktır. Vatan; insanların üzerinde doğduğu ve yaşadığı, siyasal ve duygusal açıdan kendisini ait hissettiği sınırları belirli toprak parçasıdır (Çağrıcı, 2012, 563-564). Vatan ortak yaşanmışlıkların, hatıraların, mutluluk ve sevinçlerin yanı sıra katlanılan acıların da yaşandığı yerdir. Vatan toprağı üzerindeki yaşanmışlıkların ve hatıraların oluşturduğu ortak hafıza ulusun aidiyet bilincini her zaman canlı ve diri tutmaktadır. Ulus inşası sürecinde vatan bilinci ve vatan sevgisi duygusu kazandırılmış ve bu duyguları benimsemiş olan halk, bu duyguların coşkusu ile birlikte ulus seviyesine ve bilincine daha hızlı bir şekilde ulaşmaktadır (Alptekin, 2021, s. 40).

1.2.1.4. Irk / Soy Unsuru

Ulus inşası sürecinde insanları bir ulus olma fikrine ve bilincine yönlendirmede etkili olan bir diğer unsur ırk ve soy birliğidir. Irk, kalıtımsal ve bedensel özeliklerle birlikte tarihsel ve kültürel bir ilişkinin de ifadesidir. Irk birliği, belirli bir toprak üzerinde yaşayan insanların; ortak köklerinin dayandığı, atalarından kaynaklanan kalıtımsal mirasları ve bedensel özellikleri kapsamaktadır (Maksudyan, 2005, s. 15-16). Soy birliği ise, ulusun kültürel kimliğini şekillendirmede, güçlendirmede ve aidiyet duygusu yaratmada, bir toplumun geçmişten bugüne kuşaklar boyu devam eden ilişkisini ifade etmektedir. Soy birliği, ulus inşası sürecinde kavramsal sınırlar açısından belirsiz bir çerçeve çizmektedir (Erözden, 2013, s. 143).

Yeni kurulan ulus devletler, meşru olduklarını vurgulamak ve birlikte yaşama isteklerini pekiştirmeye çalışırlarken; bu birlikteliği sağlamak amacıyla, her ulus devlet bir üst soya bağlı kimlik tanımlayarak soy vurgusu yapmakta ve soya ait ortak bir isim ortaya koymaktadırlar. Ulus ve ulus devlet olma aşamaları tamamlandıktan sonra ırk ya da soya dayalı birliktelik vatandaşlık bilincine evrilmektedir (Saygılı, 2020, s. 21-22).

1.2.1.5. Kültür ve Tarih Unsuru

Bir toplumun ulus olarak kabul görmesinde kültür ve tarih en temel unsurlardandır. Uluslar, sahip oldukları ve ürettikleri değerler ile farklılıklarını ortaya koymaktadır. Ulus inşası

sürecinde kültür ve tarih, ortak bir hafıza, ulusal bir bilinç ve soydaşlık inşa etmenin araçlarıdır. Toplumun birlik ve beraberliğini ifade eden gelenekler ve yaşanmışlıklar ulus inşasında önemli etkenlerdir (Yılancıoğlu, 2023, s. 1-2). Kültür, bir ulusun sahip olduğu değerleri, inançları, gelenekleri ve yaşam şekilleri gibi maddi ve manevi unsurları kapsamaktadır. Her ulus kendine özel davranış şekillerine, tavırlara, adetlere ve bilgiye sahiptir. Kültür, her ulusun toplumsal yapısına göre şekillenerek farklılık göstermektedir. Kendine ait sembolleri, anlam dünyalarını ve değerlerinin oluşturarak kültürel alanlar aracılığı ile uluslar, birbirinden ayrılmaktadır. Ulus inşası katlanılan acıların, mutlulukların, zaferlerin ortak olduğu bir ulus kültürü oluşturulması gerekmektedir. Ulusal kültür, bir arada yaşayan topluluğun üyelerine kimlik vererek, diğer uluslardan farklı kılan ve birlik duygusunu oluşturan maddi ve manevi unsurlardır (Erdem, 2019, s. 226). Toplumun sahip olduğu bu kimlik, ulus olarak önemsenen bayrak ya da ulusun ortak hedef ve arzusunu içeren coğrafi haritalar gibi semboller ile güçlendirilmiştir. Özellikle ulus inşası süreçlerinde geçmiş ile ilişki kurmak ve bu ilişkiyi hep göz önünde bulundurmak amacıyla bronz heykellerden yararlanılmıştır. Ulusal sembollerin, ulusun tamamını etkileyen ve ulusu ortak bir duygu çatısı altında birleştiren bir etki yaratması beklenmektedir (Alptekin, 2021, s. 38).

Ulusal bir duygu birlikteliğinin ortaya çıkarılması, sembollerin, toplumsal yaşanmışlıkların, kahramanlıların, çekilen acıların kültürel bir materyale dönüşmesi ve ulusal bilincin oluşturulması için tarih yazımı ve bu tarihin gelecek kuşaklara aktarılması ulusa birlik duygusu kazandıran bir diğer unsurdur. Kazanılan zaferler, elde edilen başarıla, destansı kahramanlıklar gibi birlikte yaşanılan acılar ve çekilen zorluklara da değinilen tarih anlayışı, ulusal bilinci güçlendirmekte ve her zaman diri tutmaktadır. Tarih, eskiden beraber yaşam sürdürmüş insanların, ileride de birlikte yaşama iradelerini ortaya koymaları açısından oldukça önemli bir etkendir (Saygılı, 2020, s. 23-24).

1.2.2. Sübjektif ulus anlayışı

Sübjektif ulus anlayışına göre ulus, bazı sübjektif ilişkiler ile kendi aralarında yakın bir bağ kurmuş olan insanların oluşturduğu büyük bir topluluktur. Topluluğun oluşturduğu ve içinde bulunduğu bu ilişki, manevi nitelikteki bazı duygu ve düşüncelerden meydana gelmektedir. Ulusu oluşturan ve insanlar arasında yakın bir birliktelik kurduran sübjektif ilişkiler arasında, birlikte yaşanmış anılar, ortak bir geçmiş, ulaşılmak istenen hedefler ve gelecek gibi konular bulunmaktadır. Sübjektif ulus anlayışı, bir toplumun ulus olarak kabul görmesinde, insanlar arasındaki manevi ve duygusal ilişkilerin temel alındığı bir yaklaşımdır (Gözler, 2001, s. 114).

Geçmişte birlikte katlanılan zorluklar, yaşanılan acılar, ede edilen zaferler ve başarılar, ortak hedefler doğrultusunda verilen mücadeleler, tehlikeler ve saldırılara karşı birlikte direnme, karşı koyma ve korunma arzusu gibi faktörler insanları bir bütün haline getirerek ulusu oluşturur. Sübjektif ulus anlayışı, Ernest Renan tarafından 1882 tarihinde yayınlanan “Qu’est-

ce qu'une nation?" (Ulus Nedir?) adlı eserinde ilk defa ifade edilmiş ve detaylı bir biçimde açıklanmaya çalışılmıştır. Renan bu eserinde ulusun soy, ırk ya da kavim gibi kavramlar ile açıklanamayacak kadar derin bir olgu olduğundan bahsetmekte ve saf ırklara sahip Avrupa uluslarının da olmadığını vurgulamaktadır. Renan'a göre ulus, bir aidiyet duygusu ve manevi bir ilkedir. Bu bağlılığı temelde iki şey oluşturmaktadır. Birisi ortak bir geçmişe ve hatıralara sahip olmak, diğeri ise birlikte karar vererek bir arada yaşama isteği içerisinde sahip oldukları mirası geliştirme arzusudur. Bu anlayış birden farzla etnik unsuru ve kültürü içerisinde bulunduran toplumlarda ulusun ifade edilmesinde kapsayıcı bir derinlik ortaya koymaktadır (Renan, 2021, s. 50). Renan'ın ulusu tanımlamak ve ulusu ifade etmek için ortaya koyduğu kriterler günümüzde de varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç olarak ulus, sadece bir devletten ya da kültürden ibaret değildir. Bütün bu yaklaşımlara karşılık olarak ulus, ortak bir geçmişe; tarihi ve toplumsal hafızaya, kültürel mirasa, ortak bir dile, ekonomik birlikteliğe, bazen de ortak bir inanç sistemine dayanan, ortak yasal hak ve sorumluluklar gibi unsurlar etrafında birleşen. Tüm bu ortak değerler sonucunda var olan ve aynı coğrafi sınırlar içerisinde birlikte yaşama arzusuna ve iradesine sahip insan topluluğunun adıdır (Karakaş, 2000, s. 22).

Ulus, modern yapısıyla yukarıda sözü edilen niteliklere sahiptir. Ulus fikrinin ortaya çıktığı ve gelişim sürecinin başladığı coğrafya Avrupa'nın batısıdır. İlk defa Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Kültürel, dilsel ve etnik birlikteliğe sahip topluluklar, ortak bir tarihi geleneğe sahip olduklarının farkına varmışlardır. Birlikte ulus olma amacıyla harekete geçerek, siyasi bağlamda kendi kaderlerini tayin etmenin yöntemlerini aramışlardır. Bu bağlamda ulus fikrinin ortaya çıktığı ve ulus olma bilincinin oluştuğu tarih 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali'ne dayanmaktadır (Hobsbawm, 2020, s. 134).

1.3. 1789 Fransız İhtilali ve Milliyetçiliğin Doğuşu

1789 Fransız İhtilali, özü itibariyle çok geniş kapsamlı, önemli bir olaydır ve güçlü fikir akımlarının beraberliğinde gelişmiştir. Toplumsal, ekonomik ve siyasal olaylar tarihinde, değişim ve dönüşümlerin merkezini oluşturmuştur. Dolayısı ile yarattığı etki ve bu etkilere yönelik tepkilerde bir o kadar büyük olmuştur. Çünkü bu ihtilal, Avrupa'nın nüfus bakımında en yoğun ülkesini, en büyük ve en kuvvetli ülkelerinden birini derin bir etki ile sarsmış, geleneksel menfaat ve alışkanlıklar dengesini tümüyle bozmuştur. İhtilalin etkisi sadece Fransa ile sınırlı kalmayıp, devrim savaşlarının sarstığı farklı Avrupa ülkelerinde de görülmüştür (Göze, 2021, s. 247).

19. yüzyıl da ekonomi İngiliz Endüstri Devrimi ile şekil alırken, siyaset ve ideoloji ise Fransa'nın etkisi altında şekillenmiştir. İngiltere, ekonomik alanda sarsıcı devrimler yaparak çağın dünyasının ekonomisi için fabrika ve demiryolları gibi ekonomik faktörlerin örneklerini sunarken; Fransa ise bu durumun devrimlerini gerçekleştirerek ona fikrini vermiştir. Fransız

İhtilali, tarihte yerini almış geniş kapsamlı toplumsal hareketlerden bir tanesidir. Yer aldığı tarihi dönem içerisinde geçekleşen diğer olaylara kıyasla daha etkili ve derin bir toplumsal harekettir. Üstelik 1800'den önce köleliğin tam tersi bir durumu ifade eden ve özünde hukuki bir kavram olan "özgürlük" modern bir siyasal anlam kazanmaya başlamıştır (Hobsbawm, 2020, s. 63-65). Bununla birlikte ihtilalin meydana getirdiği eşitlik, özgürlük, milliyetçilik gibi fikirler ve kavramlar evrensel bir etki yaratmıştır (Yakut, 1999, s. 69). Fransız İhtilali toplumun tabanından başlayarak alttan yukarı doğru bir hareket planı ile "devlet" i hedef alan gerçek bir ihtilal olmasına rağmen, bir burjuva ihtilali olduğu da ortak bir görüştür (Arslan, 2018, s. 9). Bu nedenle Fransa'nın sosyal ve ekonomik yapısını, ihtilal sürecindeki gelişmeleri konu edinmeden önce değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1.3.1. İhtilali hazırlayan sosyal ve ekonomik ortam

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Fransa'da da feodal yapının yerine mutlak monarşinin geçtiği görülmüştür. Bu yeni düzen ile devletin yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları tek bir merkezde yani kralın elinde toplanmıştır. Kral elinde bulundurduğu yasama yetkisini yayınlamış olduğu "emirnameler" aracılığı ile kullanırken, yürütme yetkisini ise kralın kendisi tarafından görevlendirilen, yine kral istediği an görevden ayrılan ve kralın alacağı kararların metnini hazırlayan "kralın bakanları" adı verilen idari görevliler aracılığı ile kullanmaktadır. Yargıçları aracılığı ile elinde bulundurduğu yargı yetkisini kullanan kral, istediği her aşamada mahkemeye müdahale edebilmekte, davayı bir mahkemeden farklı bir mahkemeye aktarabilmekte ve suçluyu istediğinde affedebilmektedir (Göze, 2021, s. 592).

Kralın mutlak egemenliğinin teorik zemini ise çağın bütün iktidarların kökünün dayandığı ilahi hukuk anlayışıdır. Bu anlayışa göre yeryüzünde bulunan bütün iktidarların tek bir kaynağı vardır oda Tanrı'dır. Kral iktidarını hiçbir aracı faktör olmadan doğrudan Tanrı'dan alarak mutlak bir iktidar sahibi olan ve kutsal olarak görülen kral, bu iktidarı kullanırken sadece iktidarın temel dayanağı olan Tanrı'ya karşı sorumludur (Göze, 2021, s. 592). Fakat mutlak monarşinin başındaki kral, daha sağlam, daha güçlü bir egemenlik ve yönetim oluşturmak adına geniş toprak sahiplerine, ruhban sınıfına ve soylulara güvenmiştir (Yakut, 1999, s. 69). Yirmi üç milyonluk bir nüfusa sahip Fransa topraklarında toplumun ayrıcalıklı gruplarından birisi olan soylular yaklaşık dört yüz bin kişiden oluşmaktadır (Hobsbawm, 2020, s. 66). Soylular, köylünün işlediği toprağı da elinde bulundurarak gelir elde eden, diğer yandan da ordudaki yüksek rütbeleri ve yüksek memurlukları sayesinde devlete hiçbir şekilde vergi ödemeyen ve feodal vergiler koyma ayrıcalığına da sahip olmaları nedeniyle Fransa toplumunun birinci tabakasını oluşturan bir sınıftır (Polat, 2005, s. 150).

Fransız toplumundaki sınıflar kendi içlerinde de birliktelik sağlamaktan oldukça uzaktı: soylular sınıfı yaklaşık seksen bin aileyi içermekteydi ve farklı gruplara ayrılmış durumdaydı.

Şövalyelerden gelen ve feodal beylerden oluşan "kılıç soyluları" bu gruplardan biridir. "kılıç soyluları" da kendi arasında iki farklı gruba ayrılmış durumdaydı. Paris'te kralın etrafında yaşayan "Paris yüksek tabaka soyluları" ve taşrada yaşamlarına devam eden eski feodal haklarının kendilerine sağladığı getirileri ile geçinmeye çalışan "taşra soyluları" da diğer bir grubu oluşturmuştur (Göze, 2021, 594). Kılıç soylularının yanlarında yer alan ve "urba soyluları" olarak ifade edilen bir diğer grup ise para karşılığında ya da kralın bürokratik teşkilatı içinde görev üstlenen veya miras yoluyla soyluluk sıfatı kazanan burjuvalardan oluşmuştur (Göze, 2021, 594, Tanilli, 1993, s. 28).

Fransız toplumunun başta yer alan çok fazla ayrıcalık ve yüksek gelirlere sahip olan zümrelerinden "ruhban" sınıfı da kendi içlerinde birliktelik sağlamayı başaramayan bir diğer gruptur (Tanilli, 1993, s. 27). Ruhban sınıfın üyeleri "haut – bas" yani yukarı kısımdakiler ve aşağı kısımdakiler veya üst kısımdakiler ve alt kısımdakiler olarak iki kısma ayrılmışlardır. Fransa'ya ait toprakların yaklaşık %10 gibi bir kısmına sahip olan, tamamı yüz otuz bin kişiden oluşan ve çok büyük gelirlere sahip olan bu sınıf yalnızca 5 yılda bir olmak üzere çok az miktarda vergi ödemişlerdir (Polat, 2005, s. 150, Göze, 2021, s. 595).

Ruhban sınıfı içerisindeki alt-üst ayrımı gelir dağılımı noktasında da kendisini gösteriyor ve kilisenin gelirleri ruhban sınıf içerisinde adil olmayan bir şekilde dağılıyordu. Bu sınıf içerisinde soylu bir aileye ve yüksek bir ranta sahip olan piskoposlar en varlıklı grubu oluşturmuştur. Alt kısımda bulunan ruhban sınıfı üyelerinin ve yardımcılarının elde ettiği gelirler piskoposlara göre kıyaslanamayacak kadar düşüktü. Köylerdeki papazlar ve onların yardımcılarının da elde ettiği gelirler, alt kısımda yer alan ruhban üyelerinin gelirlerinden de azdı. Alt kısımdaki ruhban sınıfının içinde bulunduğu bu durum onları halktan kişiler haline getirmiş, halk ile aynı fikir, görüş ve düşüncelere sahip olmalarını sağlamıştır (Tanilli, 1993, s. 28).

Kendi içinde birlik sağlayamayan, oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan ve yirmi dört milyon üyesi bulunan bir diğer grup ise "Tiers – Etat" yani üçüncü sınıftır. Burjuvalar da bu sınıfın içinde yer almış ve kendi aralarında farklı gruplara ayrılmıştır. "yüksek burjuvazi" olarak ifade edilen grubu: büyük çiftçiler, büyük çaplı ticaret ile uğraşan tüccarlar ve büyük bankerler oluştururken; "orta burjuvazi" ise orta ölçekli tüccarlar, daha küçük çaplı çiftçiler, serbest meslek mensupları, hukukçular, doktorlar, küçük bankerler ve mahir ustalardan ve noterlerden oluşmuştur. Bu grupların yanı sıra daha küçük çaplarda ticaret ile uğraşan esnaf ve zanaatkârlar ise "küçük burjuvaziyi" oluşturmuştur (Hazan, 2016, s. 30, Göze, 2021, s. 595). Üçüncü sınıf içerisinde ve burjuvazinin yanında kırdan göç ederek gelmiş, şehirdeki imalathanelerde, atölyelerde ve küçük esnafların yanında çalışan, sefalet içerisinde yaşamlarını sürdüren yoksul ve topraksız köylüler ile işsiz insanlardan oluşan "baldırı çıplaklar" olarak ifade edilen ve "halk" olarak bilinen diğer bir grup daha yer almıştır (Göze, 2021, s. 595).

1.3.2. İhtilali hazırlayan fikri süreç

Aydınlanma dönemi ifade edildiğinde 1688 tarihinde yaşanan İngiliz Devrimi ile başlayan ve 1789 Fransız İhtilali ile en zirve noktasına ulaşan dönemi ve bu dönem içerisinde Batı Coğrafyasında gerçekleşen ideolojik ve bilimsel gelişmeler ile toplumsal, siyasal, değişim ve dönüşümler anlatılmaktadır (Duman, 2006, s. 120). Aydınlanma dönemi tüm baskı ve zorbalıklara karşı çıkarak, peşin hükümlerin yıkılmasını hedefleyen, toplumsal ilişkilerin tamamını ve kurumları aklı temel alarak yeniden konumlandırmayı amaçlayan bir diğer ifade ile "Akıl Çağı" olarak dile getirilen dönemi kapsamaktadır (Sarıca, 2021, s. 41, Duman, 2006, s. 120). Aydınlanma düşüncesi, fikri dönemin ortaya koyduğu bir ürün olarak Rönesans ve Reform ile başlayan sürecin fikri yığınının bir sonucudur. Örneğin Tocqueville, aydınlanma dönemi için fikirler tarihinin son dönemi olduğunu ifade ederek, aydınlanmanın önceki dönemlerin din ve felsefeye dair eski yapıları hedef alarak eleştirel yaklaşımlardan nemalandığını ve bundan dolayı siyasal alana müdahale ederek her çeşit inancı bireysel araştırma konusu yaptığını ileri sürmüştür. Gerçekten kendine ait düşünceler ortaya koymaktansa, bu yüzyılın mirasını üstlenmiş ve üstlendiği bu miras üzerinde araştırmalar yaparak geliştirip aydınlatmıştır (Ağaoğulları, 2017, s. 234). Aydınlanma dönemi, insanın fikri yönden gelişimine odaklanmış olsa da fen bilimlerinin gelişmesine ve büyümesine de katkı sağlamıştır (Güvenç, 2020, s. 66).

17.Yüzyılda fen bilimleri ve teknolojik alanda çok dikkat çekici gelişmeler yaşayan Batı dünyası, gelişmeler doğrultusunda insanlığın doğa üzerinde hâkimiyet kurarak kontrolü elinde bulunduracağına ve böylelikle her şeyin mümkün olabileceği kanaati akıllarda oluşmaktaydı. Bu noktada doğa anlaşılabilir bir hâl alıyorsa, niçin insan ile toplumu da bilimsel açıdan baştan oluşturmayalım? Gibi sorular da akıllarda oluşmaya başlamıştır (Ağaoğulları, 2017, s. 234). Descartes'in ortaya koyduğu akılcılık, 17. yüzyılda büyün Avrupa'yı derinden etkilemiştir. Fen bilimlerinde gerçekleşen dikkat çekici gelişmeler aklı ön plana koyarak Aristo anlayışı karşısında farklı bir seçenek oluşturmuştur (İşler, 1999, s. 49).

Feodal sistem içerisinde yavaş yavaş gelişmeler göstererek ekonomik ve sosyal alanda hâkimiyeti elde eden sınıf burjuvazi olmuştur. Ekonomik nedenlere dayanan bu gelişmeler ile sosyal bir sınıfın siyasi iktidara aday olması yeni bir dünya görüşünü, yeni bir ideolojiyi, yeni bir ekonomik ve sosyal doktrini de yanında getirmiştir. Burjuvaziye ait bu dünya görüşüne aydınlanma felsefesi denilmektedir. Gelişme gösterdiği coğrafyanın ve ülkenin üretim yöntemine ve içinde bulunduğu özel şartlara göre farklı ekonomik görüşler ortaya koymuş olan burjuvazi, aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini benimseyerek büyük oranda ortak bir görüşe sahip olmaktadır (Sarıca, 2021, s. 39).

Aklı önceleyen bu dünya görüşüne istinaden, eski düzeni çok sert bir şekilde eleştiren 18. Yüzyıl burjuvazisi; kendi hedef ve taleplerine özgü olarak şekillendirilmiş olan bu dünya görüşünü Fransızların tamamına ve daha da ilerisinde evrensel bir özellik vererek insanlığın tamamına hitap eden bir felsefe konumuna getirmeyi başarmıştır. Soylular, üst kısımda yer

alan ruhbanlar ve eski düzeni savunanlar karşısında sadece burjuvaziyi değil, bütün insanlığı içeren ve insanlığın tamamının mutlu olmasını hedef edinmiş görünen ilkeler aydınlanma felsefesinin temel ilkelerini oluşturmaktadır (Sarıca, 2021, s. 39). İnsan değeri, özgürlük ve gelişme gibi kavramlar yalnızca belirli bir grup için değil, tüm insanlık için geçerli olmuştur. İnsanın değerli olması için var olması yeterlidir. İnsanın yalnızca var olduğu için bir değere sahip olması burjuvazi felsefesinin temel ilkesini oluşturmuştur. Bütün insanlığın mutluluğunu sağlamak 18. Yüzyıl aydınlanma felsefesinin temelini oluşturmuş, bütün insanların mutlu olabileceği yönetim şeklinin insan aklı ile bulunacağı ifade edilmiştir (Sarıca, 2021, s. 40).

Bu dönem ekonomik gücü elinde bulunduran burjuvazinin, akıl aracılığı ile bütün insanlığın bireyin kendi aklı ile mutluluğunu sağlayabileceği anlayışının istenilen amaca ulaşmasındaki en büyük engel; insanların hukuk karşısında eşit haklara sahip olmayışlarıydı. Bütün insanların eşit şartlarda haklara sahip olması ve ayrıcalıklı tüm durumların hukuksal açıdan eşit hale gelmesi yalnızca feodal düzenin yıkılması ile mümkün olabilecektir. Ekonomik açıdan güçlü ancak hukuksal ayrıcalıklardan mahrum bir sınıfın üyeleri olarak burjuvaların çıkarı, hukuksal ayrıcalıklara karşı savaş açmak, üyesi oldukları "Üçüncü Sınıfın" tamamının bu savaşa dâhil olmasını sağlamaktır (Sarıca, 2021, s. 40-41).

1.3.3. İhtilalin tarihsel süreci ve nedenleri

1789 öncesinde yaşanan siyasi mücadele "yüksek burjuvazi" ve ona dâhil olan üçüncü sınıfın diğer üyeleri ile büyük toprak sahipleri arasında gerçekleşmektedir. Soyluların giderek ekonomik gücünün zayıflamasından kaynaklı olarak yaşam şartlarını aynı düzeyde sürdürmek için köylüler üzerinde vergi sorumluluğunu artırmak istemesinden dolayı bu mücadele daha büyük bir boyut kazanmıştır (Arslan, 2018, s. 11). Feodal düzenin, yıllar öncesinden ayni ve nakdi olmak üzere sabit iki ödeme yöntemi üzerinden elde ettiği belirli gelirler günden güne değerini kaybetmiştir. Soylu ailelerin kendi içinde yaşadığı miras paylaşımında, büyük erkek çocuğun dışında kalan birinci kuşak soylular baba mirasından üçte bir oranında pay alıyordu. İkinci kuşak soylular ise dokuzda bir oranından bir paya sahip olarak sefalet içinde bir yaşama maruz kalan "soylu yoksullara" dönüşmüşlerdir (Göze, 2021, s. 596).

Yoksulluk içinde bir yaşam süren bu toprak soyluları, sarayın etrafındaki soylulara karşı oldukları kadar, zenginlikleri ile dikkatlerini çeken burjuvalara da karşı bir tavır sergilemektedir. Bu toprak soyluların tepkileri ve hırçınlıkları, maruz kaldıkları yoksulluğun derecesi ile aynı oranda artmaktadır. Yoksul soyluların bu yaklaşımlarından köylüler de memnun değillerdir. Alacaklarını tahsil etme konusunda oldukça ısrarcı olan bu yoksul soylular, köylülerin üzerindeki baskıyı giderek arttırmışlardır (Göze, 2021, s. 596). 1730 yılından sonra köylülere yapılan baskılar artmıştır. Soylulaşma amacı içindeki burjuvalar,

soyluların sahip oldukları toprakları satın alarak senyörlük hakkını da elde etmişlerdir. Toprağın yeni sahipleri yaptıkları masrafları karşılamak amacıyla köylülere ait kalan borçları hiçbir kolaylık sağlamaksızın acımasızca temin etmişlerdir. Yaşamış oldukları bu durumlardan dolayı ekonomik problemler ve bu problemin getirdiği huzursuz bir ortam içerisinde olan taşra soyluları karışıklık faktörü olmaya aday konumdadır (Tanilli, 1993, s. 30, Göze, 2021, s. 596).

Burjuvazinin zaman içerisindeki zenginleşmesine karşın, taşra soyluları tam tersine fakirleşmekteydi. Savaşların uzun sürmesi, savurganlık ve israf mali ve ekonomik düzeni olumsuz etkilemekte, sanayi alanında yaşanan gelişmeler ise burjuvazinin gücünü arttırırken ekonomik yönden eşitsizliği ve dengesizliği de beraberinde getirmektedir (Yakut, 1999, s. 74). Milli servetin büyük bir kısmını elinde bulunduran burjuvazi, soyluların sahip olduğu toprak mülkiyeti karşısında menkul kıymetlere sahiptirler. Ekonomik güce sahip olan burjuvazi: farklı sanayi kollarının gelişmesine, bankaların sayılarının artmasına ve para trafiğinin hızlanmasına katkı sağlayarak, Fransa'nın sürekli gelişen ve büyüyen bir ekonomiye sahip olmasını sağlamıştır (Göze, 2021, s. 596). 1740 yılından sonra yaşanan hızlı nüfus artışı nedeniyle insanların temel gıda ve tarımsal ürünlere yönelmesi ile bu ürünlere olan talep artmış ve bu talebin sonucu olarak ürünlerin fiyatlarında yükselmeler gerçekleşmiştir. Burjuvazi yaşanan bu durumdan nedeniyle gerçekleşen fiyat artışından kaynaklı olarak günden güne daha da zenginleşmiştir. Ekonomik olarak üstün bir güç sahibi olan burjuvazi sınıfı, diğer yandan da siyasi bir kimlik edinme amacı içerisinde olmuştur. Bu amacın oluşmasında ve siyasi kimlik edinme fikrinin şekillenmesinde 1787 yılında kurulan Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması etkili olmuştur (Yakut, 1999, s. 74, Polat, 2005, s. 150).

1726 yılından 1741'e, 1771 yılından 1789'a kadar Fransa'da temel ihtiyaçların karşılanmasında gerekli olan yaşam maliyeti % 56 oranında bir artış göstermiştir. Fakat yine aynı dönem içerisinde işçi fiyatlarındaki artış yalnızca %17 oranında yükselmiştir. Bu düzensiz ve dengesiz artış geniş halk kitlelerinin alım gücünü büyük ölçüde azaltmış ve ekonomik eşitsizlik daha da büyümüştür. Yaşam şartlarındaki bu gelişmelerden kaynaklı olarak köylerden kentlere göçler başlamış ve kent etrafında oluşan kenar mahallerinde yoksulluk, açlık ve insan sağlığını ve hayatını ciddi bir şekilde etkileyen salgın hastalıklar ile karşılasan yeni kitleler oluşturmuştur (Tanilli, 1993, s. 33, Yakut, 1999, s. 74).

18. yüzyılın ortalarında gelindiğinde ise toplumsal huzursuzluk daha da artmaya başlamıştır. Bu yıllarda ekonomik krizler daha da büyürken, köylüler ve işçilerin hasatlardan istenilen verimi alamaması yaşadıkları hayat koşullarının zorluk derecesini daha da arttırmış ve buna dayalı olarak ülkenin her bir yanında isyanlar, ayaklanmalar görülmüştür. Fransa toplumunda yaşanan bu kargaşa ve çalkantıların etkisi nihayetinde Paris'e kadar ulaşmıştır. Toplumda gerçekleşen bu harekete karşılık olarak mevcut rejim, kendisine bağlı olan orduyu devreye sokarak büyük uğraşlar sonunda bu ayaklanmaları zorda olsa bastırmayı başarmıştır

(Tanilli, 1993, s. 35). Fransa'da yaşanan bu ayaklanmalar ilerleyen yıllarda yaşanacak ve büyük değişikliklere neden olacak Fransız İhtilali'nin habercisi olmuştur.

1.3.4. 1789 fransız ihtilali

Dünya, 18. Yüzyılın ikinci yarısında büyük değişim ve dönüşümlere neden olan Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilali'ne tanıklık etmiştir. Amerikan Devrimi, "Yenidünya" da birleşme, büyüme ve güçlenmeye neden olurken, Fransız İhtilali "Eskidünya" da kökü değişimleri içeren ve 25 yıl süren siyasi ve toplumsal karışıklıklara neden olmuştur (Sander, 2017, s. 161) Fransız Devriminin etkisinde olan diğer tüm imparatorluklar da bu süreci mücadele ile geçirmişlerdir. Modernizeyi başarabilmiş olanlar ayakta kalarak varlıklarını sürdürse de Osmanlı devleti gibi bu süreci başarılı yönetemeyenler kendi bünyelerine içerisinden bir çok ulusun ortaya çıkmasına engel olamamıştır (Eryücel, 2022, s. 177). Fransız İhtilali ekonomik ve toplumsal açılardan yaşanmış beş yüz yıllık bir birikimin sonunda gerçekleşmiştir. İngiliz ve Amerikan devrimleri daha önce yaşanmış olsa da, karanlık Ortaçağ'ın sınırlarını zorlayan insanın, düşüncesinde yarattığı siyasal ve toplumsal anlayışın süratle yayılan bir ideoloji haline gelmesi Fransız İhtilali sonrasında gerçekleşmiştir. Yumuşak bir geçiş süreci olan İngiliz Devrimi'ne ve bağımsızlık mücadelesinin unsurlarını büyük oranda taşıyan Amerikan Devrimi'ne karşılık Fransız İhtilali, toplumun içerisinde yeni oluşan ve varlık göstermeye çalışan sınıfların örgütlü bir biçimde monarşi düzenini değiştirmesidir (Ateş, 1989, s. 95). 1788 yılında Fransa Krallığı, çok ciddi bir ekonomik kriz ile karşılaşmıştır. Tamamen tükenmiş olan devlet hazinesinin tekrar doldurulması gerekiyor ve bu geliri elde etmenin yoları aranıyordu (Ağaoğulları, 2017, s. 38). Aynı tarihte Fransa Krallığı'nın ticari ve sanayi faaliyetlerinde büyük bir durgunluk yaşanmıştır. Fransa'nın yaşamış olduğu krize yalnızca bu durgunluk neden olmamıştır. 1788 yılının yaz mevsiminde yapılan hasattan verim alınamamış, kış mevsimi ise hiç yaşanmadığı kadar soğuk ve zorlu geçmiştir. Yaşanılan bu olumsuz durumlar Fransa Krallığı'nın kentlerinde ve köylerinde yaşayan halkı büyük bir sefillik ve açlığa mahkûm etmesi köylülerin isyan etmesine neden olmuştur (Arslan, 2018, s. 21).

Köylülerin göstermiş olduğu bu tepkiler Fransa topraklarının farklı bölgelerinde de görülmeye başlanmıştır. Kentlerde yoksulluk ve açlık ile mücadele ederek yaşamını devam ettirmeye çalışan halk, bu duruma daha fazla katlanamayıp kentlerdeki iş yerleri ve dükkânlara zorla girerek yağmalamaya başlamış; Paris'in farklı bölgelerinde monarşi düzenine ve hükümete karşı eleştirilerin yer aldığı el ilanları dağıtılmaya başlanmıştır (Tanilli, 1993, s. 78).

Fransa Krallığı'nda yaşanan ve büyük bir derinliğe sahip olan ekonomik kriz bir türlü atlatılamamış, her geçen gün gelir açığı daha da artış göstererek büyümüştür. Devletin hazinesinin doldurulması ve gelir açığının kapatılması için toplumun bazı kesimlerine

tanınan ayrıcalıkların kaldırılması gerektiği düşünülmüş ve bugüne kadar vergi ödemekten muaf tutulmuş soyluların ve ruhban sınıfının vergiye bağlayarak yeni vergileri de yürürlüğe koymak bir çözüm olarak görülmüştür (Ağaoğulları, 2017, s. 38).

Ekonomik krizlerden yorulmuş olan Fransa, Maliye Bakanlığı'nda Calonne'un bulunduğu sırada bir reform önerisinin hazırlanmasıyla beklenmedik şekilde bir karışıklık yaşamıştır. Calonne'un tarafından hazırlamış bu reform önerisinde, soyluları da genel bir arazi vergisi kapsamına dâhil ederek devletin hazinesine gelir sağlamayı planlamıştır. Calonne, hazırlamış olduğu bu reform önerisinin parlamentolardan onay alamayacağı düşüncesiyle "ayrıcalıklılar meclisi" oluşturmuş ancak önerisi bu meclis tarafından da reddedilmiştir. Ekonomik krizi atlatmak amacıyla yapmış olduğu reform önerisi sonucunda soylular ile arası açılmış olan Calonne, Maliye Bakanlığı görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Ateş, 1989, s. 110).

Calonne'un görevinden ayrılmasından sonra Brienne, Maliye Bakanlığı görevine gelmiştir. Fransa Maliye Bakanı'nı değiştirmiş olsa da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizden çıkarmanın yolu olarak görülen; soylulardan vergi alma düşüncesine kısa bir zaman sonra Brienne' de sahip olmuştur. Bu fikri uygulamaya koymak ve destek bulmak amacıyla Brienne, "eyalet meclisleri" oluşturmuştur. Brienne tarafından oluşturulan bu eyalet meclislerinde "üçüncü sınıf" yani halk, ruhban sınıfın ve soyluların toplamları oranında mecliste temsil edilmişlerdir. Brienne'nin mecliste yapmış olduğu bu dağılım soylular ile burjuvazi arasında bir çatışma çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Ancak eyalet meclislerinde ortaya konulan bu fikir beklenilen onayı alamamış ve Brienne bu konuyu parlamentolara taşımak zorunda kalmıştır (Ateş, 1989, s. 110). Bu dönemde parlamentolar temelde yargı yetkisine sahip kurumlardır. Fakat gerekçe göstererek reddetme yetkilerine de sahip olan parlamentolar, bu yetkileri sayesinde yasama sürecinde de etkili olmuşlardır. Temelde soylulara ve yüksek burjuvaziye dayanan bu parlamentolar ellerinde bulundurdukları yetkiler ile kralın mutlak ve sınırsız otoritesine belirli sınırlamalar getiren kurumlar olmuşlardır. 18. Yüzyılın ikinci yarısında Paris parlamentosu monarşiye karşı çok sert tepkilerde bulunmuştur. Özellikle Brienne'nin hazırlamış olduğu vergi reformu tasarıları parlamentolar tarafından reddedilerek Fransa'nın monarşi düzenine büyük etkiler yaratacak bir darbe vurmuşlardır (Ateş, 1989, s. 111).

Vergi reformu tasarısını reddeden parlamentolar, ayrıcalıklara sahip olan ruhban sınıfı ve soyluların vergi yükümlüsü olmalarını sağlayacak yasanın krallığın "anayasasına" uygun olmadığını ifade etmişlerdir. Fransa toplumunun büyük bir kesimini etkileyecek olan bu yasanın ancak toplumun bütün tabakalarının temsil edildiği genel meclis "Etats Generaux" da karar verilebileceğine hükmetmişlerdir. 1788 yılının Ağustos ayında Fransa Kralı XVI. Louis, en son 1614 yılında toplanmış olan "Etats Generaux" un 1 Mayıs 1789 toplanacağını ilan etmek mecburiyetinde kalmıştır (Ağaoğulları, 2017, s. 38).

1788 yılından itibaren Fransa'da yaşanan bu siyasi kargaşa, 1789 yılına gelindiğinde şiddetini daha da arttırmıştır. Fransa Krallığı'nın birçok bölgesinde ilkbahar aylarında köylüler yeniden ayaklanmıştır. Fransa toplumunda yaşanan ayaklanmalar sadece köylüler ile sınırlı

kalmamıştır. Yoksulluk, açlık ve sefalet ile mücadele ederek kentlerde yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanlarda, ekmek ve yiyecek gibi ürünlerin fiyatlarının çok yüksek olmasından kaynaklı olarak gıda fiyatlarının indirilmesi için Fransa'nın bütün kentlerine yayılan gösterilerde bulunmuşlardır (Tanilli, 1993, s. 81).

Son toplantısını 1614 yılında yapmış olan Etats Generaux yapmış olduğu son toplantıdaki yapısını koruyarak toplanacaktır. Etats Generaux'un yapısında yer alan üç ayrı sınıf kendi temsilcileri aracılığı ile ayrı ayrı temsil edilecekler, ayrı şekilde toplanacaklar ve oylarını ayrı şekilde kullanacaklardır. Bu durumda ayrıcalıklı konumda olan ruhban sınıfı ve soylular "üçüncü sınıf" yani burjuvazi karşısında birlikte hareket ederek üstünlük elde edeceklerdir (Göze, 2021, s. 598).

Burjuvazi, ruhban ve soyluların üstünlüğünü kırmak için aristokrasi karşısında mücadele etmeye başlamış ve kendi taleplerini de ifade etmiştir. Burjuvazi kendi taleplerini açıklar: hukuk karşısında, vergi yükümlülüğünde, temel hak ve özgürlüklere sahip olma konusunda eşitlik ve yine eşit şekilde temsil edilebileceği bir düzen talep etmiştir. Burjuvazinin taleplerinde en önemlisi ise Etats Generaux' da nasıl temsil edilebileceklerinin belirlenmesi olmuştur. Burjuvazi de bu mecliste ruhban sınıfının ve soyluların sahip oldukları oranda temsilci sayısına sahip olmayı istemiştir. Yapılacak olan oylamanın Sieyès'in "Üçüncü Sınıf Nedir?" isimli eserinde ifade ettiği gibi sınıflar üzerinden yapılacak bir oylama hesabı üzerinden değil, oylamanın kişiler üzerinden hesaplanarak yapılmasını istemiştir (Göze, 2021, s. 598).

Fransa toplumunu oluşturan üç toplumsal sınıf, ayrı ayrı yapılan seçimler neticesinde her bir sınıf için belirlenmiş olan kontenjanlara göre temsilciler seçilerek 5 Mayıs 1789 tarihinde Versay (Versailles) Sarayında Etats Generaux' un açılışını gerçekleştirmişlerdir. Devrim döneminin bu ilk meclisinde soylular 270, ruhban sınıfı 291 ve üçüncü sınıf "tiers – etat" 578 üye sayısına sahip olarak temsil edilmişlerdir. Etats Generaux' da bulunan üçüncü sınıf, ruhban ve soylular dışında Fransa toplumunda yaşayan bütün sınıfları içinde barındırmış ve temsilcilerinin büyük çoğunluğu burjuvalardan oluşmaktadır. Burjuvalardan oluşan üçüncü sınıf temsilcileri, Etats Generaux'a yalnızca yürürlüğe koyulmak istenen yeni vergi tekliflerinin kabul edilmesi için değil Fransa Krallığı'nı her yönüyle etkileyecek daha büyük bir amaç için gelmişlerdir (Ağaoğulları, 2017, s. 38-39).

Eski Düzen "Ancien Regime" olarak ifade ettikleri ve feodal yapının bazı ayrıcalıklı unsurlarını da içinde bulunduran mutlak monarşi düzenini sona erdirerek, sosyal ve siyasal açıdan Fransa'yı yeninden inşa etmek istemişlerdir. Sieyès eserinde üçüncü sınıf " tiers – etat" temsilcilerine takip etmeleri gereken stratejiyi ve ulaşılması istenen amacı açıkça ifade etmiştir. Sieyès'in ifadesiyle "hiçbir şey olan, ama her şey olmak isteyen" üçüncü sınıf tam anlamıyla "ulusun ta kendisi olduğundan", feodal füzenin yarattığı bütün ayrıcalıkları yok etmiştir. Ancak mecbur kalınırsa ulusal meclisi tek başına oluşturmalı ve ulus egemenliğine

dayanan bir anayasa ile yeni bir düzenin oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir (Akt., Ağaoğulları, 2017, s. 39).

Etats Generaux' da burjuvalar, yaklaşık bir buçuk ay süren görüşmeler sonucunda ayrıcalıklara sahip ruhban sınıfını ve soyluları ikna edememişlerdir. Bu durum üzerine Fransa toplumunun %96'sını kendilerinin temsil ettiğini ifade eden burjuvazi, bu konumundan destek alarak kendilerini "Milli Meclis" olarak ilan etmişlerdir. Kral yaşanılan bu durumdan dolayı burjuvazinin toplanmış olduğu salonu kapatmıştır (Soysal, 1999, s. 83). Salonları kapatılan ulusal meclis üyeleri, sarayda bulunan bir oyun salonunda bir araya gelerek yeni bir anayasa yapılıncaya kadar hiçbir üyesi dağılmadan meclis toplantılarına devam etmek için yemin etmişlerdir (Göze, 2021, s. 600).

Soylulardan yana tutum sergileyen kral 23 Haziran 1789 tarihinde meclise gelmiş ve 5 Mayıs tarihinden 23 Haziran gününe kadar yapılmış olan bütün işlemleri iptal ederek geçersiz kıldığını ifade etmiş ve meclis üyelerinin en kısa sürede dağılmasını emretmiş ve üçüncü sınıf salonu terk etmeyi reddetmiştir. Temsilcilerin bu tavrı karşısında kral, zor kullanarak salonu dağıtmak için harekete geçmiş ancak kral La Fayette gibi bir takım soyluların yaklaşımından dolayı bu fikrinden vazgeçmiştir (Göze, 2021, s. 600).

24 Haziran tarihinde ruhban sınıfının ve soyluların temsilcilerinden oluşan kırk yedi temsilci ulusal meclise katılım sağlamışlardır. Yaşanan bu siyasi hareketlilik doğrultusunda kral, 27 Haziran tarihinde üç ayrı sınıfın beraber toplanmalarını emretmiştir. Kralın bu yaklaşımı ile kendisine bağlı Etats Generaux tarih olurken, ulusu temsil eden üyeler, ulus adına kralın siyasi otoritesinde söz hakkına sahip olmuşlardır. 9 Temmuz 1789 tarihinde, anayasa yapmak amacıyla çalışmalarına başlamış olan ulusal meclis kendisini "Kurucu Meclis" olarak ilan etmiştir (Göze, 2021, s. 601). Toplumun tamamının Versay (Versailles) Sarayında gerçekleşen olayları dikkatle takip ettiği esnada Fransa'da hiç olmadığı kadar birden fazla gazete ortaya çıkmıştır. Fransa'daki toplumsal ve siyasal çevreler, ülkeyi temelden etkileyen olaylar karşısında ortak bir görüş benimsememişlerdir ve her bir grup, her bir sınıf yaşanan olayları kendi fikir, düşünce ve yaklaşımları doğrultusunda değerlendirmişlerdir (Tanilli, 1993, s. 83).

Olaylar karşısında toplumda ortaya çıkan farklı yaklaşımlar, ayrı görüşlere sahip gazetelerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkede daha önce hiç karşılaşılmamış bir boyutta siyasal edebiyat alanında bir yaygınlık gerçekleşmiş ve okuma yazma bilmeyen köylüler ise yaşanılan bu olaylar karşısında yapılan yorumları dikkate alarak yaklaşım belirlemek durumunda kalmıştır. Bu olaylar yalnızca Versay (Versailles) Sarayı'ndaki temsilciler arasında yaşanmış, tam anlamıyla ihtilal Fransa halkının siyaset sahnesine fiilen dâhil olması ile gerçekleşmiştir (Tanilli, 1993, s. 83).

Eski düzeni devam ettirme çabası içerisinde olan kral ve soylular, Paris'e askeri kuvvetleri göndererek Kurucu Meclisi dağıtmak istemiştir. Kurucu Meclis temsilcilerinin askeri kuvvetler tarafından tutuklanabilme ihtimali nedeni ile silahlı şekilde ayaklanmış olan halk

14 Temmuz 1789 tarihinde Bastille hapishanesini ele geçirmiş ve Fransız İhtilali'ni gerçekleştirmiştir (Göze, 2021, s. 601). XVI. Louis, 15 Temmuz 1789 tarihinde ulusal meclisin talep ve isteklerini kabul ettiğini ifade etmiş ve ulusal meclis 4 Ağustos 1789'da feodal düzenin ayrıcalıklarına son vermiştir. Ulusal meclisin almış olduğu bu karar Fransa'da feodal düzeni sona erdirmiştir. 10 Ağustos tarihinde ulusal meclis belediyelerin oluşturulmasına karar vermiş ve Fransız halkı kendi egemenliğini kabul ettirmiştir (Ateş, 1989, s. 119).

Ulusal Meclis, 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden sonra, bu çağa ve bu çağın insanına yol gösterecek, yolunu aydınlatacak "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" ni 27 Ağustos 1789 tarihinde kabul etmiştir. Fransız İhtilali gerçekleşmeden önce, 18. yüzyılda ortaya çıkan ve Fransız İhtilali'ne doğrudan etki ve katkıları olduğu konusunda genel bir fikir birliğinin oluştuğu iki önemli eser bulunmaktadır: "Montesquieu'nün Kanunların Ruhu ve Jean-Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi." 1789 tarihinde kabul edilen bildiri üzerinde bu önemli iki eserin büyük etkileri olmuştur (Ateş, 1989, s. 119, Sarıca, 2021, s. 44-45).

Bildiri'nin yaratmış olduğu bu büyük etki, adından da anlaşılacağı üzere yalnızca Fransa toplumuna değil tüm insanlığa hitap eden bir özgürlük anlayışı ortaya koymuştur. Bir giriş ve 17 maddeden oluşan ve Fransa Ulusal Meclisi tarafından kabul edilmiş olan bu Bildiri insanların temel hakları olarak şunları belirtmiştir: Kutsal ve dokunulmaz olan mülkiyet hakkı, güvenlik hakkı ve baskıya karşı direnme hakkı. İnsanı da soyut bir kavram olarak değerlendiren Bildiri, insanları gündelik yaşamları ve içinde bulundukları siyasi, sosyal ve ekonomik koşullardan ayrı olarak ele almış ve kanunlar önünde hiçbir ayrıcalık gözetmeden eşit kabul etmiştir. Bildirinin bu yaklaşımına göre bütün ayrıcalıkların ve farklılıkların üzerinde "yurttaş" bulunur. Yurttaşlar, anayasa karşısında hiçbir ayrıcalığı bulunmayan eşit haklara sahip bireylerdir (Sarıca, 2021, s. 98-99).

Diğer bir yönüyle Bildiri, kuvvetler ayrılığı ilkesini esas alarak devletin varlığını ve yetkisini bireyin karşısında daha sınırlı bir konuma getirmeye çalışmıştır. Montesquieu' den ilham alarak bir kuvvetin bir başka kuvveti durdurması ilkesini kabul etmiş ve devletin organları arasında denge kurmaya çalışmıştır. Bildiri, Sieyès' ten ilham alarak egemenliği kralın elinden alıp direk olarak "millet" tüzel kişiliğine aktarmıştır (Sarıca, 2021, s. 99).

Fransız İhtilali ile birlikte egemenlik tacını elinde bulunduran soyut millet kavramı, monarşinin egemenlik anlayışına göre tanımlanan mevcut devletlerin sınırları içine sıkışmış toplulukları, Fransız, Alman veya Türk gibi farklı sıfatlar etrafında ayrışmış milletler hâline dönüştürmek gibi bir işlev görmemiştir (Kara, 2018, s. 25). İhtilalin getirdiği millet anlayışı, önceden monarşinin siyasi sınırlarıyla belirlenmiş herhangi bir devletle doğrudan ilişkili olmayan, daha ziyade evrensel boyutlu bir nitelik taşımaktaydı. Ancak ihtilal sonrasında meydana gelen somut siyasal gelişmeler, egemenlik tacının kazanılmasının hemen ardından milletin içeriğinde hızlı bir dönüşümü tetiklemiş ve evrensel öğelerden uzaklaşmasına neden olmuştur (Kara, 2018, s. 25).

Bu uzaklaşmanın temel sebeplerinden biri, 1792 yılında Fransa ile Avrupa devletleri arasında yaşanan savaşlardır. Savaşlardan zaferle çıkan Fransa, devrimi yayma hedefiyle başlattığı yeni askeri harekâtlar sürecinde, milletin sınırları ve tanımı üzerinde belirgin değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişimde en etkili faktörlerden biri, yurttaş kavramının yeniden tanımlanmasıdır. Artık yalnızca insan olmak, özgürlük düşüncesine inanmak veya özgürlük uğruna savaşmak bir bireyin yurttaş olabilmesi için yeterli görülmemekteydi. Bunun yerine, bu siyasi ideale bağlılığın yanı sıra belirli kültürel değerleri paylaşmak, yani başka bir ifadeyle Fransız kimliğine sahip olmak zorunlu hâle gelmiştir (Erözden, 2013, s. 177).

Fransız kimliğini kazanabilmek için Fransızca bilmek bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu doğrultuda, Fransa'da konuşulan yerel dillerin kullanım alanı daraltılmak istenmiş ve Fransızcanın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu sınırlandırma girişiminin iki temel amacı bulunmaktaydı. Birincisi işlevsel bir amaç taşımaktaydı: Ülke genelindeki vatandaşlar, Fransızca konuşup okuyarak Paris merkezli devrim ideolojisinin etkisi altına daha kolay girebileceklerdi. İkincisi ise siyasal bir amaca hizmet etmekteydi; Fransızlar arasında ortak bir aidiyet ve bağlılık duygusu oluşturarak, tek bir ulusal cemaat ve Fransız ulusu yaratmak hedefleniyordu (Dieckhoff, 2010, s. 92).

Bu strateji sayesinde, hem egemenliği kullanacak bir "millet" inşa edilmiş olacak, hem de Fransa genelinde ortak bir ulusal dil, kültür ve kimlik aidiyeti sağlanarak, devlet sınırları ile ulusun sınırları uyumlu hâle getirilmiş ve milliyetçi ideolojinin temel amacı olan ulus-devlet yapısı tesis edilmiş olacaktır. İhtilalin ardından, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar Avrupa'nın çeşitli ülkelerine müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu işgaller, işgal edilen toplumlarda Fransızlara karşı öfke ve özgürlük arayışını tetiklerken, aynı zamanda Fransız milliyetçiliğine karşı bir tepki olarak Almanya'da etnik kökene dayalı bir milliyetçilik anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Tok, 2013, s. 271).

1.4. Alman Ekolü Milliyetçilik Anlayışı

"Belki de Almanya gibi özgür ve bağımsız olmayı hak eden başka bir ülke yoktur, çünkü başka hiçbir ülke böylesine şaşmaz bir biçimde özgürlüğünü herkesin refahına adamaya yatkın değildir. Diğer ülkeler arasında Alman dehası, her zaman kendisini sağaltan, en az tahripkâr dehadır ve özgürlük bir kere güven altına alındığında Almanya her tür kültür ve düşünce biçiminde çok üstün bir yere erişecektir."

Wilhelm von Humbold (1767-1835)

1792'de Fransız İhtilali'nin ardından oluşan ordular, Almanların farklı krallık, dükalık ve prenslikler altında bir hayat yaşadığı toprakları işgal etmişlerdir. İlk olarak Ren nehrinin batı tarafına hâkim olan Fransızlar, 1811 yılında Almanya'da tamamen kontrolü sağlamış ve

hâkimiyeti altına almıştır. 1813-1814 tarihleri arasında yaşanan kurtuluş savaşlarının kilit noktası 1813 tarihinde Leipzig'de yaşanan meydan muharebesi olmuştur (Şallı, 2020, s. 388).

Meydan muharebesi sonucunda Napolyon kaybetmiş, Alman, Avusturyalı ve Rus orduları kazanmıştır. Yaşanılan bu mağlubiyetin ardından Fransa, Almanya üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş ve kurmuş olduğu Ren Birliği dağılmıştır. Alman topraklarının Fransa tarafından işgal edilmesi daha rüşeym bir halde hayatını devam ettiren Alman milliyetçiliğinin yeni bir aşamaya geçmesine neden olmuştur. Bu yeni aşama Alman milliyetçiliğinin temelinin oluştuğu ve ortaya çıktığı bir zamandır (Şallı, 2020, s. 388). Ulus fikri 18. yüzyıl içerisinde Almanya'da bilinmekteydi ve bu fikir artık alışılagelmiş bir hale gelmişti. Fakat ulus fikri Prusya'nın yıkılması ve İmparatorluğun dağıldığı zamana kadar Almanlar açısından çok bir anlam taşımamıştır (Greenfeld, 2006, s. 32).

Alman kimliği Liah Greenfeld'e göre 6. yüzyıldan itibaren varlığını ortaya koymuş olan İngiliz kimliğinin tam tersine çok uzun zaman sonra oluşum göstermiş ve gelişmiştir. Alman milli kimliğinin oluşmasında etkili olan isimler, yönetici elit grubu veya aristokrasi içerisinden değil, halkın eğitimli kesiminden ve entelektüellerden (Herder, Fichte vb.) meydana gelen kendisine has bir sınıftan çıkmıştır (Greenfeld, 2006, s. 416). Meydana gelen bu sınıf kendisini ne sıradan halka ne de diğer üst bir sınıfa ait hissetmiştir. Yaşamış oldukları bu konum belirsizliği 19. yüzyıl itibari ile Alman milli bilincinin, entelektüel bir oluşum süreci ile meydana gelmesinde rol alan etkin bir faktör olmuştur (Greenfeld, 2006, s. 416).

Bu oluşum sürecinde, 1770'li yıllarda Almanların genç aydınları arasında büyüyen milli heyecan daha o yıllarda bir hareket olarak hissedilmiştir. Sturm und Drang (Fırtına ve Gerilim) adıyla ifade edilen bu akımda ciddi anlamda "coşkunluk ve taşkınlık" kendisini hissettirmiştir. Sturm und Drang'ın mensubu olan Alman Şairi Goethe bu akımı bir edebiyat devrimi olarak ifade etmiştir. Bu akımın toplumsal faaliyetleri incelendiğinde o tarihte bir takım gençlerin mevcut düzen ile karşı karşıya geldikleri görülmüştür. Bu akımın Alman halkının ortak ve karakteristik yönlerini tekrar açıklama ve bu halkın geleceğine yön verme arzusu ve gayreti içinde olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı Sturm und Drang tam anlamıyla gerçek bir Alman hareketidir (Sevim, 2008, s. 14).

Diğer yandan bu hareketin kökenlerinin 1740'lı yıllardan itibaren giderek aydınlanma etkisi altında kalan Alman entelektüellerine ait yeni bir dünya görüşü olduğu da bilinmektedir. O yıllarda üst tabakada aydınların dili olarak Fransızcanın kabul görüyor olması da farklı bir çelişki durumudur (Sevim, 2008, s. 14). 17.yüzyıldan itibaren Martin Opitz gibi kişiler Alman dilini ön plana koyarak bir ulusçuluk savunusu yapmış olsalar da bu silsilenin en önemli ve en dikkat çeken ismi Johann Gotfried Herder olmuştur (Şallı, 2020, s. 386). Herder' in ismi modern milliyetçiliğin tarihinde ve bu ideolojinin teorik çerçevesi bağlamında sadece Almanya ile sınırlı kalmamış ve bu sınırların ötesinde bir öneme sahip olmuştur. Herder' in bu durumu kendi vatanı olan Almanya' da yeteri kadar önemsenmemiştir (Sevim, 2008, s. 14).

Hâlbuki Herder modern milliyetçiliğin özel bir biçimini temsil etmiştir. Bir halk (bağımsız bir devlete sahip olmasa da) kendisine ait kültürel birikimiyle bir milli hareket oluşturarak milli özerkliği hedefleyerek ilerler ise bu noktada Herder' in milliyetçilik anlayışı geçerli olmaktadır. Batı Avrupa'daki milliyetçilikten daha farklı olan Alman milliyetçiliğinde Herder' in etkisi oldukça büyük olmuş ve Alman milli hareketini de etkilemiştir. Alman milliyetçisi olan Herder, aynı zamanda Alman Romantizmi' nin fikir babası olarak kabul edilmektedir (Sevim, 2008, s. 14 - 15). Almanların tam olarak henüz bir birlik oluşturmadığı ve Almanların prenslikler içinde ayrılmış bir halde yaşadığı bir zamanda milli tarihe odaklanmış olan Herder daha sonrasında ise milli davaya adanmış ilk Alman filoloğu olmuştur. Almancılık düşüncelerinden ilham alarak, günümüz Alman Filolojisi (Germanistik) bilim dalının öncüsü olmuştur (Sevim, 2008, s. 16-17).

Alman dil bilimci Herder, Almanların Fransız diline ve diğer yandan kültürüne duyduğu tutku ve hayranlığa karşı dili yani Almancayı merkezi bir noktada konumlandırarak bir reddiye oluşturmuştur. Herder dilin önemini ifade ederken, milletin var oluşunda dilin o milleti var eden özelliklere sahip olduğunu vurgulamıştır. Öğrenme, algılama, düşünme, hatırlama gibi kognitif süreçler açısından dilin konumu o kadar önemlidir ki, sanki insanlık ile ilgili bütün alanlar dilden başlayan bir hareketle anlaşılmaktadır (Şallı, 2020, s. 387). İnsanlar doğası gereği diğer canlılardan farklıdır. Doğadaki diğer canlılar gibi doğal ortama adapte olacak özelliklere sahip olmadıklarından dolayı hayatta kalabilmek için zihinsel bir çaba sonucunda doğal olmayan kültürel özellikli bir üretim yapmaları gerekmektedir. Bundan dolayı dil yalnızca içinde doğduğumuz, hazır bulduğumuz verili dünyayı anlamamıza yardımcı olmaz, bir bakıma dünyanın var olması dil yeteneğine sahip olmamız ile alakalı olmuştur. Dil yeteneğine sahip olunması insanın kültür yeteneğini de ortaya çıkarmış ve insanlar kültür üreterek içinde yaşadığı dünyasını kendisi oluşturarak dünyasını icat etmiş olmaktadır. Ancak dil bu süreç tarafından sürekli etkilenmektedir. İnsanların ve toplumların sahip oldukları özellikleri bu süreç belirlemektedir. İlk olarak algılar, inançlar ve düşünceler doğrultusunda oluşan zihinsel bir dünya, daha sonra kültürel dünya ve bunların sonucunda ise topluluklar ve uluslar oluşmaktadır. Dillerin farklılık göstermesi farklı kültürlerin oluşmasına neden olurken farklı kültürler ise farklı ulusların oluşmasına neden olmuştur (Şallı, 2020, s. 387).

Herder, Alman ulusuna özgü bir kültürel rol biçen tarih felsefesini ömür teorisi üzerine temellendirmiştir. Bu teori dairesel bir tarih anlayışına sahiptir. Teoriye göre her varlığın bir ömrü vardır ve her varlık tohum gibi filizlenip büyür, çiçek açar ve ölür. Bu yaşanan dairesel döngü tarih içinde geçerli olmaktadır. Herder, bir bakıma Alman ulusunun gerçek yükseliş zamanının gelmediğini, örnek olarak Fransız ulusunun dil ve kültür olarak son aşamada olduğunu ima ederek, Alman aydınlarına yeni doğacak olan Alman dili ve kültürünün peşinden gitmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Şallı, 2020, s. 387). Herder' in dil konusundaki görüşleri kendisinden sonraki Alman milliyetçilerini de etkilemiştir. Etkilenen Alman milliyetçilerinden öne çıkan önemli düşünürlerden biri de Johann Gottlieb Fichte'dir.

Almancanın çok kıymetli ve önemli bir dil olduğunu ifade etmiş olan Fichte, Fransızca tarafından kirletilmesine karşı devletin Alman dilinin saflığını koruması gerektiğini savunmuştur (Şallı, 2020, s. 388).

Fichte Alman idealizmini benimserken Kant'tan etkilenmiştir. Kant'a göre Alman idealizmi mutlak bir emire ve ahlak yasasına duyulan inancı ifade etmektedir. Fichte ise kendisini ve felsefesini Kant'ın felsefesinin bir tamamlayıcısı olarak görmüştür (Topakkaya, 2011, s. 9). Bu çerçevede Fichte' de ilk olarak Aydınlanmanın temel prensiplerini uygulamaya geçirdiği düşünülen Fransız İhtilali'nin bütün milletler adına evrensel bir kazanım olduğuna inanmıştır. Fakat bu ihtilalin, Fransa'nın giderek artırdığı işgaller neticesinde Fransız İmparatorluğu'na dönüşmesine durumuna karşı evrenselci düşüncelerden uzaklaşarak milliyetçi bir anlayışa sahip olmuştur (Şallı, 2020, s. 389). Ren Nehri'ni aşarak Alman topraklarına giren Napolyon'un ordularına karşı Fichte hem cephede savaşmış ve diğer yandan da 1807-1808 yıllarında Berlin Akademisi'nde halka açık konferanslar vererek Fransa orduları karşısında Alman Halkı'nın direnişine önderlik eden isimlerden birisi olmuştur. Yapmış olduğu bu konferanslar ile Fichte, Alman ulusunu dil ve kültürü merkeze alarak birleştirmeye çalışmıştır (Sarıca, 2021, s. 186).

Fichte, Alman ulusunun Fransız işgaline karşı "Alman Milletine Hitabet" adlı eserini yazmış ve Alman ulusunu var olan düzeni, içinde bulunulan dünyayı kabullenmemesi, işleyişe uyum sağlamaması konusunda uyarmış ve Alman ulusunu kendine özgü değerlerine, özelliklerine ve kültürüne yönelmesi için teşvik etmiştir. Fichte yazmış olduğu bu eserinde Alman toplumunda milli bir şuur oluşturmak için Alman tarihinden örnekler vermiştir. Fichte'nin oluşturmaya çalıştığı tarih bilinci, Almanlığın yok olmasını önleyecek, kitlelerin kendisini Alman olarak görmesini ve hissetmesini sağlayacaktı (Şallı, 2020, s. 389).

Fichte'ye göre Fransızlar tarafından Alman toprakları işgal edilerek meydana getirilen adaletsizliği gidermenin tek yolu geçmişteki eski düzeni korumak ve savunmak değildir. Çünkü Almanların içinde bulundukları, yaşadıkları onursuz ve olumsuz şartlardan Almanların bizzat kendisi sorumludur ve bu nedenle bu istenmeyen durumlardan kurtulmanın çaresini kendileri bulmaları gerekmektedir. Almanlar kendilerine başka bir millet tarafından yardım edilmesini beklemek yerine kendi yardımcıları kendilerinin olması gerekmektedir. Fichte inkılapçı bir tavır sergileyerek eski toplumsal ve fikri düzen yerine yenisinin kurulmasını istemiştir. Bu nedenle kurtuluşun sürekli ve kalıcı olması için Fransızlara karşı yapılan silahlı mücadelenin ardından yeni bir milli eğitimin kurulmasını zorunlu görmüş ve yeni eğitim siteminin Almanlığın özünü kapsayan bir içerikle donatılmış olması gerektiğini vurgulamıştır. Fichte öncelikle milli ruhun ve milli bilincin yeniden canlanması için mücadele edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü onun için ruhun özgürlüğü fiziksel bedenin özgürlüğünden çok daha önemli olmuştur (Şallı, 2020, s. 390).

Napolyon'un Alman topraklarını büyük ölçüde işgal etmesi karşısında Alman topraklarında yaşayan kitleler, Alman ulusu ya da Alman vatanı adına değil de; ait oldukları ve ait hissetleri

devletlerin ya da devletçiklerin vatandaşları olarak hareket etmişlerdir. Napolyon işgali karşısında Alman topraklarının geri kazanılmasındaki temel faktör Alman devletlerinin düzenli ordulara sahip olmasından kaynaklanmıştır. Napolyon tehdidinin ortadan kalkmasının ardından Avusturya ve Prusya gibi monarşi düzenine sahip devletler, milliyetçi kitlelerin savunmuş olduğu tek bir devlet çatısı altında birleşen Alman ulusu fikrini baskı altına almaya çalışmışlardır. Alman devletleri bir yandan milliyetçiler ile aralarına mesafe koyarken, diğer yandan milliyetçilerin uzun süredir ifade etmiş oldukları birlik konusu için harekete geçmek mecburiyetinde kalmışlardır. Fransa ve İngiltere gibi devletlerin ekonomik alanda yaşamış oldukları gelişmeler ve ilerlemeler karşısında bir rekabet durumu oluşturabilecek konuma gelebilmek için 1834 yılında Gümrük Birliği'ni kurmuşlardır (Şallı, 2020, s. 391).

Milliyetçiliğin ilk olarak odaklanmış olduğu konular dil, kültür ve siyasi birlik olmuştur. 1830'lu yıllardan başlayarak ekonomik birlik milliyetçi fikirler taşıyan yurtsever aydınların gündemlerinde yer almaya başlamıştır. Ekonomik milliyetçiliğin önderlerinden birisi olarak görülen Friedrich List, Alman toprakları içerisindeki demiryollarının yaygınlaşması konusu üzerinde önemle durmuştur. Alman toprakları demiryolları aracılığı ile birbirine bağladıkça, Alman topraklarında yaşayan toplumların birbirleri arasındaki iletişim, etkileşim ve bağlılığını artıracak ve bu etkileşim Alman ulusunun tek bir çatı altında birleşmesine neden olacaktı. Alman ulus devletini oluşturmak, yani Alman birliğini sağlamak temelde milliyetçilerin hedefi olmuştur. Bu hedeflerinden dolayı milliyetçiler uzun bir süre Alman devletlerince dışlanmışlar ve mağdur edilmişlerdir (Şallı, 2020, s. 392).

Fakat Alman birliği, bu birlikteliği gaye edinmiş milliyetçiler tarafından değil de, 1869 tarihinde bu birlikteliğin şiddet kullanarak sağlanacağını ifade eden ve milliyetçilerden uzak duran Otto Von Bismarck tarafından sağlanmıştır. Bir yıl sonra ise Bismarck aynı dönem içerisinde kendisinin rakibi olarak gördüğü Fransa'ya savaş açmıştır (Akt., Doğan, 2019, s. 6). Bismarck'ın temek hedefi Almanya'nın pozisyonunu yeni bir savaşa dâhil olmadan kuvvetlendirmek olmuştur ve esasa düşman Fransa'dır (Fulbrook, 2018, s. 135). Prusya asıllı bir devlet adamı olan Bismarck'ın başlıca ilk amacı şansölyesi olduğu Prusya'nın genişleme politikası olmuştur (Şallı, 2020, s. 392). Farklı bakış açıları ve siyasal perspektifler çerçevesinde incelendiğinde ulusal bir misyon öğretisinin oluşması 1871 tarihinde Alman devletinin kurulmasından önce de bir temele dayanmaktadır (James, 1999, s. 17).

Almanya açısından 1871 tarihi büyük bir öneme sahip olmuştur. Avusturya dışında tüm Alman devletleri Prusya'nın liderliğinde Alman birliğini sağlamışlardır (Şallı, 2020, s. 392). 18 Ocak 1871 tarihinde Versay Sarayında düzenlenen bir tören ile Alman devletlerinin kralları, birleşik Almanya'nın tacını Prusya kralı olan I. Wilhelm'e sunmuşlar ve Alman İmparatorluğu'nun kurulduğunu duyurmuşlardır (Fulbrook, 2018, s. 130). Alman devletlerinin birleşmesi, Avrupa'daki güç dengesinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönem Alman ulusunun kimliğinin oluşmasında, kan bağı ilkesinin belirgin bir hal

almasında ve öne çıkmasında oldukça ciddi bir öneme sahip olmuştur (Pamuk, 2019, s. 77). Ne kadar da temelleri ekonomik sebeplere dayanıyor olsa da, kan bağı anlayışına dayalı olarak 1873 tarihinde gerçekleşen antisemitizm krizi bu bağlamda değerlendirilebilmektedir (Fulbrook, 2018, s. 133). Antisemitizmin, 19. yüzyılın sonlarında ırk teorileri bağlamında açıklanması ve biyoloji biliminin verilerinin referans alınması, Alman toplumunun içinde yer alan ve "öteki" olarak görülen ve ifade edilen Yahudilerin net bir şekilde dışlanmasına neden olmuştur. Yahudilere karşı yapılan bu dışlama Birinci Dünya Savaşı'nın ardından daha yoğun bir biçimde hissedilmiş ve topluluklar arasında giderek daha da yaygın hale gelmiştir. Dışlamanın yaygın hale gelmesindeki en etkin faktör ise ekonomik nedenler olmuştur (Şallı, 2020, s. 393).

Almaların Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmasının politik, sosyal ve ekonomik şartlarında ortaya çıkan Nasyonal Sosyalizm (Nazizm)'in milliyetçilik anlayışı ırk temelli olmuş ve bu nedenle tüm Almanları tek bir devlet çatışı altında toplamayı hedeflemiştir. Sosyal Darwinizm 'den alınan ve benimsenen anlayış doğrultusunda, yaşama tutunmak ve hayatta kalabilmek için devamlı bir mücadele içerisinde olmak gerekmiştir. Almanların etrafında birden çok tehlike unsuru bulunuyor ve Alman ulusunun geleceğini garanti altına almak ve korumak gerekiyordu. Bundan dolayı "hayat sahası" olarak ifade ettikleri toprakların fethedilmesi zorunlu bir hal almıştır (Şallı, 2020, s. 392- 393).

Alman ulusunun varlığını tehdit eden iç ve dış düşmanlar bulunmaktaydı. İç düşman olarak ifade edilen Yahudiler düşmanlar arasında en tehlikeli olanıydı ve Yahudilere karşı duyulan düşmanlık, Alman milliyetçiliğinde en başından beri güçlü bir şekilde kendisini göstermiştir. Yahudilere karşı beslenen düşmanlığa örnek vermek gerekirse: hukuk ve tıp alanından yeni mezun olmuş olan öğrenciler, Yahudi hekimler ve hukukçuların varlığından dolayı işsiz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Politik alanda da antisemitik söylemler, sadece marjinal siyasal gruplar ve partiler tarafından değil muhafazakâr ve merkez partiler tarafından da kullanılmıştır. Bu şartlar altında, Hitler'in liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Hareket'in ırk politikası için antisemitizm hakkındaki ön yargı ve tutumların olağan duruma evirilmesi, verimli bir zemin oluşturmuştur (Şallı, 2020, s. 393). Adolf Hitler 1933 tarihinde iktidara geldiğinde aynı yıl içerisinde "Profesyonel Memuriyet Yasası" ile aryan kökenli olmayanların devlet kurumları içerisinde memur olarak görev yapmalarını yasaklamıştır. Bu yasa ile en tehlikeli iç düşman olarak görülen ve "öteki" olarak ifade edilen Yahudilerin devlet bürokrasisinden tasfiye edilmesi amaçlanmıştır (James, 1999, s. 165). Yahudilere karşı uygulanan dışlama politikaları sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Vatandaş olanlar da dâhil edilmek üzere Alman kanı taşımayanlar 1935 tarihli Nürnberg yasaları ile oy kullanma haklarından mahrum edilmiş ve aryan ırkın bozulmaması amacı ile Almanların Yahudiler ile evlenmeleri dahi yasaklanmıştır (Şallı, 2020, s. 393).

1945'te II. Dünya Savaşında yaşanan askeri mağlubiyetin ardından Alman ulusunun siyasi alandaki tezahürü yıkılmış ve Alman milliyetçiliği büyük çapta prestij kaybetmiştir. Çünkü

1933 Hitler iktidarından 1945 II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde ulus kavramı, Nasyonal Sosyalizm ile aynı anlamı taşımıştır (James, 1999, s. 149). Alman ulusunu yüceltmek ve ulusun geleceğini garanti altına almak için Nasyonal Sosyalizmin izlediği siyaset ve başlattığı II. Dünya Savaşı Almanya'nın mutlak yenilgisi ve yıkılışıyla sonuçlanmıştır. Almanya'nın müttefik devletler tarafından iki farklı devlete ayrılması sonucunda kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti'nde milliyetçilik, kaçınılan ve içerisinde olumlu anlamlar taşımadığı inancına sahip olunan bir kavrama dönüşmüştür. Milliyetçilik kavramı yerine "Patriotismus" yani vatanseverlik tercih edilir ve milliyetçiliğin olumlu görülen tarafları bu kavram içerisinde düşünülür (Şallı, 2020, s. 393).

II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi sonrasında Almanya, önceki yıkıcılıklardan uzaklaşarak siyasi ve ekonomik açıdan yeniden canlılık kazanmıştır. Almanya'nın ikiye bölünmesi ile Federal Almanya Cumhuriyeti, bu dönemde belirgin bir hız ve istikrar geliştirmiştir. Bununla birlikte, savaşın ardından ortaya çıkan ekonomik, demografik ve siyasi krizler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'ya yönelik işgücü göçünü tetiklemiş ve bu durum, kimlik ve kültür bağlamında ülke için yeni bir boyut yaratmıştır. 1950'li yıllara gelindiğinde, uluslararası ölçekte kitlesel göçler, demografik hareketlilik ve küreselleşmenin etkisiyle toplumsal yapılar benzerliklerini korumakla birlikte ayrışmaya başlamış ve Almanya, çok kültürlü bir karakter kazanmıştır (Pamuk, 2019, s. 75).

1.5. Alman ve Fransız Ekolü Milliyetçiliğin Karşılaştırılması

Almanlar, Avrupa'nın diğer büyük ve güçlü devletleri ile karşılaştırıldığında siyasal açından uzun bir zaman boyunca küçük parçalar şeklinde varlık gösteren bağımsız devletlerin oluşturduğu bir yapıya sahip olmuştur. Almanların sahip oldukları bu siyasi yapı, merkezi bir idari yapıdan ve modern siyasal düzenden uzak kalmalarına neden olmuştur. Parçalı, ufak ve idari merkez açısından farklılık gösteren bu siyasi yapı içerisinde Alman ulusal kimliğini, tarihi ve kültürel mirasını siyasal olarak tek bir çatı altında toplamak, korumak ve güçlendirmek çokta mümkün olmamıştır. Bu siyasal ortamdan dolayı Alman milliyetçiliği, dağınık ve parçalı bir halde bulunan siyasal yapıyı bir araya getirmeyi amaçlayan "birleştirici milliyetçilik" düşüncesi şeklinde gelişmiştir (Kara, 2018, s. 28-29). Fransızlar, ihtilalin hemen arkasından 18.yüzyılın başlarında Avrupa'nın farklı bölgelerini ve ülkelerini işgal etmişlerdir. Fransızların yapmış oldukları bu işgaller nedeniyle Avrupa'nın birçok ülkesinde Fransızlara karşı kin, nefret, kızgınlık gibi duygular her gün daha da artarken diğer yanda da bağımsızlık arzusunun ve istediğinin de doğmasına neden olmuştur. Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler Fransız milliyetçiliğine karşı olarak yeni ve farklı bir milliyetçiliğin doğmasına neden olmuştur (Tok, 2013, s. 271).

Fransız milliyetçiliği, temelinde demokratik değerlere ve ilkelere, bireysel haklara dayanan evrenselci anlayışa sahip bir biçimde şekillenmiştir. Bu yaklaşım, herhangi bir insanın Fransız

ulusuna ait olması ve Fransız ulusunun bir parçası olarak kabul edilmesi için etnik kökeninden daha çok Fransız kültürünü kabullenmesi, içselleştirmesi ve Fransızca konuşması ile birlikte Cumhuriyetçi değerlere karşı bağlılık göstermesi gerektiğini ifade etmektedir (Kara, 2018, s. 29). Bu yaklaşımı ile kapsayıcı bir yapıya sahip olan Fransız milliyetçiliği, farklı etnik kökene, değişik dini inançlara ve kültürel değerlere sahip olan bireyleri, ortak siyasi ve kültürel bir kimlik çatısı altında birleştirmeyi hedeflemiştir. Diğer yandan Fransız İhtilali sonrasında gerçekleşen ve Fransız işgalleri, özellikle Alman topraklarında farklı bir milliyetçilik anlayışının doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Alman milliyetçiliği bireye ait bir takım etnik ve kültürel farklılıkları arka planda bırakarak Fransız milliyetçiliğinin tam tersine daha çok dışlayıcı bir özelliğe sahip olan yüksek etnik köken ve dil ortaklığını vurgulayan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Tok, 2013, s. 271).

Alman düşünürlerin liderliğinde oluşan ve gelişim gösteren bu etnik kökene dayalı milliyetçilik anlayışı, ulusu ortak bir soy bağına dayanan bireylerin oluşturduğunu savunmuş " kan bağı, ortak kültürel birliktelik" gibi faktörleri milli mensubiyetin reddedilemez ve vazgeçilemez bir kıstası olarak kabul etmiştir. Alman milliyetçiliğinin bu yaklaşımı ve sahip olduğu bu anlayış bireyin devlet ve içinde yaşadığı ulus ile kurmuş olduğu bağı değil, doğuştan ve kan bağı ile sahip olduğu etnik kimliği vurguladığı için Fransız milliyetçiliğinin evrenselci yaklaşımından net bir şekilde ayrılmaktadır (Tok, 2013, s. 271). Fransa ulus – devleti, tarihsel geçmişi üzerinden değerlendirildiğinde; Franklar, Goller, Basklılar, Normanlar ve Korsikalılar gibi birden fazla etnik grup ve farklı dile ev sahipliği yapmış olan toplumsal bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu farklılıklar doğrultusunda ulusal kimliğin temellerini etnik köken değil, bireyin devlet ile kurmuş olduğu vatandaşlık bağı ve elinde bulundurduğu, sahip olduğu sivil haklar oluşturmuştur. Bu şekilde vatandaşlık bağı vurgulanarak toplumda aidiyet bilinci oluşturulmuştur. Bu evrensel ve kapsayıcı yaklaşımın yanında arka planda dil de ve kültürde homojen bir toplum yaratma amacı ile homojenleştirici uygulamalar yapılmış ve tek bir ulusal dil kullanılması amacıyla Fransızca dışındaki yerel diller yasaklanmıştır (Saklı, 2012, s. 17).

Almanya örneğinde, Alman toplumunun parçalanmış bir siyasi yapıya sahip olması ve mezhepsel farklılar içerisinde olması Alman ulus devletinin inşasındaki başlıca problemleri oluşturmuştur. Alman toplumunun siyasi ve dinsel açıdan bu şekilde parçalı bir yapıya sahip olmasının en temel nedeni ise Avusturya ve Prusya gibi büyük siyasi ve dini etkiye sahip faktörlerin farklılık göstermelerinden kaynaklanmıştır. Dolayısı ise Alman ulusunun konsolide edilmesi ve Alman birliğinin sağlanması için Alman kimliğinin ortak faktörleri olarak görülen etnik köken, kültürel bir geçmiş ve ortak dil gibi bağlayıcı faktörlerin vurgulanması zorunlu bir hal almıştır (Saklı, 2012, s. 17). Alman ulusal birliği gerçekleştikten sonra kan bağına ve ortak kültürel tarihe olan vurguların şiddeti azalmış, bireysel özgürlük ve sivil haklar genişlemiştir. Böylece Alman milliyetçiliği ilk aşamadaki etnik köken vurgusundan uzaklaşıp daha yurttaş temelli ve evrensel bir yapıya evirilmiştir. Fransa'da ise

ilk aşamadaki ortamın zayıflamasından dolayı toplumsal homojenlik arttıkça etnik ve kültürel kimliğe yönelik vurgunun şiddeti artmıştır (Saklı, 2012, s. 17).

Sonuç olarak ulus devletin ve milliyetçi yaklaşımların esasa amacı, kendine ait siyasi sınırlar içerisinde homojen bir yapıya bürünerek sınırlarının ötesinde kalan etnik ve kültürel bağının olduğu unsurlarla birlik ve bütünlüğü bir şekilde sağlamak olmuştur. Bundan dolayı, ulusun inşası aşamasında kabul gören ve uygulanan politikalar, ortak bir ulusal kimlik oluşturulmak için ortaya koyulan; ortak değerler ve kültürel miras gibi ulus bilincini pekiştiren aidiyet bağları üzerinden şekillenmiştir. Devletin uygulamaya koyduğu bu stratejik tercihler hem ulusal sınırlar içerisinde ulus olma bilincini arttırmayı, diğer yandan da dış dünyaya karşı ulusal bir kimliği kurumsallaştırmayı hedeflemiştir (Saklı, 2012, s. 17).

2. BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA MİLLİYETÇİLİK

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan siyasal ve entelektüel akımlar, imparatorluğun çok uluslu yapısı içinde yeni bir kimlik ve yönetim modeli arayışına yönelmiştir. Bu dönemde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojik yönelimler ön plana çıkmış, ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci bağlamında güçlenmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin sağladığı özgürlük ortamında birçok fikir akımı tartışılmış, dönemin entelektüelleri farklı yaklaşımlar geliştirmiştir.

Bu bağlamda, Türkçülük hareketi, Osmanlıcılık ve İslamcılıktan farklı olarak etnik ve kültürel temellere dayalı bir siyasal yönelim olarak gelişmiştir. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, İsmail Gaspıralı, Namık Kemal, Sadri Maksudi Arsal ve Ömer Seyfettin gibi düşünürler, bu sürecin önemli isimleri arasında yer almıştır. Bu bağlamda, özellikle Yusuf Akçura'nın 1904 yılında kaleme aldığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesi, Osmanlı Devleti'nin geleceğine yönelik en önemli tartışmalardan birini başlatmıştır (Atasoy, 2024, s. 270).

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti için üç farklı yönetim ve kimlik modeli önermiş ve bunların uygulanabilirliklerini değerlendirmiştir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ekseninde şekillenen bu yaklaşımlar, imparatorluğun son dönemindeki siyasal tartışmaların temelini oluşturmuştur. Akçura'ya göre, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içinde Osmanlıcılık başarısız olmuş, İslamcılık Arap milliyetçiliğinin yükselişi nedeniyle etkisini yitirmiş, ancak son aşamada Türkçülük güçlü bir devlet yapısının inşasında etkili bir çözüm yolu olarak görülmüştür (Gökhan, 2024, s. 125).

Türkçülüğün teorik çerçevesinin oluşmasında ve yayılmasında Türk Yurdu Dergisi, Türk Derneği, Türk Ocağı gibi kurumlar önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren Türkçü fikirlere teorik zemin hazırlamış ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde olduğu kadar Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde de etkili olmuştur (Atasoy, 2024, s. 275-276).

Bu çerçevede, kronolojik sıralamaya göre Selanik Grubu'ndan Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin ile Rusya Grubu'ndan İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışları incelenerek; Türk düşünce dünyasında milliyetçilik fikrinin gelişmesi, Cumhuriyet'in inşası ve ulusun şekillenmesinde bu isimlerin üstlendiği fikrî roller ortaya konulacaktır.

2.1. Selanik Grubu

2.1.1. Namık Kemal ve osmanlıcı milliyetçilik

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ortaya çıkan kimlik arayışlarının ve milliyetçilik tartışmalarının en önemli figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Osmanlıcılık fikrinin öncülerinden biri olan Namık Kemal, Türk milliyetçiliği kavramının henüz tam olarak sistematikleşmediği bir dönemde, Osmanlı vatandaşlığı temelinde bir birlik fikrini savunmuştur. Onun milliyetçilik anlayışı, Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçiliğinden veya Yusuf Akçura'nın etnik temelli Türkçülüğünden farklı olarak, Osmanlı Devleti'ni ayakta tutacak ortak bir kimlik inşa etmeye odaklanmıştır (Ozkul, 2021, s. 425).

Namık Kemal, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısını koruyarak, Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasını ortak bir siyasal aidiyet çerçevesinde bir arada tutmayı amaçlamış ve Osmanlı millet sistemi içinde millî bir kimlik oluşturmanın gerekliliğine inanmıştır. Onun bu yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde hem yönetici elitler hem de entelektüeller arasında önemli bir tartışma konusu olmuş ve Osmanlıcılık fikrinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Özbey, 2022, s. 75).

Namık Kemal'in düşünceleri, özgürlük, anayasal yönetim, vatan sevgisi ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar etrafında şekillenmiş ve bu bağlamda milliyetçiliği bir toplumsal inşa süreci olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'ni modernleştirme ve Batı karşısında güçlendirme amacı güden bir milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Bu yönüyle, hem Osmanlı yönetiminin reform süreçlerine yön vermiş hem de II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yeni kimlik inşa süreçlerine dolaylı katkılar sağlamıştır (Atay, 2024, s. 89).

Bu bölümde, Namık Kemal'in hayatı ve düşünce dünyası ele alındıktan sonra, milliyetçilik anlayışının temel dinamikleri detaylandırılacaktır.

2.1.2. Namık Kemal'in hayatı ve düşünce dünyası

Namık Kemal, 21 Aralık 1840'ta Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed Kemal'dir. Çocukluk yıllarında Osmanlı yönetici sınıfına mensup bir ailenin ferdi olarak yetişmiş ve erken yaşlardan itibaren Osmanlı klasik edebiyatı, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dillerle tanışmıştır. Bu dillerdeki yetkinliği, Batı'da gelişen fikir akımlarını yakından takip etmesini sağlamış ve özellikle Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan özgürlükçü ve ulus-devlet anlayışlarını inceleme fırsatı bulmuştur (Ozkul, 2021, s. 425).

Namık Kemal'in entelektüel gelişimi üzerinde en büyük etkiyi, Tanzimat reformları ve Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci oluşturmuştur. Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile Osmanlı Devleti'nde siyasal ve toplumsal dönüşümler yaşanırken, bu

değişimler Namık Kemal'in düşünce dünyasında modernleşme ve vatanseverlik kavramlarını ön plana çıkarmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi gerektiğini savunmakla birlikte, Batı'nın kültürel etkilerine karşı dikkatli olunması gerektiğini düşünmüştür (Özbey, 2022, s. 75).

Namık Kemal, 1863 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazılar yazmaya başlamış ve burada hürriyet, vatan ve millet kavramları üzerine görüşlerini dile getirmiştir. Bu dönemde, Osmanlı toplumunda modern bir siyasal bilinç oluşturmayı hedefleyen genç Osmanlılar hareketine katılmıştır. Bu hareket, Osmanlı Devleti'nin anayasal bir monarşi ile yönetilmesi gerektiğini savunan bir grup aydın tarafından kurulmuş ve II. Abdülhamid döneminde büyük baskılarla karşılaşmıştır (Atay, 2024, s. 89).

1867 yılında Avrupa'ya sürgüne gönderilen Namık Kemal, burada Fransa ve İngiltere'de siyasal sistemleri incelemiş ve modern ulus-devletlerin gelişim süreçlerini gözlemlemiştir. 1870 yılında Osmanlı'ya döndükten sonra, Osmanlıcılık fikrini daha geniş bir çerçevede ele alarak, Osmanlı milletinin ortak değerler etrafında birleşmesi gerektiğini savunmuştur (Erenel ve Gedik, 2024, s. 50).

Namık Kemal'in en önemli eserlerinden biri, 1873 yılında yazdığı "Vatan Yahut Silistre" adlı tiyatro oyunudur. Bu oyun, Osmanlı toplumunda millî bilinci uyandırmayı ve vatan sevgisini aşılamayı amaçlamış, geniş kitleler tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Ancak, halkın gösterdiği büyük ilgi Osmanlı yönetimini tedirgin etmiş ve Namık Kemal bir kez daha sürgüne gönderilmiştir (Özbey, 2022, s. 75).

Son yıllarını Osmanlı'nın modernleşme süreçlerine katkı sunarak geçiren Namık Kemal, 2 Aralık 1888'de Sakız Adası'nda hayatını kaybetmiştir. Arkasında Osmanlı modernleşmesi, anayasal yönetim ve vatanseverlik üzerine önemli eserler bırakmış ve sonraki nesillerin siyasal düşüncelerini etkilemiştir (Erdoğan, 2022, s. 180).

2.1.3. Namık Kemal'in milliyetçilik anlayışı

Namık Kemal'in milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine karşı geliştirilen bir kimlik inşası projesi olarak değerlendirilebilir. Onun geliştirdiği Osmanlıcı milliyetçilik, milleti yalnızca bir etnik yapı olarak değil, ortak bir hukuk ve siyasal kimlik çerçevesinde bir araya gelen bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle, Osmanlıcılık fikri kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışı olarak şekillenmiştir (Ozkul, 2021, s. 425).

Namık Kemal'in milliyetçiliği üç temel unsur etrafında şekillenmiştir:

1. Osmanlıcılık ve Anayasal Milliyetçilik:
- Osmanlı Devleti'ni çok uluslu bir yapı olarak koruma fikrine dayalıdır.

- Hukukun üstünlüğü ve anayasal yönetimin Osmanlı milletini birleştireceğine inanmıştır (Özbey, 2022, s. 75).

2. Vatanseverlik ve Milli Bilinç:

- Vatan kavramını Osmanlı kimliğinin merkezine yerleştirmiş ve halkın devletine olan bağlılığını artırmayı amaçlamıştır.
- "Vatan Yahut Silistre" gibi eserlerinde, toplumun vatan bilincini güçlendirmeye çalışmıştır (Atay, 2024, s. 89).

3. Batı'dan Faydalanma ve Modernleşme:

- Batı'nın bilim ve teknolojisinin Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi için kullanılması gerektiğini savunmuştur.
- Ancak kültürel bağımsızlığın korunması gerektiğini vurgulamış ve Batılılaşmanın milli değerlerle uyum içinde gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir (Erenel ve Gedik, 2024, s. 50).

Namık Kemal'in milliyetçilik anlayışı, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de etkisini sürdürmüş ve özellikle Türkiye'nin modernleşme sürecine ideolojik zemin oluşturmuştur. Onun vurguladığı anayasal yönetim, vatanseverlik ve Batı karşısında milli kimliğin korunması gibi kavramlar, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı üzerinde de etkili olmuştur (Erdoğan, 2022, s. 180).

2.2. Ziya Gökalp ve Kültürel Milliyetçilik

Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin entelektüel temelini oluşturan en önemli düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. Onun milliyetçilik anlayışı, Batı'daki ulus-devlet teorilerinden etkilenmekle birlikte, Türk kimliğinin yalnızca etnik bir unsur olarak değil, kültürel bir bağlamda ele alınmasını savunan bir yaklaşım geliştirmiştir. Kültürel milliyetçilik anlayışı çerçevesinde, Türk toplumunun geleneksel değerleriyle modernleşme arasında bir denge kurmayı amaçlamış ve Türk milletinin modernleşme sürecinde kendi kültürel kimliğini koruyarak gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır (Metin, 2024, s. 250).

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ulusal kimliğin nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair önemli sorulara yanıt aramış ve Cumhuriyet döneminin ideolojik temellerinden biri haline gelmiştir. Ona göre, millet kavramı, ortak kültüre ve ortak bilince dayanan bir toplumsal yapı olarak şekillenmelidir. Bu bağlamda, Gökalp, Türkçülük hareketine teorik bir zemin kazandırmış ve kültürel milliyetçiliğin devlet politikalarına yön vermesi gerektiğini savunmuştur (Temizkan, 2022, s. 110).

Gökalp'in düşünceleri, Türk toplumunun Batılılaşma sürecini ele alırken, Batı'nın bilim ve teknolojisini benimsemekle birlikte, kültürel olarak özgün kalmayı hedefleyen bir modernleşme modelini önermektedir. Onun milliyetçilik anlayışı, siyaset, hukuk, eğitim ve

edebiyat gibi birçok alana etki etmiş ve özellikle Cumhuriyet'in erken dönem reformlarının temelini oluşturmuştur (Özbey, 2024, s. 170).

Bu bölümde, Gökalp'in hayatı ve düşünce dünyası ele alındıktan sonra, onun kültürel milliyetçilik anlayışının detayları incelenecektir.

2.2.1. Ziya Gökalp'in hayatı ve düşünce dünyası

Ziya Gökalp, 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da dünyaya gelmiş olup, asıl adı Mehmed Ziya'dır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişen bir entelektüel olarak, çocukluk ve gençlik yılları imparatorluğun çözülme süreci ve karşı karşıya kaldığı siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerin etkisi altında geçmiştir. Gökalp'in düşünce yapısının oluşumunda, II. Abdülhamid dönemi ve bu dönemde Osmanlı toplumunda ortaya çıkan çeşitli fikir akımları belirleyici bir rol oynamıştır (Özbey, 2022, s. 80).

Gökalp, ilk eğitimini Diyarbakır Rüştiyesi'nde aldıktan sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmuştur. Ancak bu okulda bulunduğu dönemdeki siyasi çalkantılar ve Jön Türk hareketine olan ilgisi nedeniyle tutuklanarak Diyarbakır'a geri gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'a dönerek 1909 yılında Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideologlarından biri olarak görev yapmış ve Türkçülük düşüncesinin yayılmasına katkıda bulunmuştur (Gahramanlı, 2024, s. 150).

Ziya Gökalp'in düşünce dünyası, Batılı düşünce akımlarından, özellikle Émile Durkheim'in sosyolojisinden etkilenmiştir. Toplumu bir organizma olarak ele alan Gökalp, millet kavramının bireylerin ortak kültürel değerleri etrafında şekillendiğini ve bir toplumu millet yapan unsurun bu ortak bilinç olduğunu savunmuştur. Ona göre, Türk milletinin varlığını sürdürebilmesi için modernleşme sürecine girmesi zorunludur, ancak bu süreç Batı'nın kültürel hegemonyasına boyun eğerek değil, Türk kültürüne dayanarak gerçekleşmelidir (Metin, 2024, s. 250).

Gökalp, fikirlerini yaymak için 1911 yılında Türk Yurdu Dergisi'nde yazılar kaleme almış ve 1913'te İstanbul Üniversitesi Darülfünun'da sosyoloji dersleri vermeye başlamıştır. Bu dönemde kaleme aldığı makalelerde, Türk milletinin tanımı, modernleşme süreci ve milli kültürün inşası gibi konulara yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi içinde aktif bir rol üstlenmiş ve 1918 yılına kadar Türkçülük hareketinin ana hatlarını belirleyen bir entelektüel lider olarak öne çıkmıştır (Özbey, 2024, s. 170).

Cumhuriyet'in ilanından sonra, Gökalp'in fikirleri, Türkiye'nin yeni millet inşası sürecinde önemli bir referans kaynağı olmuş ve Cumhuriyet reformlarının ideolojik altyapısını oluşturan temel unsurlardan biri haline gelmiştir. 1924 yılında vefat eden Gökalp, ardında Türk milliyetçiliğinin en önemli teorik çerçevelerinden birini bırakarak, Türkiye'nin kültürel ve siyasi dönüşümüne yön veren bir miras bırakmıştır (Zelyurt, 2025, s. 98).

2.2.2. Gökalp'in milliyetçilik anlayışı

Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, sadece siyasi veya etnik temellere dayanmayan, daha çok kültürel bir bütünlük üzerine inşa edilen bir modeldir. Onun geliştirdiği kültürel milliyetçilik kavramı, milletin biyolojik veya ırksal kökeninden çok, ortak kültür, dil ve tarih temelinde inşa edilmesi gerektiğini savunur (Temizkan, 2022, s. 110).

Gökalp'in milliyetçilik anlayışının temel unsurlarından biri Türk milletinin tanımıdır. Ona göre, millet, aynı soydan gelen insanların oluşturduğu bir topluluk değil, ortak dili, kültürü ve ahlaki değerleri paylaşan insanların bir araya gelmesiyle oluşan bir yapıdır. Bu nedenle, Türkçülük bir ırk ideolojisi değil, bir kültürel hareket olarak değerlendirilmelidir (Metin, 2024, s. 250).

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı üçlü sentez teorisi olarak bilinen bir sistem üzerine kuruludur. Bu teoride:

1. Türkleşmek: Türk milletinin varlığını sürdürebilmesi için Türk kültürünün korunması ve geliştirilmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre, Türk milletinin en önemli unsuru Türkçedir ve dil, milletin temel taşıdır.
2. İslamlaşmak: Türklerin dini kimliği, milletin ahlaki ve sosyal yapısını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Ancak Gökalp, İslam'ın kültürel ve ahlaki değerler açısından önemli olduğunu, ancak siyasi bir yönetim modeli olarak kullanılmaması gerektiğini savunmuştur.
3. Muasırlaşmak: Batı'nın bilim ve teknolojisinin benimsenmesi gerektiğini, ancak kültürel kimliğin korunarak modernleşmenin gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Zelyurt, 2025, s. 98).

Gökalp'e göre, modernleşme ve milliyetçilik birbiriyle çelişen unsurlar değildir. Batı'nın ilerlemesinin temelinde bilim ve teknoloji olduğunu kabul eden Gökalp, Türk milletinin de ancak bu ilerlemeleri takip ederek güçlü bir devlet kurabileceğini belirtmiştir. Ancak bu süreçte Batı'nın kültürel değerlerinin birebir kopyalanmasının yanlış olduğunu, Türk milletinin kendi değerleri ile modernleşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Özbey, 2024, s. 780). Ziya Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, kültürel bir temel üzerine inşa edilerek Türk milletinin modernleşmesini amaçlayan bir sistem olarak geliştirilmiştir. Onun fikirleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uygulanan reformlara büyük ölçüde yön vermiştir ve günümüzde de Türk milliyetçiliğinin kuramsal temellerinden biri olmaya devam etmektedir.

2.3. Ömer Seyfettin ve Türkçülük

Ömer Seyfettin, Türk milliyetçiliği düşüncesinin kültürel ve edebi alandaki en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun milliyetçilik anlayışı, II. Meşrutiyet döneminde gelişen Türkçülük hareketinin temel taşlarından biri olmuş ve özellikle halkın

bilinçlendirilmesi, milli kimlik oluşturulması ve tarihsel hafızanın yeniden inşası konularında büyük etkiler yaratmıştır. Edebiyat aracılığıyla milliyetçi bilinci geliştirme çabaları, dönemin siyasi ve entelektüel gelişmeleriyle doğrudan bağlantılıdır (Atasoy, 2024, s. 270).

Seyfettin'in Türkçülük anlayışı, kültürel milliyetçilik, dilde sadeleşme, milli tarih bilinci ve halk edebiyatına dönüş gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmiştir. Türk milletinin tarihsel hafızasını canlandırmayı, milli kimliği halk arasında yaygınlaştırmayı ve edebi eserler aracılığıyla Türk milletinin ortak bir bilinç kazanmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda, Ziya Gökalp'in teorik düzeyde geliştirdiği Türkçülük anlayışını, edebi eserlerle geniş kitlelere yayma misyonunu üstlenmiştir (Şimşek, 2024, s. 152).

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışının detaylarını incelemeden önce, onun hayatı ve düşünce dünyasının gelişim süreci ele alınacaktır.

2.3.1. Ömer Seyfettin'in hayatı ve düşünce dünyası

Ömer Seyfettin, 11 Mart 1884'te Balıkesir'in Gönen ilçesinde doğmuştur. Babası Yüzbaşı Ömer Şevki Bey, Osmanlı askeri bürokrasisinde görev almış bir subaydı. Küçük yaşlardan itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal değişimlere tanıklık eden Seyfettin, eğitim hayatına İstanbul'daki Askeri Rüştiye'de başlamış ve daha sonra Edirne Askeri İdadisi'ne devam etmiştir (Eroğlu Koşan, 2021, s. 87).

Daha sonra Harp Okulu'na girerek askeri eğitimini tamamlayan Ömer Seyfettin, bu süreçte milliyetçilik, edebiyat ve siyasetle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Balkanlar'daki Osmanlı topraklarında görev yaptığı yıllarda, Türk toplumunun yaşadığı sıkıntıları yakından gözlemleme fırsatı bulmuş ve bu gözlemler onun milliyetçilik anlayışını şekillendirmiştir. Bu dönemde yaşadığı deneyimler, ilerleyen yıllarda yazdığı hikâyelerin de temelini oluşturmuştur (Koç, 2023, s. 90).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Osmanlı toplumunda birçok farklı fikir akımı tartışılmaya başlanmış ve bu dönemde Seyfettin, Türkçülük düşüncesine yönelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın bir isim olarak, Türk milliyetçiliğinin entelektüel gelişimine katkıda bulunmuş ve özellikle dil, kültür ve tarih ekseninde bir milli kimlik inşasına yoğunlaşmıştır. O, Türk milletinin hem siyasi hem de kültürel anlamda yeniden yapılanması gerektiğini savunmuş ve bu dönüşümün en önemli araçlarından birinin dil olduğunu ileri sürmüştür (Polat, 2021, s. 30).

Ömer Seyfettin, 1911 yılında Genç Kalemler dergisinde "Yeni Lisan" adlı makalesini yayımlayarak, Osmanlı edebiyatında bir dönüşüm başlatmıştır. Ona göre, Türkçenin Osmanlıca kelimelerden ve yabancı dillerin etkisinden arındırılması ve halkın anlayabileceği sade bir dile dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu fikirler, daha sonra Cumhuriyet döneminde

Türk Dil Kurumu'nun kuruluşuna ve dilde sadeleşme hareketine büyük ölçüde yön verecektir (Atasoy, 2024, s. 270).

Ömer Seyfettin, hayatının son dönemlerinde edebi çalışmalarına yoğunlaşmış ve özellikle Türk milletinin tarihsel köklerini, kahramanlıklarını ve kültürel değerlerini anlatan hikâyeler kaleme almıştır. 1920 yılında genç yaşta vefat eden Ömer Seyfettin, ardında Türk edebiyatına ve Türkçülük düşüncesine yön veren önemli eserler bırakmıştır (Şimşek, 2024, s. 152).

2.3.2. Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı, Türkçülüğün edebi ve kültürel temellerini oluşturma çabası etrafında şekillenmiştir. O, Türkçülüğü siyasi bir ideoloji olmaktan çok, bir kimlik inşası projesi olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Türk milletinin tarihsel ve kültürel kökenlerine geri dönerek, milli bilincin güçlendirilmesi gerekmektedir (Koç, 2023, s. 90).

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı dört temel ilke üzerine inşa edilmiştir:

1. Milli Dil ve Yeni Lisan Hareketi:
- Seyfettin, Türkçenin sadeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir dil haline getirilmesi gerektiğini savunmuştur.
- "Yeni Lisan" adlı makalesinde, Türkçenin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılarak, öz Türkçe kelimelerle geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Atasoy, 2024, s. 270).
- Ona göre, dil birliği olmadan milli kimlik oluşamaz ve halkın kendi kültürünü benimsemesi zorlaşır.
2. Milli Tarih Bilinci ve Geçmişe Dönüş:
- Seyfettin, Türk tarihinin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması gerektiğini savunmuştur.
- Hikâyelerinde Türk kahramanlık hikâyeleri, destanlar ve Osmanlı'nın eski zaferlerini anlatan temalar sıklıkla işlenmiştir.
- "Eski Kahramanlar" serisi, Türk tarihinin genç nesillere öğretilmesi gerektiğini vurgulayan en önemli çalışmalarından biridir (Şimşek, 2024, s. 152).
3. Türk Halkı ve Halk Kültürüne Dönüş:
- Osmanlı Devleti'nin elit merkezli yönetim anlayışına karşı çıkarak, halkın milli kimlik inşasındaki önemini vurgulamıştır.
- Hikâyelerinde sıradan insanların kahramanlıklarını anlatarak, Türk halkının öz değerlerine sahip çıkması gerektiğini savunmuştur (Eroğlu Koşan, 2021, s. 87).
4. Edebiyatın Milliyetçiliği Yaymadaki Rolü:
- Ona göre, milliyetçiliğin geniş kitlelere ulaşabilmesi için edebiyatın kullanılması gerekmektedir.
- Türk kimliğinin, halkın okuyup anlayabileceği hikâyeler ve romanlar aracılığıyla yayılması gerektiğini düşünmüştür (Polat, 2021, s. 30).

Ömer Seyfettin'in milliyetçilik anlayışı, dil, tarih ve kültür üzerinden şekillenen bir kimlik inşası projesi olarak değerlendirilebilir. Onun vurguladığı sade Türkçe, milli tarih ve halk kültürü kavramları, Türkçülüğün Cumhuriyet dönemi ideolojisine dönüşmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Ömer Seyfettin, Türkçülük ideolojisini halkın anlayabileceği bir seviyeye indirgeyen ve edebi eserlerle yaygınlaştıran en önemli isimlerden biri olmuştur. Türkçülüğün yalnızca siyasal bir hareket olmadığını, aynı zamanda bir kültürel ve dilsel yeniden doğuş süreci olduğunu savunmuştur. Onun vurguladığı değerler, Cumhuriyet döneminin eğitim, dil ve kültür politikalarında kendini göstermiştir. Günümüzde de Ömer Seyfettin'in fikirleri, Türk edebiyatı ve milliyetçilik düşüncesi açısından temel bir kaynak olmaya devam etmektedir.

2.4. Rusya Grubu

2.4.1. İsmail gaspıralı ve dilde, fikirde, işte birlik

İsmail Gaspıralı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Türk dünyasında modernleşme, eğitim ve milliyetçilik kavramlarını bir arada ele alan öncü düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. O, Osmanlı, Rusya ve Orta Asya'daki Türk toplumlarının dil, kültür ve eğitim yoluyla birleşmesi gerektiğini savunmuş, bu fikirlerini "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganıyla özetlemiştir. Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı, yalnızca siyasi bir birlik arayışı değil, eğitim ve modernleşme yoluyla Türk toplumlarının bilinçlenmesini ve güçlenmesini hedefleyen bir reform hareketi olarak değerlendirilmelidir (Sağlam, 2019, s. 440).

Gaspıralı, Osmanlı ve Rusya'daki Türklerin yaşadığı kimlik sorunlarına karşı kapsamlı çözümler önermiştir. Ona göre, Türk dünyasının en büyük sorunu kültürel bölünmüşlük ve eğitim yetersizliğidir. Bu nedenle, önce ortak bir Türkçenin geliştirilmesi, ardından modern eğitim sisteminin benimsenmesi ve son olarak ekonomik iş birliğinin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Onun reformcu kimliği ve Türk topluluklarını birleştirme çabaları, milliyetçilik düşüncesinin geniş bir coğrafyaya yayılmasına katkı sağlamış ve Türkçülüğün entelektüel temellerinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Toker, 2004, s. 35).

Gaspıralı'nın düşünce dünyasında Ceditçilik olarak bilinen eğitim reformu hareketi, Türk dünyasında modern eğitim sisteminin öncüsü olmuştur. Geleneksel medrese eğitiminin yetersizliğini vurgulayan Gaspıralı, Batı'nın bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemelerinin Türk topluluklarına uyarlanması gerektiğini savunmuştur. Onun düşünceleri, Kazan, Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk toplulukları arasında büyük yankı uyandırmış, eğitim alanında ciddi reformların hayata geçirilmesine öncülük etmiştir (Çakmak, 2014, s. 287).

Bu bağlamda, Gaspıralı'nın hayatı ve düşünce dünyası, modern Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde büyük etkileri olan önemli bir tarihsel süreci temsil etmektedir.

2.4.2. İsmail gaspıralı'nın hayatı ve düşünce dünyası

İsmail Gaspıralı, 1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Ağa, Rus ordusunda görev yapmış bir subaydı ve ailesi köklü bir Tatar soyuna dayanıyordu. Küçük yaşlardan itibaren farklı dillerle tanışan Gaspıralı, özellikle Rusça ve Türkçeyi anadili gibi konuşabiliyordu. Eğitim hayatına Bahçesaray'daki geleneksel bir medresede başlayan Gaspıralı, kısa süre sonra Rus eğitim sisteminin etkisi altına girmiş ve modern bilimlere olan ilgisini artırmıştır (Toker, 2004, s. 35).

Genç yaşta Moskova'daki Askerî Mektep'e kabul edilen Gaspıralı, burada Batı'nın bilimsel ve teknik gelişmelerini yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Ancak Rus ordusundaki baskıcı ortam ve Müslümanlara yönelik ayrımcılık nedeniyle bu eğitim sürecini tamamlamamış, Bahçesaray'a dönerek gazeteciliğe ve eğitim reformlarına yönelmiştir. 1870'li yıllarda İstanbul'a giden Gaspıralı, burada Osmanlı aydınlarıyla temas kurarak Osmanlı reform hareketlerinden etkilenmiş ve eğitim alanında modernleşmeyi savunan görüşlerini geliştirmiştir (Sağlam, 2019, s. 441).

1879 yılında Kırım'a döndüğünde, Gaspıralı'nın en büyük hedefi, Türk ve Müslüman topluluklarını ortak bir bilinç etrafında birleştirmek olmuştur. Ona göre, Rusya'daki Türkler ve Osmanlı'daki Müslümanlar, eğitim ve iletişim eksikliği nedeniyle birbirlerinden kopmuş durumdadır. Bu nedenle, öncelikli olarak ortak bir dil oluşturulmalı ve eğitim sistemleri çağdaşlaştırılmalıdır. Geleneksel medrese eğitiminin çağın ihtiyaçlarına cevap vermediğini savunan Gaspıralı, Ceditçilik olarak bilinen eğitim reform hareketini başlatmıştır (Çakmak, 2014, s. 287).

Ceditçilik, eski ve yetersiz medrese sisteminin yerine, modern bilimleri ve yeni öğretim yöntemlerini içeren bir eğitim modeli geliştirmeyi hedeflemiştir. Gaspıralı, yeni eğitim sisteminin yalnızca dini bilgiyle sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda matematik, fen bilimleri, tarih ve coğrafya gibi alanları da kapsaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, modern okulların açılmasını teşvik etmiş, öğretmen yetiştirme programları geliştirmiş ve eğitim materyallerinin modernleştirilmesine öncülük etmiştir (Toker, 2004, s. 36).

Eğitim alanındaki reformlarını desteklemek için 1883 yılında "Tercüman" gazetesini kurmuştur. Tercüman, Türk dünyasında modernleşme ve milliyetçilik düşüncelerini yaymayı amaçlayan ilk Türkçe gazete olarak kabul edilir. Bu gazete aracılığıyla Gaspıralı, Türk ve Müslüman topluluklarını ortak bir bilinç etrafında birleştirmeyi hedeflemiş ve Türkçenin sadeleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Çakmak, 2023, s. 38).

Gaspıralı'nın en önemli fikirlerinden biri, Türk dünyasının ortak bir dil geliştirmesi gerektiğidir. Ona göre, Osmanlı Türkçesi, Kırım Tatarcası, Azerbaycan Türkçesi ve Orta Asya'daki diğer Türk lehçeleri arasında bir ortak zemin oluşturulmalı ve Türk halkları birbirlerini anlayabilecekleri ortak bir dile sahip olmalıdır. Bu amaç doğrultusunda,

sadeleştirilmiş bir Türkçe kullanarak Tercüman gazetesini yayınlamış ve geniş kitlelere ulaşmayı başarmıştır (Sağlam, 2019, s. 440).

Gaspıralı, yalnızca dil ve eğitim alanında değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma konusunda da önemli görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, Türk dünyasının bağımsızlığı ancak ekonomik güçlenme ile mümkündür. Bu nedenle, Türk iş dünyasının gelişmesi, sanayileşmenin teşvik edilmesi ve ticaret ağlarının güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu düşünceleriyle Gaspıralı, yalnızca bir eğitim reformcusu değil, aynı zamanda Türk dünyasında modernleşmenin öncüsü olarak kabul edilmiştir (Toker, 2004, s. 35).

İsmail Gaspıralı, Türk dünyasının modernleşmesi, eğitimin yaygınlaşması ve ortak bir kimlik oluşturulması için önemli çalışmalar yapmış bir aydındır. Onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ilkesi, sadece Osmanlı ve Rusya'daki Türkler için değil, bütün Türk halklarının kültürel ve siyasi birliğini sağlamak için geliştirilmiş bir düşünce sistemidir. Gaspıralı'nın fikirleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde ve Türk milliyetçiliğinin gelişiminde büyük etkiler bırakmış, günümüzde de Türk dünyasında millî kimlik oluşturma çabalarına ilham vermeye devam etmektedir (Toker, 2004, s. 35).

2.4.3. Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı

İsmail Gaspıralı, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ve Rusya Türkleri arasında modern Türk milliyetçiliğinin temel taşlarından birini oluşturan fikirleriyle öne çıkmıştır. Onun milliyetçilik anlayışı, klasik Batı merkezli milliyetçilik anlayışlarından farklı olarak kültürel ve entelektüel bir birliği önceliklendiren bir perspektife dayanır. Gaspıralı, politik bir milliyetçilikten ziyade dil, eğitim ve ekonomik iş birliği üzerinden şekillenen bir milliyetçilik modeli önermiştir. Ona göre, Türk halklarının bağımsızlığı veya siyasi birlikteliği ancak kültürel bir birlik ve modernleşme sürecinin tamamlanmasıyla sağlanabilir. Bu bağlamda, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganıyla özetlenen düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'daki Türk topluluklarının kimlik arayışı içinde olduğu bir dönemde büyük yankı uyandırmıştır (Tekeli, 2023, s. 65).

Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı, temelde dil birliği, modern eğitim reformları ve ekonomik gelişme üzerine oturmaktadır. Ona göre, Türk dünyasının en büyük problemi birbirinden kopuk halde bulunan toplulukların ortak bir bilinç geliştirememesidir. Bu bilinç eksikliği, siyasi ve ekonomik olarak bağımsız hareket etmelerini engellemekte ve Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı güçsüz kalmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle, Gaspıralı, önce ortak bir dil oluşturulmasını, ardından eğitim reformlarıyla modern bir neslin yetiştirilmesini, son olarak da ekonomik iş birliği sayesinde Türk dünyasının kendi ayakları üzerinde durmasını savunmuştur (Eşki, 2016, s. 22).

Dil birliği fikri, Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışının temel taşlarından biridir. Ona göre, Türk halkları arasında farklı lehçeler nedeniyle yaşanan anlaşmazlık hem entelektüel gelişimi engellemekte hem de bir millî bilinç oluşmasını zorlaştırmaktadır. Bu problemi çözmek için Gaspıralı, Osmanlı Türkçesi, Kırım Tatarcası, Azerbaycan Türkçesi ve Orta Asya'daki Türk lehçeleri arasında bir ortak yazı dili oluşturulması gerektiğini savunmuştur. Onun önerdiği sadeleştirilmiş Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden mümkün olduğunca arındırılmış ve geniş kitlelerin anlayabileceği bir dil olmalıdır. Bu sayede, Türk dünyasında okuma-yazma oranının artacağını ve basın-yayın yoluyla Türkler arasında ortak bir iletişim ağının kurulabileceğini öne sürmüştür (Tekeli, 2023, s. 66).

Gaspıralı'nın dil birliği anlayışı yalnızca teorik bir öneri olarak kalmamış, 1883 yılında kurduğu Tercüman gazetesi aracılığıyla pratiğe dökülmüştür. Tercüman gazetesi, Türk dünyasında ortak bir yazı dili kullanarak Türk halkları arasında iletişim sağlayan ilk basın-yayın organı olmuştur. Bu gazete, Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya, Orta Asya'dan Kafkasya'ya kadar geniş bir coğrafyada okunmuş ve Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışının yayılmasına büyük katkı sağlamıştır (Buçukcu, 2020, s. 472).

Eğitim reformları, Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışında büyük bir yere sahiptir. Ona göre, milliyetçilik ancak bilinçli, eğitimli ve kültürel olarak güçlü bireyler yetiştirilerek kurumsallaşabilir. Geleneksel medrese eğitiminin yetersiz olduğunu düşünen Gaspıralı, Ceditçilik hareketi ile modern eğitim sisteminin gerekliliğini vurgulamış ve fen bilimleri, matematik, tarih ve coğrafya gibi derslerin de eğitim sistemine eklenmesi gerektiğini savunmuştur. Eğitimsiz bir toplumun milliyetçilik bilinci kazanamayacağını ve modern dünyada güçlü bir devlet olamayacağını düşünen Gaspıralı, Türk toplumlarının Batı'dan bilim ve teknoloji konusunda geri kalmaması için eğitim reformlarının şart olduğunu belirtmiştir (Eşki, 2016, s. 23).

Ekonomik milliyetçilik, Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışının bir diğer önemli boyutudur. Ona göre, Türk dünyası ekonomik olarak bağımsız olmadığı sürece kültürel ve siyasi olarak da bağımsız olamaz. Türk topluluklarının Avrupa ve Rusya'nın ekonomik sömürüsü altında olduğunu düşünen Gaspıralı, milli sanayinin geliştirilmesi, ticaret ağlarının güçlendirilmesi ve Türkler arasında ekonomik iş birliği yapılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, ekonomik olarak güçlenen bir Türk dünyası, Batı'nın sömürgeci politikalarına karşı daha dirençli hale gelecektir. Bu düşünceler, ilerleyen yıllarda Türk dünyasında millî sermaye hareketlerinin doğmasına ve yerli sanayinin desteklenmesine öncülük etmiştir (Bektaş ve Köse, 2020, s. 7).

Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı, Batı'da gelişen klasik milliyetçilik teorilerinden farklıdır. O, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan etnik temelli milliyetçilik anlayışını benimsememiş, Türk dünyasında siyasi bir birlik yerine kültürel bir birlik oluşturmanın daha önemli olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle, milliyetçilik anlayışı bir devlet kurma çabasından çok, ortak bir bilinç oluşturma sürecine dayanmaktadır. Ona göre, farklı coğrafyalarda yaşayan Türk halkları, öncelikli olarak kendi kimliklerini tanımalı, dil ve kültürel bağlarını

güçlendirmeli ve eğitimi ön plana çıkarmalıdır. Ancak bu süreç tamamlandıktan sonra siyasi bir birlikten bahsetmek mümkün olabilir (Buçukcu, 2020, s. 472).

Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı, günümüz Türk dünyası için hâlâ önemli bir referans noktasıdır. Onun dil birliği, eğitim reformları ve ekonomik kalkınma üzerine kurduğu milliyetçilik modeli, günümüzde Türk dünyasının entegrasyon çabalarında temel alınan fikirlerden biri olmuştur. Türk Keneşi (Türk Devletleri Teşkilatı) gibi uluslararası organizasyonlar, Gaspıralı'nın önerdiği dil, kültür ve ekonomik iş birliği modeline dayanan milliyetçilik anlayışını modern dünyaya uyarlamaya çalışmaktadır (Tekeli, 2023, s. 66).

Gaspıralı'nın milliyetçilik anlayışı Batı'nın etnik temelli milliyetçilik anlayışından farklı olarak, kültürel ve entelektüel birliği esas alan bir modeldir. Ona göre, Türk halklarının geleceği ancak dil birliği, modern eğitim reformları ve ekonomik kalkınma ile güvence altına alınabilir. Türk dünyasının bağımsız bir kimlik kazanabilmesi için önce kültürel olarak birlik içinde olması gerektiğini savunan Gaspıralı, bu fikirleriyle modern Türk milliyetçiliğinin entelektüel temellerini atmış ve sonraki nesiller üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Günümüzde dahi Türk dünyasında yürütülen milliyetçi politikaların çoğu, Gaspıralı'nın önerdiği temel prensiplere dayanmaktadır. Bu bağlamda, Gaspıralı'nın milliyetçiliği, yalnızca Osmanlı ve Rusya Türkleri için değil, geniş Türk coğrafyası için kalıcı bir miras bırakmıştır (Tekeli, 2023, s. 66).

2.5. Yusuf Akçura ve Üç Tarz-ı Siyaset

Yusuf Akçura, Türkçü düşünce geleneğinin önde gelen teorisyenlerinden biri olarak, Osmanlı Devleti'nin çözülme sürecinde ulusal kimlik ve devlet yapısına ilişkin önemli analizler geliştirmiştir. Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseri, Türk siyasal düşüncesinde milliyetçilik anlayışının sistematik bir teorik çerçeveye kavuşmasını mümkün kılmıştır (Akçura, 2015, s. 45).

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin geleceği için üç farklı siyasal model önererek bunların uygulanabilirliğini analiz etmiştir. Akçura, Osmanlı Devleti'nin devam edebilmesi için Osmanlıcılık ve İslamcılık seçeneklerinin yetersiz kaldığını, Türkçülüğün ise en sağlam siyasal seçenek olduğunu savunmuştur. Ona göre, Osmanlı kimliği çok uluslu bir yapıya dayandığı için etkisiz kalmış, İslam birliği ise Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle sarsılmıştır (Akçura, Kemal ve Ferid, 1987, s. 78-79).

Türkçülük ise, Osmanlı Devleti'nin mevcut etnik yapısı içinde en sağlam ulusal kimliği oluşturabilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Akçura'nın bu fikirleri, daha sonra Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçiliği ve Cumhuriyet'in ulus-devlet politikaları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Gökhan, 2024, s. 125).

Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset makalesi, özellikle Türk milliyetçiliğinin siyasi ve entelektüel temellerini oluşturması bakımından önemlidir. Onun savunduğu görüşler, sadece Osmanlı'nın son döneminde değil, Cumhuriyet'in inşa sürecinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda, Akçura'nın Türkçülüğü hem kültürel hem de siyasal bir yönelim olarak ele alınmıştır.

2.5.1. Yusuf akçura'nın hayatı ve düşünce dünyası

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milliyetçi fikirleriyle öne çıkan önemli bir düşünür ve siyasetçidir. Türkçü fikirleri sistematik bir çerçeveye oturtarak özellikle Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseriyle Osmanlı Devleti'nin geleceği üzerine kritik analizler yapmıştır. Onun düşünce dünyası, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecindeki çok uluslu yapısı, Avrupa'daki milliyetçilik akımları ve Rusya'daki Türk topluluklarının yaşadığı kimlik sorunları gibi faktörlerle şekillenmiştir (Çalen, 2018, s. 120).

Yusuf Akçura'nın Hayatı

2 Aralık 1876'da Rusya'nın Kazan kentinde doğan Yusuf Akçura, Tatar kökenli bir ailenin çocuğudur. Babası Hasan Bey, bölgedeki önemli tüccarlardan biriydi ve Osmanlı Devleti ile ekonomik bağları bulunuyordu. Ancak Akçura henüz iki yaşındayken babasını kaybetmiş, bu durum onun annesiyle birlikte İstanbul'a göç etmesine neden olmuştur. Osmanlı topraklarına yerleşen Akçura, eğitimine burada başlamış ve ilerleyen yıllarda Mekteb-i Harbiye'de öğrenim görmüştür (Türkman, 2010, s. 65).

Harbiye'de eğitim aldığı dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik krizleri yakından gözlemleyen Akçura, özellikle Jön Türk hareketine yakınlaşmış ve bu nedenle yönetim tarafından sakıncalı bulunarak 1897'de Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Bu sürgün dönemi, onun Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı hakkında daha eleştirel bir perspektif geliştirmesine neden olmuştur. Ancak burada uzun süre kalmayarak Fransa'ya kaçmış ve eğitimine Paris'te devam etmiştir (Özkaya, 2007, s. 89-90).

Akçura, Paris'te École Libre des Sciences Politiques'de (Siyasal Bilimler Okulu) eğitim almış ve burada Fransız siyasal düşüncesini yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Özellikle Fransız Devrimi'nin getirdiği ulus-devlet kavramı, Ernest Renan ve Fustel de Coulanges gibi düşünürlerin milliyetçilik teorileri onun fikir dünyasını etkilemiştir. Fransız eğitim sisteminde aldığı bilgiler, Osmanlı Devleti'nin geleceğini değerlendirmesinde önemli bir entelektüel temel oluşturmuştur (Biçer, 2018, s. 134).

1903 yılında eğitimini tamamlayan Akçura, Osmanlı'ya dönmek yerine Rusya'daki Kazan'a gitmiş ve burada Türk topluluklarının yaşadığı sorunları incelemeye başlamıştır. Rusya'da yaşayan Müslüman-Türk topluluklarının kimlik mücadelesine yakından tanıklık etmiş ve bu durum onun Türkçülük fikrini daha da geliştirmesine katkı sağlamıştır (Özkaya, 2007, s. 89-90).

Akçura'nın Düşünce Dünyası ve Türkçülük Anlayışı

Yusuf Akçura'nın düşünce dünyasının temelini Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı, Avrupa'daki milliyetçilik teorileri ve Rusya'daki Türklerin kimlik mücadelesi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu krizi değerlendirirken özellikle milliyetçiliği bir çözüm modeli olarak görmüş ve Türkçülüğün, Osmanlıcılık ve İslamcılıktan daha uygulanabilir bir ideoloji olduğunu savunmuştur (Çalen, 2018, s. 120).

Akçura'nın 1904 yılında kaleme aldığı Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesi, Osmanlı Devleti'nin karşısındaki üç temel siyasal modeli değerlendirmiştir:

1. Osmanlıcılık: Osmanlı Devleti'ndeki farklı milletleri tek bir siyasi kimlik altında birleştirmeyi amaçlayan bu ideoloji, Akçura'ya göre 19. yüzyılın sonlarına doğru etkisini yitirmiştir. Balkanlar'daki bağımsızlık hareketleri ve Osmanlı'ya bağlı farklı etnik grupların ayrılıkçı eğilimleri nedeniyle Osmanlıcılık başarısız olmuştur (Biçer, 2018, s. 134).
2. İslamcılık: Osmanlı Devleti'nin Müslüman kimliği üzerinden bir birlik oluşturma fikrini analiz eden Akçura, Arap milliyetçiliğinin yükselişi nedeniyle bu ideolojinin sürdürülebilir olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı'daki gayrimüslim unsurlar da göz önüne alındığında İslamcılık, Osmanlı Devleti için bütünleştirici bir ideoloji olmaktan çıkmıştır (Türkman, 2010, s. 65).
3. Türkçülük: Akçura, Osmanlı Devleti'nin Türk kimliği temelinde yeniden yapılanması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, Osmanlı sınırları içinde yaşayan Türklerin kültürel ve siyasal olarak güçlendirilmesi devletin devamlılığını sağlayabilecek en güçlü modeldir. Bu nedenle, Türkçülük fikrini en uygulanabilir siyasal model olarak değerlendirmiştir (Özkaya, 2007, s. 89-90).

Akçura'nın milliyetçilik anlayışı, sadece kültürel bir aidiyetle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal bir proje olarak ele alınmıştır. Onun bu düşünceleri, 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Dergisi aracılığıyla geniş kitlelere yayılmış ve özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarına da zemin hazırlamıştır (Biçer, 2018, s. 134).

Akçura'nın Türkçülük Anlayışının Temel İlkeleri

- Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının sürdürülemez olduğu ve Türk kimliği temelinde bir siyasal yapılanmanın gerekli olduğu görüşü.
- Eğitim ve kültür politikalarının önemine vurgu yaparak, Türk tarihinin ve kültürel mirasının bilinçli bir şekilde incelenmesi gerektiği düşüncesi.
- Ekonomik bağımsızlığın Türk milletinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığı fikri.
- Türk dünyasının ortak bir bilinç geliştirmesi gerektiği ve Osmanlı Türkleri ile Rusya'daki Türklerin birbirlerine destek olması gerektiği görüşü (Özkaya, 2007, s. 89-90).

Yusuf Akçura'nın hayatı ve düşünce dünyası, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan en önemli entelektüel akımlardan birini temsil etmektedir. Onun Türkçülüğü bir siyasal proje olarak ele alması, sadece Osmanlı'nın son dönemindeki tartışmalara değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in ulus-devlet inşasına da büyük ölçüde etki etmiştir. Milliyetçilik anlayışı, günümüzde dahi Türk siyasal düşüncesinde önemli bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

2.5.2. Akçura'nın milliyetçilik anlayışı

Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde milliyetçilik düşüncesini sistematik bir hale getiren en önemli düşünürlerden biridir. Onun milliyetçilik anlayışı, yalnızca kültürel bir kimlik oluşturma çabasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve toplumsal bir dönüşümün temel dinamiği olarak ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının sürdürülemez olduğunu savunan Akçura, Türkçülüğü devletin yeniden yapılanması için en uygun çözüm olarak görmüştür. Bu düşünce, özellikle Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde belirginleşmiş ve Türkçülüğü Osmanlıcılık ve İslamcılıkla kıyaslayarak, Türk kimliğinin devletin temel unsuru haline gelmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Kızak, 2024, s. 474).

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik krizler, milliyetçilik fikrinin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. Akçura, Osmanlıcılık fikrinin, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm milletleri tek bir çatı altında birleştirme amacını taşıdığını ancak bunun pratikte mümkün olmadığını belirtmiştir. Balkanlardaki bağımsızlık hareketleri, Ermeni isyanları ve Arap milliyetçiliğinin yükselişi, Osmanlıcılığın geçerliliğini yitirdiğini göstermiştir. İslamcılık ise Osmanlı Devleti'nin hilafet politikaları çerçevesinde Müslüman toplulukları bir araya getirme çabası olarak görülmüş ancak özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Arap dünyasında milliyetçiliğin güçlenmesiyle birlikte bu ideolojinin de etkisini kaybettiği anlaşılmıştır. Bu noktada, Akçura Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi için Türkçülüğün benimsenmesi gerektiğini savunmuş ve bunu bir siyasal program olarak ortaya koymuştur (Saklı, 2012, s. 15).

Akçura'nın milliyetçilik anlayışı, ulus-devlet fikriyle doğrudan ilişkilidir. Fransız Devrimi'nden ve Avrupa'daki milliyetçilik akımlarından etkilenen Akçura, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde çok uluslu bir yapı yerine, etnik ve kültürel açıdan homojen bir ulus yaratması gerektiğini düşünmüştür. Ona göre, Türk kimliği siyasi bir birlik sağlamak için en uygun unsurdur ve Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Türk nüfusunun güçlendirilmesi, devletin geleceği açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, Akçura'nın milliyetçilik anlayışı sadece etnik temelli bir kimlik oluşturmaktan ziyade, ulusun ekonomik, siyasi ve kültürel açılardan güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde benimsenen ulus-devlet anlayışı, büyük ölçüde Akçura'nın öngördüğü modelle örtüşmektedir (Şenoğlu, 2008, s. 92).

Milliyetçilik düşüncesinin demokrasiyle ilişkisi, Akçura'nın fikirlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre, ulus-devlet ancak halkın iradesine dayanarak inşa edilebilir ve milliyetçilik halkın kendi geleceğini tayin etme hakkıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda, milliyetçiliğin otoriter ve baskıcı bir yönetim anlayışına dönüşmemesi gerektiğini savunan Akçura, halkın siyasal sürece aktif katılımının sağlanmasının önemli olduğunu düşünmüştür. Eğitim, ekonomik kalkınma ve siyasal reformlar gibi unsurların milliyetçiliğin temel taşları olduğunu vurgulamış ve halkın bu süreçlere bilinçli bir şekilde dâhil edilmesini savunmuştur. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen halk eğitimi politikaları, ekonomik bağımsızlık çabaları ve siyasi reformlar, Akçura'nın milliyetçilik anlayışının pratik yansımaları olarak değerlendirilebilir (Kızak, 2024, s. 474).

Akçura'nın milliyetçilik anlayışında dinin yeri konusunda da önemli değerlendirmeler bulunmaktadır. O, dinin toplumsal ve kültürel birleştirici bir unsur olabileceğini kabul etmekle birlikte, devletin yönetiminde belirleyici bir faktör olmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, din temelli bir yönetim anlayışı, modernleşme sürecinde devleti zayıflatabilir ve farklı mezhepler arasındaki çatışmaları derinleştirebilir. Bu nedenle, milliyetçiliğin laik bir temele dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu bakış açısı, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde benimsenen laiklik politikalarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Halifeliğin kaldırılması, hukuk sisteminin laikleştirilmesi ve eğitim reformları, Akçura'nın milliyetçilik anlayışının pratik yansımaları olarak değerlendirilebilir (Akkuş, 2009, s. 87).

Milliyetçiliğin ekonomik boyutu, Akçura'nın fikirlerinde merkezi bir yer tutmaktadır. Ona göre, güçlü bir ulus-devlet inşa edebilmek için ekonomik bağımsızlık zorunludur. Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında yaşadığı ekonomik bağımlılık ve kapitülasyonların yarattığı sorunlar, milli ekonominin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Akçura, milli sanayinin desteklenmesi, yerli üretimin teşvik edilmesi ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması gerektiğini savunmuştur. Bu ekonomik vizyon, Cumhuriyet döneminde uygulanan devletçi politikalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. 1920'lerde ve 1930'larda yürütülen sanayileşme hamleleri, devlet eliyle ekonomik kalkınma politikaları ve milli sermayeyi destekleyen önlemler, Akçura'nın milliyetçilik anlayışının ekonomik boyutuna uygun örneklerdir (Şenoğlu, 2008, s. 92).

Yusuf Akçura'nın milliyetçilik anlayışı, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ortaya çıkan bir entelektüel arayışın sonucu olarak değerlendirilmelidir. Onun milliyetçiliği, salt kültürel bir aidiyet hissi olmaktan öte, devletin yeniden yapılanmasını sağlayacak bir ideoloji olarak ele alınmıştır. Türkçülüğün siyasal, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla ele alınması gerektiğini savunan Akçura, bu düşünceleriyle modern Türkiye'nin ulus-devlet modeline önemli bir entelektüel temel oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayata geçirilen reformlar, Akçura'nın öngördüğü siyasal modelin birçok yönüyle pratiğe dökülmesi anlamına gelmiştir.

Günümüzde de Türk milliyetçiliği üzerine yapılan akademik çalışmalarda, Akçura'nın fikirleri temel bir referans noktası olarak değerlendirilmeye devam etmektedir (Şenoğlu, 2008, s. 92).

Akçura'nın milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreçte, ulusal kimlik inşası ve devletin yeniden yapılanması açısından kritik bir rol oynamıştır. Onun Türk kimliğini merkeze alan ulus-devlet modeli, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından ulusal egemenlik esasına dayalı bir sisteme geçiş sürecinin entelektüel zeminini oluşturmuştur. Milliyetçiliğin demokrasiyle bağdaştırılması, dinin siyasal yapıdan ayrılması ve ekonomik bağımsızlığın sağlanması gibi unsurlar, Akçura'nın milliyetçilik anlayışının temel taşlarını oluşturmuş ve Türk siyasal hayatında uzun süre etkili olmuştur. Bu bağlamda, onun fikirleri sadece Osmanlı'nın son döneminde değil, günümüzde de Türkiye'de milliyetçilik anlayışının şekillenmesinde önemli bir miras bırakmıştır (Şenoğlu, 2008, s. 92).

2.6. Sadri Maksudi Arsal ve Türk Milliyetçiliği

Sadri Maksudi Arsal, 20. yüzyıl Türk milliyetçiliğinin entelektüel temellerini atan en önemli düşünürlerden biridir. Onun milliyetçilik anlayışı, yalnızca etnik bir kimlik bilincine dayalı değil, aynı zamanda hukuksal, siyasal ve sosyolojik bir çerçevede ele alınan geniş kapsamlı bir fikir hareketi olarak değerlendirilebilir. Arsal, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Türk milliyetçiliğinin kuramsal çerçevesini belirleyen isimlerden biri olmuş ve özellikle hukuk, dil ve milli kimlik kavramları üzerine yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir (Ercilasun, 2017, s. 170).

Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışı, ulus-devlet modelinin inşası sürecinde Türk kimliğinin yasal ve siyasal bir çerçeveye oturtulması gerektiğini savunan düşüncelerden oluşmaktadır. Ona göre, milliyetçilik yalnızca bir duygu ya da kültürel aidiyet değildir; aynı zamanda siyasal, hukuksal ve ekonomik bir birliktelik inşa etme sürecidir. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliğini devletin temel taşı olarak gören Arsal, özellikle dilin birleştirici rolü üzerinde durmuş ve Türkçenin resmi devlet dili olarak kurumsallaşmasının gerekliliğini vurgulamıştır (Günver, 2024, s. 28).

Onun fikirleri, Fransız Devrimi sonrası gelişen ulus-devlet kavramı ve Batı'daki milliyetçilik teorileriyle bağlantılıdır. Ancak Arsal, Batı'daki etnik merkezli milliyetçilik anlayışını eleştirerek, Türk milliyetçiliğinin hukuki temellere dayalı, kapsayıcı ve modern bir çerçevede ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu yönüyle, liberal milliyetçilik kavramına yakın bir düşünce geliştirmiştir ve Türk milliyetçiliğini dar bir etnik çerçeveden ziyade hukuki ve toplumsal bir birliktelik olarak değerlendirmiştir (Demirci, 2022, s. 70).

2.6.1. Sadri maksudi arsal'ın hayatı ve düşünce dünyası

Sadri Maksudi Arsal, 23 Temmuz 1879'da Rusya Federasyonu'nun Tataristan bölgesinde doğmuştur. Tatar asıllı bir ailenin çocuğu olan Arsal, erken yaşlardan itibaren Rusya'daki Türklerin yaşadığı kimlik ve eğitim sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve bu süreç onun milliyetçi fikirlerinin temellerini oluşturmuştur. Kazan'da başlayan eğitim hayatını tamamladıktan sonra hukuk eğitimi almak üzere Fransa'ya gitmiş ve Paris Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır (Ercilasun, 2017, s. 171).

Paris'te aldığı eğitim, Arsal'ın düşünce dünyasında belirleyici bir etkiye sahip olmuş ve onun hukuk, demokrasi ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi kuramsal olarak ele almasını sağlamıştır. Özellikle Fransız hukuk sistemini ve Batı'daki anayasal gelişmeleri yakından inceleyen Arsal, Türk toplumunun modernleşmesi için güçlü bir hukuk sistemine ve iyi tanımlanmış bir devlet yapısına ihtiyaç duyduğunu savunmuştur. Batı'daki ulus-devlet modellerini inceleyen Arsal, Türk milletinin kendi kimliğini inşa edebilmesi için hukuki ve siyasal reformların kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür (Demirci, 2022, s. 72).

Sadri Maksudi Arsal, eğitimini tamamladıktan sonra Rusya'ya geri dönmüş ve Duma'da (Rus Meclisi) Kazan Türklerini temsilen milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu dönemde, Rusya'daki Müslüman Türk topluluklarının haklarını savunmuş ve Türkçülük hareketinin güçlenmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Ancak, Rusya'daki siyasi baskılar nedeniyle Kazan'daki çalışmalarını sürdüremeyen Arsal, 1917'de Bolşevik Devrimi sonrası Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır (Günver, 2024, s. 30).

Türkiye'ye geldikten sonra, Sadri Maksudi Arsal Ankara Üniversitesi'nde hukuk profesörü olarak görev almış ve burada hukukun milliyetçilik ile ilişkisini teorik düzeyde ele alan önemli çalışmalara imza atmıştır. Türk hukuk sisteminin şekillenmesinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısının oluşturulmasında önemli bir entelektüel figür olarak kabul edilen Arsal, özellikle milliyetçiliğin sosyolojik temelleri üzerine yazdığı eserleriyle Türk siyasal düşüncesine büyük katkılar sağlamıştır (Arsal, 1975, s. 45).

Sadri Maksudi Arsal'ın en önemli eserlerinden biri "Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları" adlı kitabıdır. Bu eserde Arsal, milliyetçiliğin yalnızca duygusal bir aidiyet değil, aynı zamanda toplumun sosyolojik, kültürel ve hukuki bir olgu olarak ele alınması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bir milletin varlığını sürdürebilmesi için yalnızca etnik ya da kültürel bir kimlik yeterli değildir; bunun hukuki ve siyasal olarak kurumsallaşması gerekmektedir. Bu nedenle, milliyetçilik kavramı, sadece tarihsel bir mirasın korunması olarak değil, modern hukuki sistemler ve demokratik yönetim ilkeleriyle şekillenmesi gereken bir olgu olarak ele alınmalıdır (Arsal, 1975, s. 45).

Dil meselesi, Arsal'ın milliyetçilik anlayışında önemli bir yer tutmaktadır. O, Türkçenin resmi dil olarak güçlendirilmesi ve yabancı dillerin etkisinden arındırılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, bir milletin kimliğini inşa edebilmesi için en önemli unsur dildir ve

Türkçenin eğitim, bilim ve hukuk alanında geliştirilmesi kaçınılmazdır. Türkçülük hareketi içinde dil konusuna bu kadar önem veren nadir düşünürlerden biri olan Arsal, Türkçenin bilimsel ve hukuki bir dil olarak güçlendirilmesini bir milletin bağımsızlığı için temel koşul olarak görmüştür (Ercilasun, 2017, s. 173).

Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışı, sadece etnik temelli bir kimlik inşası değil, aynı zamanda demokratik değerlerle uyumlu bir milliyetçilik modeli oluşturmayı hedeflemiştir. Ona göre, milliyetçilik ancak hukukun üstünlüğü, sosyal adalet ve ekonomik kalkınma ile yürütüldüğünde başarılı olabilir. Bu bakımdan, liberal milliyetçilik olarak tanımlanabilecek bir görüş benimseyen Arsal, Türk milliyetçiliğinin katılımcı, çoğulcu ve demokratik bir yapıya sahip olması gerektiğini savunmuştur (Demirci, 2022, s. 75).

Sadri Maksudi Arsal'ın fikirleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında ve sonrasında önemli bir referans kaynağı olmuştur. Onun milliyetçilik anlayışı, sadece bir kültürel birlik projesi değil, aynı zamanda hukuki, siyasal ve ekonomik bir sistem olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde de Türk milliyetçiliği üzerine yapılan akademik çalışmalarda Arsal'ın görüşleri hâlâ önemli bir yer tutmaktadır (Demirci, 2022, s. 75).

Sadri Maksudi Arsal, hukuk, sosyoloji ve milliyetçilik alanlarında yaptığı çalışmalarla Türk düşünce dünyasında kalıcı bir etki bırakmış bir entelektüeldir. Türk milliyetçiliğini modern, kapsayıcı ve hukuksal bir perspektiften ele alarak, Cumhuriyet'in temel ideolojisinin şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır.

2.6.2. Arsal'ın milliyetçilik anlayışı

Sadri Maksudi Arsal, Türk milliyetçiliğini sadece etnik veya kültürel bir olgu olarak değil, aynı zamanda hukuki, siyasal ve toplumsal bir yapı olarak ele alan entelektüel bir çerçevede değerlendirmiştir. Onun milliyetçilik anlayışı, liberal milliyetçilik, hukukun üstünlüğü, kapsayıcı ulus-devlet modeli ve modernleşme gibi unsurlarla şekillenmiştir. Fransız Devrimi sonrası gelişen ulus-devlet fikrinden ve Batı'daki modern milliyetçilik akımlarından etkilenerek, Türk kimliğinin hukuki temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur (Demirci, 2022, s. 78).

Arsal, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamalarını yakından gözlemlemiş ve Türk milliyetçiliğinin kuramsal temellerini şekillendiren isimlerden biri olmuştur. Türk milletinin varlığının korunması ve sürdürülebilmesi için güçlü bir hukuk sistemi ve demokratik bir devlet yapısının oluşturulmasını zorunlu görmüştür. Ona göre, milliyetçilik yalnızca duygusal bir aidiyet değil, aynı zamanda devletin işleyişini düzenleyen bir sistem olarak ele alınmalıdır. Bu düşüncesiyle, Türk milliyetçiliğini bir siyasal proje olarak geliştirmiş ve ulus-devlet modelinin meşruiyetini hukuki bir temele oturtmuştur (Demirci, 2022, s. 78).

Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışında liberal milliyetçilik kavramı ön plana çıkmaktadır. O, milliyetçiliği dar bir etnik çerçevede ele almamış, aksine bütünleştirici, kapsayıcı ve hukuka dayalı bir sistem olarak görmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısının dağılma sürecini analiz eden Arsal, etnik temelli ayrılıkçı hareketlerin devlet yapısını zayıflattığını ve bu tür bir milliyetçilik anlayışının yerine, hukuka dayalı bir ulusal kimlik inşasının gerekliliğini savunmuştur (Arsal, 2022, s. 46).

Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışı dört temel prensip üzerine inşa edilmiştir:

1. Hukukun Üstünlüğü ve Anayasal Milliyetçilik:

Arsal, milliyetçiliğin yalnızca etnik kimlik üzerinden değil, anayasal düzen ve hukuk çerçevesinde kurumsallaşması gerektiğini savunmuştur. Milliyetçiliğin devlet ile halk arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukuki bir sistem olması gerektiğini düşünmüş ve bu bağlamda anayasal milliyetçilik kavramına yakın bir düşünce geliştirmiştir. Ona göre, bir milletin varlığını sürdürebilmesi için yalnızca tarihsel veya kültürel bağlara değil, aynı zamanda hukukî bir çerçeveye de ihtiyaç vardır (Demirci, 2020, s. 78).

Arsal, hukuk devleti anlayışını merkeze alarak, ulus-devletin sadece bir etnik topluluğun egemenliği olarak değil, toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir hukuk düzeni içinde şekillendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, hukuk devleti ilkesine dayanmayan bir milliyetçilik, otoriterleşmeye yol açabilir ve bu da ulus-devletin demokratik yapısını zayıflatır. Bu bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk sistemi, Arsal'ın önerdiği anayasal milliyetçilik anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir (Yıldırım, 2014, s. 205).

2. Dil ve Kültürel Bütünlük:

Arsal'ın milliyetçilik anlayışında dil, en temel unsurlardan biridir. Ona göre, millî kimliğin inşasında en önemli araç dil birliğidir. Türkçenin devletin resmi dili olarak kullanılması gerektiğini savunmuş ve eğitim sisteminde Türkçenin ön planda olması gerektiğini belirtmiştir. Farklı lehçelerin ve dillerin eğitim sisteminde yer almasının, milli birlik ve beraberliği zayıflatacağını düşünmüştür (Arsal, 2022, s. 45).

Türkçenin sadeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir seviyeye getirilmesi gerektiğini savunan Arsal, milliyetçiliğin sadece bir ideoloji değil, aynı zamanda günlük yaşamın içinde kültürel bir unsur olarak var olması gerektiğini vurgulamıştır. Onun bu düşüncesi, Türk Dil Kurumu'nun kurulması ve Türkçenin sadeleştirilmesi yönündeki reformlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

3. Milli Ekonomi ve Bağımsızlık:

Arsal, ekonomik bağımsızlığın milliyetçiliğin temel unsurlarından biri olduğunu savunmuştur. Ona göre, bir milletin bağımsız olabilmesi için ekonomik olarak da güçlü olması gerekmektedir. Türk milletinin sömürgeci ekonomik düzenlerden korunması gerektiğini

savunan Arsal, milli sanayinin geliştirilmesini, yerli üretimin teşvik edilmesini ve ekonomik bağımsızlık ilkesinin benimsenmesini önermiştir (Demirci, 2020, s. 330).

Bu düşüncesi, Cumhuriyet döneminde uygulanan devletçi ekonomi politikalarıyla örtüşmektedir. Türkiye'de 1920'ler ve 1930'larda hayata geçirilen sanayileşme politikaları, yerli üretimin teşvik edilmesi ve devlet destekli ekonomik kalkınma projeleri, Arsal'ın milliyetçilik anlayışında ekonomik bağımsızlığın neden bu kadar önemli görüldüğünü ortaya koymaktadır.

4. Demokratik ve Katılımcı Milliyetçilik:

Arsal, milliyetçiliğin halkın iradesine dayanması gerektiğini savunarak katılımcı bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Ona göre, milliyetçilik otoriter bir sistem içinde değil, demokratik bir çerçevede ele alınmalıdır. Toplumun farklı kesimlerinin yönetime katılması, millî iradenin korunması ve halkın özgürlüklerinin garanti altına alınması gerektiğini vurgulamıştır (Yıldırım, 2014, s. 205).

Bu düşünce, Cumhuriyet'in erken döneminde hayata geçirilen halkçılık politikaları ve katılımcı yönetim anlayışıyla paralellik göstermektedir. Sadri Maksudi Arsal, milliyetçiliğin bireylerin devletle olan bağını güçlendiren, özgürlükçü bir yapı içinde var olması gerektiğini savunarak, milliyetçiliği demokratik bir ideoloji olarak tanımlamıştır.

Sadri Maksudi Arsal'ın milliyetçilik anlayışı, hukukun üstünlüğü, dil birliği, ekonomik bağımsızlık ve demokratik katılım ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. O, Türk milliyetçiliğini sadece bir kültürel kimlik olarak değil, aynı zamanda hukuki ve siyasi bir sistem olarak ele almıştır. Batı'daki modern milliyetçilik anlayışlarından etkilenerek, Türk milletinin ancak hukuka dayalı bir ulus-devlet modeliyle güçlü bir kimlik kazanabileceğini savunmuştur (Yıldırım, 2014, s. 205).

Onun milliyetçilik anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Özellikle hukuk devleti anlayışı, dil politikaları, ekonomik bağımsızlık vurgusu ve demokratik katılım ilkeleri, Arsal'ın milliyetçilik anlayışının Türkiye'deki ulus-devlet inşası sürecine nasıl etki ettiğini açıkça göstermektedir. Günümüzde de Türk milliyetçiliği üzerine yapılan akademik çalışmalarda Sadri Maksudi Arsal'ın görüşleri temel bir referans noktası olmaya devam etmektedir.

3. BÖLÜM

1920'Lİ YILLARDA MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞININ İNŞASI CİVİC (SİVİL) MİLLİYETÇİLİK

3.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Milliyetçilik Anlayışının Dönüşümü

3.1.1. Osmanlı'daki çok kültürlü yapı

Osmanlı Devleti'nin siyasal yapısı, temelini İslam hukuku çerçevesinde şekillendirilmiş olan "millet sistemi" üzerine kurmaktaydı. Bu sistem, farklı dinî ve etnik grupların kendi iç işleyişlerini koruyarak var olabildikleri yarı özerk topluluklar biçiminde tanımlanmıştır. Devletin bu çok kültürlü yapısı, tebaayı "ümmet" kimliği altında bir arada tutmayı amaçlamış, kimlik aidiyeti öncelikle din ekseninde tanımlanmıştır (Taşar, 2021, s. 213). Bu yapı içerisinde Müslüman tebaa egemen sınıfı oluştururken, gayrimüslim topluluklar vergisel ve hukuki anlamda farklı kurallara tâbi olmuştur. Osmanlı'da etnik farklardan ziyade dinsel kimliklerin belirleyici olması, milliyetçilik gibi modern ideolojilerin önünü uzun bir süre tıkamıştır.

Ancak bu sistem, modern ulus-devlet düşüncesinin yayılmasıyla birlikte çözülmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik akımının Balkanlar ve Arap topraklarında yayılması, Osmanlı'daki çok kültürlü yapının çatlamasına yol açmıştır (Kanat, 2024, s. 366). Bu dönemde imparatorluk sınırları içindeki farklı milletler, kendi ulusal kimlikleri üzerinden örgütlenmeye ve Osmanlı'dan ayrılma eğilimleri göstermeye başlamıştır. Örneğin, Yunan, Bulgar ve Sırp ayaklanmaları, millet sisteminin parçalanmasını hızlandırmış; devletin bütünlüğü tehdit altına girmiştir. Bu durum, Osmanlı aydınları için yeni bir siyasal aidiyet arayışını gündeme taşımıştır. "Osmanlıcılık" gibi kapsayıcı ideolojiler, farklı unsurları bir arada tutmayı amaçlamışsa da başarılı olamamış ve yerini zamanla "Türk milliyetçiliği "ne bırakmıştır.

Vakıf kurumları, dini ve etnik ayrışmalara rağmen Osmanlı toplumunun bütünleşmesinde işlevsel bir rol oynamıştır. Özellikle şehirleşme bağlamında camiler, medreseler, hanlar ve hastaneler gibi yapılar aracılığıyla çok sayıda kültürel unsur bir araya getirilmiştir (Tuğrul ve Bulut, 2021, s. 122). Ancak bu kurumlar, 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde modernleşme ve sekülerleşme dalgasına karşı yeterli esneklik gösterememiş, geleneksel çok kültürlülüğün çözülüşü hızlanmıştır. Siyasi merkeziyetçiliğin artmasıyla birlikte, "tek kimlik" anlayışına yönelme, milliyetçilik düşüncesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle Osmanlı'daki çok kültürlü yapı, yerini yavaş yavaş Türk kimliğini merkeze alan bir siyasal tahayyüle bırakmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar etnik köken temelli bir siyaset izlemiş değildir ve özellikle Türk kimliğine öncelik tanımamıştır. Teokratik bir ideolojik çerçeveye sahip olmasına karşın, millet sistemi aracılığıyla Müslüman olmayan topluluklara

kendi dini ve kültürel yaşamlarını sürdürme imkânı tanınmıştır (Eryılmaz, 1992, s. 20). Tunçay'a göre, Osmanlı Devleti İslam ideolojisini yönetimsel bir temel olarak benimsemiş olsa da, dini baskının artışına rağmen bir din devleti niteliği taşımamaktadır. Hanedan üyeleri ve halkın büyük kısmı Türk kökenli olmasına rağmen, "millet-i hakime" kavramı yalnızca Türkleri değil, tüm Müslüman tebaayı kapsayan bir kavramdır (Tunçay, 2009, s. 242). Bu kapsamda Müslümanlar Sünni mezhebine mensupken, "Millet-i İslamiye" tüm Müslüman topluluğu ifade etmektedir. "Millet" kelimesi Arapça kökenli olup, topluluk anlamındaki "milla" sözcüğünden türemiş ve çoğulu "milel"dir. 18. yüzyıl sonuna dek Müslümanlar için "ehl-el mille", gayrimüslimler için ise "ehl-el zimme" ifadeleri kullanılmış, 19. yüzyıl başlarından itibaren gayrimüslimler için de "millet" terimi yaygınlaşmıştır (Eroğlu, 1992, s. 3).

Şeriata göre, gayrimüslimler "zimmi" adı verilen bir sözleşmeye tabi olup, bir Müslüman devletin yönetimi altına girdiklerinde bu statüyü elde etmişlerdir. Zimmi sözleşmesi, onların yaşamını, mülkiyetini ve onurunu devlet güvencesi altına alırken, Müslüman topraklarında yaşama, ibadet, çalışma ve ticaret yapma haklarını da tanımıştır. Buna karşılık, devlete bağlılık ve cizye ödemek zorunluluğu getirilmiştir; Kur'an'a dayalı bu vergi sayesinde, gayrimüslimler askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur (Çiçek, 2012, s. 170-171). Karpat'a göre, Osmanlı'da millet sistemini kavramadan, bu sistem çerçevesinde oluşan milletleri anlamak mümkün değildir. Sistem, farklı dini ve etnik grupların kültürel varlıklarını korumasına olanak tanırken, aynı zamanda Osmanlı idari ve ekonomik düzenine entegrasyonlarını sağlamıştır. Topluluklar kendi kültürlerini yaşatırken Osmanlı kültüründen etkilenmiş, farklı bölgelerde gelenek, dil ve din bakımından ayrışmalar görülmesine karşın ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan benzerlikler korunmuştur.

Millet sistemi, öncelikle dini ve ardından etnik temelli bir sosyo-kültürel çerçeve oluşturarak, Hristiyan toplulukların birleşmesini engellemiş ve din kurumunu padişaha bağlı Patriklik aracılığıyla hiyerarşik bir yapıya kavuşturmuştur (Karpat, 2002, s. 612). Sistem, eşit haklara sahip bir Osmanlı vatandaşlığı yaratmayı değil, nüfusun farklılaşmasını sağlayarak toplulukların birleşip güçlenmesini engellemeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, gayrimüslim topluluklar, Türklerden önce milliyetçi hareketlere yönelmişlerdir. Osmanlı'nın zayıflama döneminde Müslüman tebaa arasında görülen milliyetçi eğilimler, "millet-i hakime" kavramının Müslüman Türkleri ifade edecek şekilde dönüşmesine yol açmıştır. Balkan Savaşları sonrasında kontrol edilen topraklardaki nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturması, bu değişimi pekiştirmiştir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte Türkçülük akımının etkisi, millet kelimesinin dini anlamdan ayrılarak modern anlamıyla, yani "nation" karşılığı olarak kullanılmaya başlanmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı'na kadar bu dini anlam tamamen ortadan kalkmamıştır; Mustafa Kemal'in açıklamalarında "millet" terimi eski dini anlamıyla kullanılmış ve Anadolu'daki tüm güçlerin direnişe katılımı sağlanmıştır.

3.1.2. Jön türkler ve erken dönem milliyetçilik

Osmanlı'nın çöküş sürecinde ortaya çıkan Jön Türk hareketi, modern milliyetçiliğin imparatorluk sınırları içinde yeşermesine öncülük eden önemli bir entelektüel gruptur. 19. yüzyılın sonlarında etkili olmaya başlayan bu hareket, merkeziyetçi yönetim, anayasal düzen ve modern eğitim gibi Batı tipi reformlarla devleti ayakta tutma çabasına girişmiştir. Jön Türkler, başlangıçta Osmanlıcılık çizgisini savunmuş olsalar da Balkan Savaşları sonrasında bu görüşten uzaklaşarak Türkçülüğü ön plana çıkarmışlardır (Yılmaz ve Telli, 2021, s. 1404). Bu dönüşüm hem ideolojik hem de yapısal bir kırılmayı beraberinde getirmiştir.

Türkçülük ideolojisi, Osmanlı'nın çok uluslu yapısının sürdürülemez olduğu kanaatine dayanan bir milliyetçilik anlayışıdır. Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi, bu sürecin kuramsal temelini oluşturmuştur. Akçura, Osmanlıcılık ve İslamcılığın çözüldüğünü, Türkçülüğün ise hem kültürel hem de siyasal olarak daha uygulanabilir bir model sunduğunu savunmuştur (Emiroğlu ve Öztürk, 2023, s. 178). Bu yaklaşım, II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti eliyle kurumsallaştırılmıştır. Cemiyetin yönettiği dönemlerde, eğitimin millîleştirilmesi, tarih yazımında Türk odaklı bir yaklaşımın benimsenmesi ve Osmanlı kimliğinin yerine Türk kimliğinin ikame edilmesi gibi politikalar hayata geçirilmiştir.

Bu gelişmeler, Osmanlı'daki modern milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur. Ancak bu milliyetçilik, kültürel mi yoksa politik mi olduğu sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki milliyetçiliğin "politik" bir yapıya büründüğünü, çünkü devletin bekası için doğrudan kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu nedenle, Jön Türk hareketi, sadece bir entelektüel değişimin değil, aynı zamanda devletin ideolojik dönüşümünün de öncüsü olmuştur. Devletin merkezileşmesi, eğitim sisteminin kontrol altına alınması ve gayrimüslim unsurların dışlanması gibi adımlar, milliyetçiliğin yalnızca fikir düzeyinde kalmadığını, siyasal pratiğe dönüştüğünü göstermektedir (Baykal, 2021, s. 67).

Jön Türkler'in etkisi, Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin düşünsel zeminini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki'nin "tek millet" anlayışı, 1920'lerde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçilik politikalarına da yön vermiştir. Bu nedenle, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, Jön Türk mirasını tamamen reddetmemiş, aksine modern ulus-devletin inşasında bu deneyimlerden faydalanmıştır. Böylece Osmanlı'daki erken dönem milliyetçilik, Cumhuriyet'in kurumsal yapısında yeniden biçimlenerek süreklilik göstermiştir.

Sivil milliyetçilik, modernitenin doğal bir parçası olarak görülen politik bir yaklaşımdır. Milliyetçilik, "insanın zihnini ve gönlünü yeni fikirler ve duygularla doldurarak bilincini organize bir eyleme yönlendiren" ve "bir duygu veya kimlik türü, siyasi bir söylem biçimi, bir ideoloji, bir prensip veya prensipler bütünü ve bir sosyo-politik hareket" olarak ortaya çıkmıştır (Norman, 1999, s. 56). Sivil yaklaşımda ulusal kimlik, araçsal bir şekilde inşa edilir. Bu bakış açısına göre, sivil milliyetçilik kuramcıları devleti ulusal kimlik oluşum sürecinin

başlangıç noktası olarak kabul ederler: “Bireyler devlete boyun eğer, devlet de onlardan bir ulus meydana getirir.” (Seymour, 1999, s. 412).

Ulusal kimlik, bu bağlamda, hukukun ve hukukun üstünlüğüne saygının geçerli olduğu, sınırları belirlenmiş bir coğrafya üzerinde hissedilen siyasi bir topluluk bilinci olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, millet olmanın temel koşulunu, tek bir siyasi otoriteye bağlı toprak ve halk bütünlüğü olarak görür. Ulusal haysiyetin kaynağı, vatandaşlık ilişkisinde yatar; zira vatandaşlık, bireyi ulusal topluluğun bir parçası olarak tanımlar. Yönetim, millet olmanın ön şartı olarak kabul edilmekle birlikte, kanunların üzerinde değildir; aksine, kanunlara tabi olmalıdır. Halkın, eğitim yoluyla daha yüksek bir kültür seviyesine dahil edilmesi amaçlanır ve seçkinler, bu süreçte kitleleri kaba bir şekilde yönlendirmek yerine, onları yönetme işlevini üstlenir. Nikolas’a göre, Benedict Anderson, Ernest Gellner, Tom Nairn ve Eric Hobsbawm gibi sivil milliyetçilik kuramcıları arasında farklılıklara rağmen ortak bazı varsayımlar gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki, modern öncesi dönem ile modern dönem arasında kültürel bir kopuşun varlığıdır. İkincisi, bir topluluğun üyeleri hem sosyal hem de siyasi katılımcılar olarak değerlendirilir. Üçüncüsü, uluslar, endüstrileşme ve kapitalizmin bir ürünü olarak ortaya çıkan siyasi yapılar şeklinde kabul edilmektedir. Son olarak, sivil milliyetçilik teorisyenlerinin tümü, ulusları sosyal olarak kurgulanmış olgular olarak ele almaktadır (Nikolas, 1999, s. 42-55).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş senelerinde benimsenen milliyetçilik telakkisi, o devrin siyasi, hukuki ve ideolojik söylemleri göz önüne alındığında, belirgin bir biçimde sivil özellikler taşımaktadır. Sivil milliyetçilik, bireyin etnik, dini veya mezhepsel kimliğinden ziyade, vatandaşlık bağını esas alan bir millet tanımı sunmaktadır. Bu yaklaşım, bilhassa çok uluslu bir imparatorluğun varisi olan Türkiye Cumhuriyeti için kapsayıcı bir ulus inşa etme stratejisi olarak değerlendirilmiştir. 1920'li yıllarda hazırlanan anayasa metinleri, o dönemin hükümet programları, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dokümanları ve devlet ricalinin beyanatları bu tercihin kurumsal ve ideolojik zeminini açıkça ortaya koymaktadır. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasal belgesi olmasının yanı sıra, ulus-devlet inşasında tercih edilen çerçeveyi yansıtan mühim bir metindir. Bu anayasa, etnik köken veya din ayrımı yapmaksızın halk egemenliği prensibine dayanmıştır. Anayasanın 1. maddesinde “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ifadesi yer almakta; bu da meşruiyetin kaynağının herhangi bir hanedandan yahut dini otoriteden değil, doğrudan doğruya halktan aldığını göstermektedir. Yine Anayasanın 10. maddesi, mahalli idarelerin geniş özerkliğe sahip olabileceğini belirtmiş ve merkeziyetçi olmayan bir ulus tanımının da önünü açmıştır. Her ne kadar bu metin etnik kimliğe doğrudan temas etmese de, halkı birleştiren unsurun din ya da ırk değil vatandaşlık olduğu anlaşılmaktadır. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet vasfını daha sarih bir şekilde vurgulamıştır. Özellikle 88. madde, bu yeni devletin millet anlayışını şu şekilde tarif etmektedir: “Türkiye'de oturan herkes, din ve ırkı ne olursa olsun, Türktür.” (1924 Anayasası, Madde 88). Bu ifade, o devrin milliyetçilik anlayışının etnik ya da kültürel bir üstünlüğe değil, yurttaşlık hukukuna

dayandığını açıkça sergilemektedir. Buradaki "din ve ırk farkı gözetilmeksizin" ibaresi, Cumhuriyet rejiminin kuşatıcı bir millet tanımı benimsediğinin ve bireyi devlet karşısında eşit bir yurttaş olarak addettiğinin kanıtı niteliğindedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün nutukları da bu yöndeki ideolojik eğilimi desteklemektedir. Atatürk, 1920'lerde yaptığı çeşitli konuşmalarda millet mefhumunu etnik değil, müşterek tarih, kader ve vatandaşlık bağına dayalı olarak tanımlamıştır. 1930 senesinde yaptığı bir konuşmasında bu yaklaşımı şu şekilde ifade etmiştir: "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk milleti denir." (Atatürk, 1930, Nutuk).

Bu ifade, bireyin etnik veya dini kimliğinden ziyade, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olmasını milliyetin belirleyici öğesi olarak tanımlar. Bu da, o dönemin sivil milliyetçilik anlayışını doğrudan yansıtmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1920'li ve 1930'lu yıllarda yayımladığı programlar ve siyasi belgeler de bu yaklaşımı ideolojik olarak temellendirmektedir. Özellikle 1931 tarihli CHP Programı'nda "millet" tanımı yapılırken şu ifadeye yer verilmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde yaşayan, kanun önünde eşit haklara sahip fertlerin tamamı Türk milletini teşkil eder." Bu ifade, bireysel haklara ve eşitliğe vurgu yaparak sivil milliyetçiliğin temel esaslarını yansıtır. Ayrıca CHP'nin bu programlarında dini farklılıkların siyasal ve toplumsal kimlik açısından belirleyici olmadığı vurgulanmış, laiklik ilkesinin temelleriyle de uyumlu olarak ulusal birlik, din harici ortak değerler üzerinden kurgulanmıştır. Bununla birlikte, o devrin önemli devlet adamları da bu yaklaşımı destekleyen açıklamalar yapmışlardır. İsmet İnönü, 1925 senesinde yaptığı bir konuşmada, vatandaşlık temelinde birlik anlayışını şöyle dile getirmiştir: "Memleketin evladı olan herkesin bu Cumhuriyetin bir üyesi olarak, aynı hukukla yaşaması esastır. Bizim davamız, bu milleti bir hukuk birliği içinde yaşatmaktır." (TBMM Zabıt Ceridesi, 1925). Bu yaklaşım, sivil milliyetçiliğin temelinde yer alan hukuki eşitlik ilkesine açık bir atıf yapmaktadır. Sivil milliyetçilik anlayışının bir diğer önemli unsuru da eğitim ve vatandaşlık şuuru oluşturma sürecinde kendini göstermiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile laik ve müşterek bir eğitim sisteminin tesisi edilmesi, farklı topluluklardan gelen bireylerin tek bir ulusal kimlik etrafında birleşmesini amaçlamıştır. Bu yasa, vatandaşlık bilincinin okul vasıtasıyla kazandırılmasına yönelik önemli bir adım olarak görülmüş ve sivil milliyetçilik anlayışını pekiştirmiştir. Bu dönemde çıkarılan yasalar ve yapılan reformlar da millet tanımında etnik aidiyetlerin yerine yurttaşlık temelinin geçerli olduğunu göstermektedir. Soyadı Kanunu, Medeni Kanun, Türk Harflerinin Kabulü gibi uygulamalar, toplumun ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu etrafında şekillenmesini hedeflemiş; bireylerin "Türk milleti" kimliği içinde eşit hak ve yükümlülüklere sahip yurttaşlar olarak konumlandırılmasını sağlamıştır. Netice olarak, 1920'li yıllarda Türkiye'de benimsenen milliyetçilik anlayışı, etnik ya da kültürel bir tanıma değil; anayasal vatandaşlık temelinde şekillenen bir sivil milliyetçilik modeline dayanmaktadır. Bu model, yeni kurulan Cumhuriyet'in çoğul yapısını birleştirici bir zemin üzerinde inşa etmeyi hedeflemiş ve anayasa metinleri, parti programları ve liderlerin söylemleriyle kurumsallaşmıştır. Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönem milliyetçilik anlayışı,

uluslararası literatürdeki modern yurttaşlık temelli milliyetçilik tanımlarına kıymetli bir misal teşkil etmektedir.

3.1.3. Ziya gökalp ve yusuf akçura'nın etkisi

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura, modern Türk milliyetçiliğinin kurucu entelektüelleri olarak 20. yüzyıl başlarında Osmanlı düşünce dünyasında derin izler bırakmış iki önemli isimdir. Her iki düşünür de Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülme sürecine tanıklık etmiş, bu sürecin doğurduğu siyasal ve kültürel krizleri aşmak için farklı fakat birbiriyle kesişen milliyetçilik kuramları geliştirmiştir. Ziya Gökalp, toplumun kültürel yapısını merkeze alan bir milliyetçilik anlayışını savunurken, Yusuf Akçura, siyasal bir çözüm aracı olarak milliyetçiliği üç farklı ideolojik alternatifle birlikte değerlendirmiştir. Her iki düşünürün de katkıları, hem Osmanlı son dönem reformist akımlarını hem de Cumhuriyet'in erken dönem ideolojik yapılanmasını doğrudan etkilemiştir (Yasemin, 2024, s. 310).

Ziya Gökalp, pozitivist ve işlevselci sosyolojiye dayanan yaklaşımıyla Türk milliyetçiliğini bir kültür ve medeniyet meselesi olarak konumlandırmıştır. Gökalp'e göre millet, yalnızca kan bağına dayalı biyolojik bir topluluk değil; ortak dil, din, ahlak ve kültür birliğiyle tanımlanan sosyolojik bir organizmadır. Bu bakış açısı, Gökalp'in milliyetçiliğini etnik temelli olmaktan uzaklaştırarak sivil bir çerçeveye taşımıştır (Alper, 2023, s. 47). Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" üçlemesi hem geleneksel değerlerin korunmasını hem de Batılılaşmayı aynı anda öneren özgün bir sentez olarak dikkat çekmektedir. Gökalp, Osmanlı'nın çokkültürlü yapısının sürdürülemez olduğunu vurgulamış, milli kültür temelinde yeni bir toplum inşasını savunmuştur. Bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde halkçılık ve devletçilik ilkeleriyle doğrudan örtüşmüş ve eğitimden hukuka kadar birçok alanda politika üretiminde etkili olmuştur.

Ziya Gökalp'in düşüncelerinin şekillenmesinde Durkheimcı sosyolojinin belirleyici olduğu görülmektedir. Ona göre birey, toplumun bir ürünüdür ve toplumun yeniden inşası, bireyin yeniden yapılandırılmasıyla mümkündür. Bu nedenle milli bir kimliğin inşasında eğitim, kültürel kurumlar ve ortak semboller hayati önem taşımaktadır. Gökalp, dinin bireysel düzeyde kalması gerektiğini, kamusal yaşamda ise seküler ulusal değerlerin esas alınması gerektiğini savunmuştur (Yasemin, 2024, s. 314). Bu yönüyle laiklik ilkesinin zeminini hazırlayan önemli bir düşünsel çerçeve sunmuştur. Gökalp'in milliyetçiliği, yalnızca tarihsel bir tepki değil; aynı zamanda toplum mühendisliği hedefi taşıyan bir projedir. O, milli kimliği devletin yönlendirmesiyle şekillendirilecek bir yapı olarak görmüş, bu kimliği eğitim politikaları, milli tarih anlatısı ve ortak dil üzerinden somutlaştırmıştır.

Öte yandan Yusuf Akçura, milliyetçiliği daha çok siyasi bir program olarak ele almış, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olmak üzere üç ana ideolojik çizgiyi karşılaştırmalı biçimde analiz etmiştir. 1904 yılında yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesinde,

Osmanlı Devleti'nin bekası için bu üç çizginin potansiyelini değerlendirmiştir. Ona göre Osmanlıcılık, farklı milletlerin eşit vatandaşlar olarak yaşamasını amaçlayan fakat pratikte mümkün olmayan bir idealdir. İslamcılık ise tüm Müslümanları tek çatı altında toplama çabasına dayansa da Arap milliyetçiliği karşısında yetersiz kalmıştır. Türkçülük ise hem tarihsel hem de kültürel açıdan daha uygulanabilir bir ideolojidir (Baytal, 2024, s. 209). Bu yaklaşımıyla Akçura, ilk defa açıkça bir etnik kimlik temelinde milli birlik önerisinde bulunan bir Osmanlı aydını olmuştur.

Akçura'nın milliyetçiliği, Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçiliğinden daha politik bir duruş sergiler. O, ulusal birliğin siyasal sınırlarla güvence altına alınması gerektiğini savunmuş, bu nedenle Türk kimliğinin kurucu unsur olarak tanımlanmasını önermiştir. Bu anlayış, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programlarında ve uygulamalarında açık biçimde yansımıştır. Özellikle eğitim sisteminin Türk kimliği temelinde yeniden yapılandırılması, dilin sadeleştirilmesi ve gayrimüslim unsurların dışlanması gibi uygulamalar, Akçura'nın fikirlerinin pratiğe dökülmüş biçimleridir (Yasemin, 2024, s. 317). Akçura, milliyetçiliği yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda diplomatik ve jeopolitik bir mesele olarak da değerlendirmiştir. Ona göre Türk dünyasının birleşmesi, yalnızca bir hayal değil; stratejik bir hedef olarak benimsenmelidir.

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura arasında temel bir farklılık, milliyetçiliğin temellendirilme biçiminde yatmaktadır. Gökalp, milliyetçiliği toplumun içsel dinamiklerine dayandırırken, Akçura bu ideolojiyi devletin dışsal bütünlüğünü koruma aracı olarak görmüştür. Gökalp'in millet tanımı kültürel birlikteliği öne çıkarırken, Akçura'nın millet tanımı siyasal egemenlik ve sınırlarla ilgilidir (Alper, 2023, s. 51). Ancak her iki düşünürün de Türk kimliğinin inşasında işlevsel bir rol oynadığı ortadadır. Gökalp, Cumhuriyet'in resmî ideolojisinin düşünsel temellerini atarken; Akçura, bu ideolojinin siyasal yönünü beslemiştir. Atatürk'ün Türk milliyetçiliği anlayışında her iki düşünürün etkisi açıkça gözlemlenebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Gökalp'in düşüncelerinin daha baskın olduğu söylenebilir. Halkçılık ve laiklik ilkeleri, onun sosyolojik yaklaşımıyla uyum içindedir. Ancak dış politika, güvenlik ve sınır meselelerinde Akçura'nın jeopolitik milliyetçiliği belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi ideolojik girişimler, Gökalp'in kültürel milliyetçiliğinin pratik izdüşümleri olarak değerlendirilebilir. Türk kimliği hem tarihsel mirası hem de modern değerleri içerecek şekilde kurgulanmış ve bu çerçevede devlet politikaları biçimlendirilmiştir (Baytal, 2024, s. 213).

Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın düşünceleri, 20. yüzyıl başında Türk milliyetçiliğinin teorik ve siyasal temellerini oluşturmuştur. Bu iki düşünür, birbirinden farklı metodolojilere sahip olsalar da ortak hedefleri olan ulus-devlet inşası sürecine güçlü katkılar sunmuştur. Cumhuriyet'in erken döneminde şekillenen milliyetçilik anlayışı, Gökalp'in sosyolojik bakışıyla Akçura'nın siyasal vizyonunun sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Bu sentez hem devlet yapısında hem de toplumun kimlik algısında köklü dönüşümlere yol açmıştır. Böylece Gökalp

ve Akçura, yalnızca düşünce tarihinin değil; aynı zamanda siyasal sistemin kurucu figürleri haline gelmiştir.

Türk milliyetçiliği düşüncesi, Türkiye tarihindeki uygulamalarında üç temel hedef doğrultusunda bir yönlendirici işlev görmüştür: devletin korunması, ulusal bir kimliğin inşa edilmesi ve nihayetinde bir ulus devletin tesis edilmesi. Bu düşünce, Osmanlı Devleti'ni kurtarma amacıyla ilk olarak Yusuf Akçura tarafından gündeme getirilmiş ve modern Türk milliyetçiliğinin öncüsü olarak kabul edilmiştir. Ziya Gökalp ise milliyetçi düşünce sistemini hem devletin hem de bireylerin ulusal kimlik kazanması ekseninde şekillendirmiştir; Mustafa Kemal Atatürk ise çağdaş bir ulus devleti inşa etmenin vazgeçilmez unsuru olarak milliyetçiliği temel bir ilke hâline getirmiştir (Akpolat, 2008, s. 5).

Türk milliyetçiliği hareketinin tarihsel seyri, birbirleriyle çelişen ve zaman zaman gerilimli tezler arasında ilerlemiştir. Bu bağlamda, Georgeon, Gökalp ve Akçura arasındaki ikilemli ilişkiyi anlamanın, söz konusu karşıtlıkları çözmede önemli olduğunu vurgular (Georgeon, 2005, s. 91). Her iki entelektüel de 1876 doğumlu olup gençlik dönemlerinde muhalif hareketlerin içerisinde yer almış, Cumhuriyet döneminde ise Kemalist rejimi desteklemiş ve milletvekilliği yapmışlardır. Georgeon'a göre, Akçura Türk milliyetçiliğine ilişkin siyasi perspektifi Gökalp'e kıyasla daha erken bir dönemde benimsemişken, Gökalp uzun süre ümmet düşüncesine bağlı kalmış ve millet kavramını bunun bir uzantısı olarak değerlendirmiştir. Gökalp, İttihat ve Terakki aydın kesimini temsil etmiş ve hem kendi döneminde hem de sonraki kuşak entelektüeller üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır. Buna karşılık, Akçura iktidardan mesafeli durmayı tercih etmiş ve etkisi daha sınırlı kalmıştır. Sosyal sınıf bağlamında da iki isim arasında belirgin farklılıklar vardır; Akçura, Kazanlı bir burjuva ailesine mensup olup burjuvazinin idealleri ve sınıf bilinci ile şekillenmişken, Gökalp, klasik son dönem Osmanlı aydını olarak İttihat ve Terakki ile özdeşleşmiştir (Georgeon, 2005, s. 92-93).

20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumu, derin siyasi ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalmışken, Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliğine ilişkin yaklaşımları hem entelektüel temeller hem de kavramsal çerçeve açısından farklılık göstermiştir. Gökalp'in düşünce sistemi, ağırlıklı olarak sosyoloji disiplinine dayanırken, Akçura'nın perspektifi tarihsel analiz ve tarih bilimi ekseninde şekillenmiştir. Her iki düşünür de Türk milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi üzerinde kafa yormuş, fakat vardıkları sonuçlar ve vurguladıkları unsurlar farklılık arz etmiştir. Gökalp açısından Türk milliyetçiliği, Avrupa'da yürütülen Türkoloji çalışmaları ile temellendirilmiş bir düşünce sistemidir; bu sistem daha sonra Osmanlı aydınları tarafından benimsenmiş, uyarlanmış ve yaygınlaşmıştır. 1908 Devrimi ile Balkan Savaşları, Türk milliyetçiliğinin yükselişini hızlandırmış ve milliyetçi idealların toplumsal düzeyde yayılmasını kolaylaştırmıştır. Akçura ise, Rusya'daki Müslüman toplulukların milliyetçilik ve uluslaşma deneyimleri ile Osmanlı'daki benzer hareketler

arasında paralellikler görmüş ve Türk milliyetçiliğinin geleceğini Gökalp'ten önce öngörmüştür (Berkes, 1976, s. 197).

Akçura'nın yaklaşımına göre Türk milliyetçiliğinin şekillenmesi, esas olarak toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir ürünüdür. Türk burjuvazisinin kendi ulusal pazarını oluşturma ve siyasi bağımsızlığı sağlama çabaları, milliyetçi hareketin oluşumunu tetiklemiştir. Akçura, Hristiyan toplulukların ekonomik olarak güçlenmesinin Türk milliyetçiliğinin uyanışında belirleyici bir unsur olduğunu vurgular; bu bakış, altyapı-üstyapı ilişkisi çerçevesinde değerlendirilebilir (Georgeon, 2005, s. 95). Bu farklı temellendirme, Gökalp ve Akçura'nın stratejilerini de etkilemiş; Gökalp kültür ve eğitim üzerinden milliyetçiliğin gelişmesini öngörürken, Akçura'nın önceliği Türk ulusal burjuvazisinin örgütlenmesi olmuştur.

Türkçülük, 19. yüzyıl başlarında Tatar toplulukları arasında ortaya çıkmış ve Rusya Türkleri aracılığıyla Osmanlı topraklarına taşınmıştır. Bu düşünce, tüm Türk topluluklarının kültürel ve siyasi birliğini savunmuş ve ortak tarihsel kökenleri ön plana çıkarmıştır. O dönemde Türkçülük ve Pan-Türkizm kavramları büyük ölçüde eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Osmanlı dışındaki Türk topluluklarıyla birleşme hedefi, bazı Osmanlı aydınları tarafından ulaşılması güç bir ideal olarak görülmüştür. 1908 yılında Yusuf Akçura, Veled Çelebi ve Nekit Asım öncülüğünde kurulan Türk Derneği, milli eğitim, ekonomik gelişim ve bilimsel çalışmaları teşvik ederek Türk edebiyatı ve Türkçülük faaliyetlerini desteklemeyi amaçlamıştır. Bu dernek, Osmanlı Türklerinin sınırları içindeki meselelerle sınırlı kalmayarak, aynı zamanda geniş Türk dünyasındaki durumu göz önünde bulundurmuştur (Özdoğan, 2001, s. 79).

Yusuf Akçura, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında ortaya çıkan siyasi ve toplumsal dönüşümleri değerlendirirken, 1904 yılı itibarıyla ırk temelli bir Türk milleti anlayışını sistematik olarak formüle etmiştir. Ona göre, Osmanlı toplumunda farklı etnik ve dini gruplar arasında geri dönüşü olmayan milliyetçi uyanışlar başlamış olup, Osmanlı milleti tasarıları bu koşullar altında başarılı olamayacaktır. İslami dayanışma bağları güçlü olsa dahi, bu bağlar emperyalist güçler tarafından kolaylıkla etkisiz hâle getirilebilir. Bu bağlamda Akçura, yeni Türk devletinin temelini etnik dayanışma üzerine inşa etmeyi önermiştir. Pantürkizm düşüncesiyle Akçura, Jön Türklerin imparatorluğu sürdürme idealleri ile Tatar burjuvazisinin hegemonya arzusunu birleştirmeyi amaçlamıştır. Böylece Tatar burjuvazisi Orta Asya'da Rusya ile rekabette avantaj kazanacak, Osmanlı ise yeni bir toplumsal ve etnik örgütlenme ile toprak bütünlüğünü koruma imkânına sahip olacaktı. Bu bağlamda, Gökalp'in Turan kavramı daha çok romantik ve uzak bir ideal iken, Akçura'nın Pantürkizm anlayışı tüm Türkler için uygulanabilir ve gerçekleştirilmesi gereken bir hedef olarak konumlanmıştır (Karal, 1976, s. 11).

Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı eseri, devletin kurtarılması bağlamında laik bir yaklaşımın ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Akçura, sorunları analiz ederken veya çözüm önerilerini sunarken dini referanslara başvurmamış, böylece Osmanlı siyasal düşüncesinde dini otoriteden bağımsız bir perspektif geliştirilmesine öncülük etmiştir. Söz konusu eserden

önce, Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi akımların sistematik olarak sınıflandırıldığı, ana çerçevelerinin çizildiği bir çalışma mevcut değildi. Dil ve edebiyat alanında Türkçülük fikri daha önce tartışılsa da, milliyetçiliğin siyasi önemini ortaya koyan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktaydı (Karal, 1976, s. 11).

Akçura, Ali ve Fuat Paşalar dönemini Osmanlı milleti yaratma idealinin doruk noktası olarak görür. Bu dönemdeki reformlar, Fransız tipi millet anlayışına paralel biçimde, halkın katılımıyla ulusal bir topluluk oluşturulabileceğine duyulan inanç çerçevesinde şekillenmiştir. Akçura'ya göre, Almanların ırk temelli millet anlayışı ise daha sağlam temellere dayanmakta ve Napolyon döneminin Fransız ulus anlayışını aşmaktadır. Bu durum, Osmanlı milleti projesinin en önemli desteklerinden birini kaybetme riskini ortaya koymaktadır (Akçura, 1976, s. 20).

Akçura, Genç Osmanlıların Batı'da aldıkları eğitim ve Rousseau'dan etkilenmelerinin, Osmanlı içindeki tüm unsurları kapsayan bir millet yaratma girişimi ile bağlantılı olduğunu belirtir. Bununla birlikte, o dönemde Osmanlı toplumu için yeni bir millet inşa etmenin geç bir adım olduğunu ve toplumsal bağlılığın temelinde soy ve dinin öneminin yeterince anlaşılmadığını ifade eder. Ona göre, Osmanlı içindeki farklı topluluklar, kendi menfaatleri gerekmese bile Osmanlı millet birliği içinde kalmaya istekli olmayacak, ayrıca Fransız tipi milliyetçilik anlayışının Doğu koşullarında uygulanması da mümkün olmayacaktır (Akçura, 1976, s. 21).

Osmanlı milleti oluşturma fikrinin uygulanabilir olmadığı ortaya çıktıktan sonra, Akçura'ya göre yeni strateji İslam birliğine yönelmek olmuştur. İslamcılık politikası, Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim unsurların ayrışmasına yol açabilecek bir risk taşırken, aynı zamanda evrensel ölçekteki Müslümanları milliyetlerine bakmaksızın tek bir çatı altında birleştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı padişahları halife unvanını benimsemiş, saray yönetiminde imamlar, şeyhler ve seyyitler gibi dinî otoriteleri etkin pozisyonlara getirmiş ve halkı yönlendirmek amacıyla vaizleri görevlendirmiştir. Akçura, bu uygulamaların sonucunda Hristiyan toplulukların isyan ederek imparatorluğun çözülme sürecine girdiğini ileri sürer (Akçura, 1976, s. 22-23).

Akçura, ırka dayalı bir Türk siyasi milletinin inşasının oldukça yeni bir düşünce olduğunu belirtir. Osmanlı veya diğer Türk devletlerinde bu hedefe yönelik ciddi bir fikirsel hazırlık o döneme kadar görülmemiştir (Akçura, 1976, s. 23). Öte yandan, farklı etnik ve dini gruplara mensup, birbirine karşı düşmanlık besleyen toplulukların barışçıl bir şekilde bir arada yaşama iradesi göstermesi de mümkün olmamıştır (Akçura, 1976, s. 28). Bu nedenle Osmanlıcılık projesi başarısızlığa uğramıştır. Akçura'ya göre, İslamcılık politikası da Osmanlıcılık kadar sınırlı bir başarı potansiyeline sahiptir. Zira İslam coğrafyasındaki topluluklar, milli bilinçten yoksun olup kendilerini öncelikle Müslüman olarak tanımlasalar da, dış müdahaleler ve Batılı güçlerin etkisi nedeniyle Osmanlı'nın İslam birliği stratejisine uyum sağlamaları güçtür. Ayrıca Osmanlı dışında yaşayan Müslüman toplulukların büyük kısmı Hristiyan devletlerin denetiminde bulunmakta ve Batılı güçler tarafından çeşitli

biçimlerde kontrol edilmektedir. Bu durum, her koşulda Osmanlı'nın İslamcılık hedeflerinin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir (Akçura, 1976, s. 33).

Ziya Gökalp'e göre Turan kavramı, hem geçmişte hem de o dönemde Türklerin yaşadığı coğrafi alanları ifade etmektedir. 1918'de yayımlanan "Rusya'daki Türkler ne yapmalı?" başlıklı çalışmasında Gökalp, Turan tarihini altı döneme ayırmış; bunların üçü Türk hakimiyetinde, üçü ise yabancı egemenliği altında geçmiştir. Çarlık rejiminin çöküşüyle birlikte yedinci dönem başlamış ve Gökalp'e göre bu aynı zamanda dördüncü Türk devrinin başlangıcını temsil etmektedir (Gökalp, 2007, s. 31). Gökalp, Rusya'daki Türklerin bağımsızlıklarını kazanabileceklerini, ancak milli bir birlik oluşturmadıkları takdirde elde ettikleri özgürlüğün sürdürülebilir olmayacağını ileri sürer. Beylikler ve aşiretler halinde bölünmüş bir yapı, daha büyük ve örgütlü milletlerin müdahalesine açık hâle gelmelerine yol açacaktır (Gökalp, 2007, s. 32). Bu nedenle Gökalp, merkezi bir hükümet aracılığıyla ve gerekirse zor kullanılarak tüm Rusya Türklerini tek bir siyasi irade altında toplamayı; ardından ortak bir ordu kurarak bağımsızlığın güvence altına alınmasını önermektedir. Bununla birlikte, Gökalp söz konusu makalesinde Anadolu Türkleriyle birleşmenin gerekliliğine dair herhangi bir ifade kullanmamıştır; bu durum 1918'de bile onun milliyetçilik anlayışının yayılmacı (irredantist) bir nitelik taşımadığını göstermektedir.

Gökalp'in en önemli eserlerinden biri sayılan Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak kitabı, 1912-1913 yıllarında Türk Yurdu dergisinde bölümler hâlinde yayımlanmış ve 1918'de İstanbul'da Yeni Mecmua Yayınevi tarafından kitap hâline getirilmiştir. Gökalp, Osmanlı'da üç temel düşünce akımına işaret eder: Bunlardan ilki, III. Selim döneminde ortaya çıkan Batıcılık/çağdaşlaşma anlayışıdır. İkinci Meşrutiyet sonrası bu düşünceye İslamlaşma arzusu eklenmiş, en sonunda ise Türkleşme fikri ön plana çıkmıştır. Gökalp, milliyet ideali kavramını (amaç kelimesi olarak) gayrimüslimlerden başlayıp sırasıyla Arnavut, Arap ve nihayet Türk toplumlarında oluşan bir süreç olarak açıklar. Türklerde bu idealin gecikmesinin temel nedeni, onların Osmanlı'nın kurucu unsuru olmalarıdır; milliyetçi bir akımın benimsenmesi, devletin çökebileceği kaygısıyla Türk aydınlarını uzun süre milliyetçilikten uzak tutmuştur (Gökalp, 2007, s. 45).

Gökalp'e göre Tanzimat düşüncesinin temeli, Osmanlı yönetimi altında yaşayan tüm topluluklardan tek bir Osmanlı milleti yaratma çabasıdır. Bu bağlamda Osmanlı terimi bir millet adı gibi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu anlayışı benimseyen yalnızca Türkler olmuştur; diğer topluluklar tarafından kabul görmemesi, söz konusu projenin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Gökalp, toplumsal sınıfların eksikliğinin güçlü bir devlet kurmayı engellediğini savunur. Sınıflara dayanmayan hükümetler, memurların bireysel tutkularından olumsuz etkilenerek devletin zayıflamasına neden olurken, toplumsal sınıflara dayalı yönetimler tüccar ve zanaatkârların kendi çıkarlarıyla devletin çıkarlarını özdeşleştirerek devletin güçlenmesini sağlayacaktır (Gökalp, 2007, s. 47).

Gökalp'in metinlerinde sınıf kavramı modern anlamıyla değil, daha çok mesleki örgütlenmeler biçiminde anlaşılmaktadır; sınıfların bilimsel analizini yapması ise Yusuf Akçura'ya özgüdür. 1918'deki çalışmasında Gökalp, Türkleşme ve İslamlaşmayı paralel yollar olarak tanımlamış; çağdaşlaşma veya modernleşmenin de bu iki süreçle uyumlu olduğunu belirtmiştir. Ona göre her üç amaç, bir ihtiyacın farklı boyutlardan görülen aşamalarıdır ve modern bir İslam ile Türklüğü inşa etme gerekliliğini ortaya koymaktadır (Gökalp, 2007, s. 49). İdeal kavramını Gökalp, bireylerin kendi çıkarlarından ziyade milletlerinin geleceğini gözetmesi olarak tanımlar. İdeal, ancak büyük felaketler veya ciddi tehlikeler karşısında ortaya çıkar; bu felaketler sona erse de ideal, bireylerin bilincinde yaşamaya devam ederek milletin varlığını sürdürecektir. Dolayısıyla bir milletin ideal sahibi olması, onun bilinçsiz bir dönemi geride bırakıp bilinçli bir döneme geçişini de simgeler. Tarihi köklü topluluklar içerisinde oluşan idealler, Türkçülük gibi milliyetçilik ideallerinin, Türklükten daha eski olamayacağını göstermektedir (Gökalp, 2007, s. 70-71).

Malta sürgününden sonra İttihat ve Terakki'ye yakınlığı nedeniyle Milli Mücadele kadrolarınca geri planda bırakılan Ziya Gökalp, Diyarbakır'a giderek Küçük Mecmua adlı bir dergi yayımlamaya başlamıştır. 1922'de derginin beşinci sayısında kaleme aldığı "Dine Doğru" başlıklı yazısında, sosyal yaşamı biçimlendiren değerleri hiyerarşik bir sıralama ile ele almış ve dinin toplumsal hayat üzerindeki en belirleyici unsur olduğunu vurgulamıştır. Gökalp bu yazıda, bir topluluğa kimlik kazandıran temel öğenin din olduğunu savunmuş; toplumsal eğitimin sağlanmasında sosyal örgütlenmenin gerekliliğini ve bu örgütlenmenin ümmet olduğunu belirtmiştir. Ona göre ümmet, millet kavramının önünde yer alır. Gökalp, aynı dine mensup kavimlerin dil ve kültür farklılıklarını tanıyıp ulusal bağımsızlıklarını kazandıktan sonra milletleşme aşamasına ulaşacaklarını, ancak bu sürecin dini birlikteliği ortadan kaldırmayacağını ifade etmiştir. Hatta Gökalp'e göre din, millet olmanın ötesinde birleştirici bir rol üstlenebilir; Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında Türklerin yaşadığı acılara Çin, Hindistan ve diğer Müslüman topluluklarının gösterdiği dayanışma buna örnektir (Ayvazoğlu, 2013, s. 90).

Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı makalesi, 1913-1914 yıllarında Türk Yurdu dergisinde sekiz sayı boyunca yayımlanmış ve İslam'ın milliyetçiliği yasaklamadığını, aksine Müslümanların esaretten kurtulmasında milliyetçiliğin güçlü bir araç olduğunu ileri sürmüştür. Milliyetçilik geliştikçe ümmet fikrinin de güçleneceğini belirtmiş, bu yaklaşımıyla Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının benimsediği milliyetçilik anlayışından farklı bir perspektif sunmuştur. Gökalp'in yeni rejimle uyumu, ancak Kemalist milliyetçilik anlayışıyla bütünleşmesiyle mümkün olmuştur. 1923'te Birinci Meclis'in sona ermesinin ardından Atatürk'ün talebiyle Hakimiyet-i Milliye gazetesi için kaleme aldığı "Doğru Yol" yazısı, Atatürk ilkelerine sosyolojik bir temel sağlamıştır. Aynı yıl yayımladığı Türkçülüğün Esasları kitabında ise Türkçülüğü, sınırları çizilmiş bir doktrin olarak Cumhuriyet'in izleyeceği yol haritasının temel ilkesi hâline getirmiştir (Gökalp, 2007, s. 181).

Gökalp, millet kavramının ırk, kavim, din, coğrafya, devlet yönetimi veya bireylerin iradeleriyle tanımlanamayacağını vurgular. Ona göre millet, dil, din, ahlak ve kültür bakımından ortak bir terbiyeyi paylaşan bireylerden oluşan bir topluluktur. Kavim ise soy temeline dayalı ve yabancı unsurlardan etkilenmemiş grupları ifade eder, ancak sosyolojik açıdan millet tanımı için yetersizdir. Dil, din ve ahlakın sosyal yaşam içinde kazanılması, kavim kavramının önemsizliğini ortaya koyar. Coğrafi temelli millet tanımlamaları da hatalıdır; örneğin İran, Britanya veya Belçika milletleri, çok sayıda topluluğun bir arada yaşaması ve bazı milletlerin birden fazla devletin sınırları içinde yer alması nedeniyle bu anlamda geçerli kabul edilemez. Benzer şekilde, Osmanlı yönetimi altındaki tüm halkı tek bir millet olarak görmek de yanlış olur. Ümmet ve millet farklı kavramlardır; sadece Osmanlı Müslümanlarını kapsayan bir tanım da yetersizdir; dil ve kültürel ortaklık da millete aidiyet için gereklidir. Bireylerin kendi iradeleriyle bir millete katılabileceği düşüncesine de karşı çıkar; insanlar doğdukları ve eğitildikleri millete aittir, bunu değiştirmek mümkün değildir. Tek istisna, kendi milletini tanıyamayan bireylerin özünü keşfetmesi olabilir, fakat bu nadir bir durumdur (Gökalp, 2007, s. 183-184).

Gökalp, milletin tanımını şöyle yapar: "… millet ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü. Bunu 'dili dilime uyan, dini dinime uyan' diyerek tarif eder… Bu itibarla milliyette şecere aranmaz; yalnız terbiyenin ve mefkurenin milli olması aranır" (Gökalp, 2007, s. 184). Bu tanım, etnik milliyetçiliğe karşı bir duruş sergiler, ırkçı unsurlar içermez ve dinin toplumsal hayatta oynadığı rolü dışlamaz. Gökalp, ırkın millete aidiyette belirleyici olmadığını vurgular; Türk terbiyesiyle yetişmiş ve Türk ideallerine inanan bireyler, soy farkı gözetilmeksizin Türk olarak kabul edilir ve ayrımcılığa tabi tutulmaz.

3.2. Cumhuriyet'in Kurucu Kadrosunun Milliyetçilik Tasavvuru

3.2.1. Atatürk'ün milliyetçilik tanımı

Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, 20. yüzyılın başında hem Osmanlı mirasının çöküşüne hem de modern ulus-devlet inşasının gerekliliklerine verilen bir yanıttır. Atatürk'ün milliyetçiliği, etnik kökeni değil, ortak tarih, dil ve kültürü esas alan bir yurttaşlık anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle Fransız Devrimi'nin "ulus egemenliği" fikrinden ve Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçilik tanımından etkiler taşıdığı görülür. Atatürk, Türk milletini "dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasi ve sosyal bir topluluk" olarak tanımlamıştır (Turgut, 2023, s. 129). Bu tanımda etnik temelli ayrım yerine ortak değerler ve ülkü birliği esas alınmış, bireyin milletle ilişkisi gönüllülük ve aidiyet üzerinden şekillendirilmiştir.

Bu anlayış, Osmanlı'nın çok milletli yapısının çözülmesinin ardından ortaya çıkan kimlik krizine karşı bir çözüm sunma amacını taşımaktadır. Atatürk'ün milliyetçiliğinde bireyin devlete bağlılığı, din veya soy gibi geleneksel referanslardan ziyade, seküler yurttaşlık bilinciyle tanımlanmıştır. Bu doğrultuda Türk kimliği, anayasal vatandaşlık çerçevesinde tanımlanarak, farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin ortak bir ulusal aidiyet altında toplanması amaçlanmıştır (Çoban, 2021, s. 89). Böylece Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, dışlayıcı değil kapsayıcı bir yapıya sahip olmakla birlikte, toplumsal bütünleşmeyi esas alan bir modernleşme stratejisine dönüşmüştür.

Atatürk'ün milliyetçiliği aynı zamanda inkılaplarla birlikte hayata geçirilen bir dönüşüm programının temel taşı olmuştur. Harf inkılabı, dil devrimi ve tarih tezi gibi uygulamalar, Türk kimliğini inşa etme sürecinde araçsallaştırılmıştır. Bu noktada milliyetçilik yalnızca bir düşünsel çerçeve değil, Cumhuriyet rejiminin ideolojik omurgası olarak işlev görmüştür. Halkın kimlik bilincini şekillendirmek, milli birlik ve beraberliği kurumsallaştırmak açısından bu milliyetçilik anlayışı oldukça merkezi bir rol oynamıştır (Türkan, 2021, s. 162). Bu bağlamda milliyetçilik hem toplum mühendisliğinin bir unsuru hem de siyasal egemenliğin meşruiyet zemini olarak kurgulanmıştır.

Atatürk'ün milliyetçiliği, uluslararası bağlamda da bir meşruiyet çerçevesi sunmuştur. Lozan Antlaşması sonrası Türkiye'nin çok uluslu bir imparatorluktan ulus-devlete geçişini meşrulaştıran temel argümanlardan biri, bu kapsayıcı milliyetçilik anlayışı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesi, farklı etnik kökenlerden gelen bireylerin Türk kimliği altında eşit yurttaşlar olarak kabul edildiği bir siyasal yapıyı esas almıştır. Bu yönüyle Atatürk'ün milliyetçiliği hem iç barışı hem de uluslararası itibarı güvence altına almayı hedeflemiştir (Yücel, 2021, s. 20).

Atatürk'ün entelektüel birikiminin ve devrimci yönelişinin arka planında bir bilimsel ufuk inşasının yattığı vurgulanır. Toprak'a göre Atatürk'ün eğitim politikaları ve kamu söylemi, "Çağdaş sosyal ve beşeri bilimler alanında Tanzimat sonrası birikimin sistematik olarak kurucu felsefenin zeminini oluşturduğu" bir bakış açısına sahiptir (Toprak, 2020, s. 123). Bu yaklaşım, Türk ulusunun modernleşme sürecinde laiklik temelli bir yurttaşlık kimliğine dönüşmesinin fikrî altyapısını oluşturmuştur. Ayrıca Toprak, Atatürk'ün Çankaya kitaplığındaki Batı kaynaklarını eski anlayışları sorgulamak ve yeni bir "çıplak vatandaş" profili oluşturmak için kullandığını belirtir (Toprak, 2021, s. 214), bu da ulus inşâsında civic milliyetçiliğin bir entelektüel teminatı olarak işlev görmüştür.

Türkiye'de ulus inşası sürecinde doğrudan etnik kimliğin önüne vatandaşlık temelli bir kimlik koyma çabası, nüfus sayımları ve beden ölçümleri gibi araçlarla "Türk olma" kriterlerinin resmî ölçütlere dönüştürülmesi üzerinden detaylandırılır (Maksudyan, 2005, s. 142–145). Emilie Copeaux ise Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine (2006) adlı eserinde, bu süreçte tarih yazımının millî ideolojiye nasıl tabi kılındığını ve nihayet Türk-İslam sentezine dayalı bir vatandaşlık yorumunun geliştirilerek kültürel bir aidiyet oluşturulduğunu vurgular

(Copeaux, 2006, s. 89–92). Şermin Durgun'un Ulus inşâsı ve milliyetçilik çalışması, bu üstyapısal yapıların eğitim politikalarına, ideolojik söyleme ve hukukî düzenlemelere nasıl yansıtıldığını analiz ederek, modern Türkiye'nin yurttaşlığın tanımını etnik kimliğin yerine koyma yönünde sistematik planlama yaptığını ortaya koyar (Durgun, 2014, s. 57–60). Bu üç eser birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyetinin erken dönem ideolojik mimarisinde civic milliyetçiliğin, etnik milliyetçiliğe karşı stratejik bir çerçeve olarak şekillendiği açıkça görülmektedir.

3.2.2. Kurucu ideolojide milliyetçiliğin yeri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi, laiklik, halkçılık, cumhuriyetçilik, devletçilik, inkılapçılık ve milliyetçilik ilkeleri üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkelerden milliyetçilik, diğer tüm ilkeleri bir arada tutan hem siyasi hem toplumsal düzlemde kurucu bir rol üstlenmiştir. Milliyetçilik, yeni devletin sınırlarını tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir vatandaşlık bilincinin ve ortak kimliğin inşasında belirleyici olmuştur. Bu çerçevede milliyetçilik, sadece bir fikir değil; eğitim, hukuk, kültür ve toplumsal yapı üzerinden kurumsallaşan bir ideolojik yapı halini almıştır (Taşkın, 2024, s. 34).

Kurucu kadro, Osmanlı'dan devralınan çok kültürlü ve çok kimlikli yapının Türkiye Cumhuriyeti için sürdürülebilir olmadığı kanaatindeydi. Bu nedenle yeni ulus-devlet, homojen bir ulusal kimlik ve merkeziyetçi bir yapı ile inşa edilmiştir. Milliyetçilik ilkesi, bu sürecin hem meşruiyetini hem de yönünü belirlemiştir. Özellikle eğitim sisteminin merkezîleşmesi ve milli müfredatın oluşturulması, toplumsal dönüşümde milliyetçiliğin taşıyıcı rolünü göstermektedir (Turgut, 2023, s. 132). Türk kimliğinin içerikle dirilmesinde dil, tarih ve kültür gibi unsurlar, ideolojik araçlar olarak kullanılmıştır.

Kurucu ideolojide milliyetçilik, modernleşme sürecinin de temel itici gücü olmuştur. Atatürk ve çevresindeki kadro, Batı tipi ulus-devlet modelini benimsemiş; bu modeli Türkiye'ye uyarlarken milliyetçiliği hem içeride birlik sağlamak hem de dışarıya karşı egemenlik vurgusu yapmak amacıyla kullanmıştır. Bu anlayışta milliyetçilik, halkın kendi kaderini tayin etme hakkının, ulusal egemenliğin ve siyasal bağımsızlığın vazgeçilmez bileşeni olarak tanımlanmıştır (Çoban, 2021, s. 94). Bu durum, Türkiye'nin anti-emperyalist bir kurtuluş savaşı sonucu kurulmuş olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Milliyetçilik bu noktada, bağımsızlığın ideolojik dayanağına dönüşmüştür.

Milliyetçilik, yalnızca resmi söylemle sınırlı kalmamış; aynı zamanda yeni devletin kurumları eliyle günlük yaşama da entegre edilmiştir. Türk Ocakları, Halkevleri ve halk eğitim merkezleri gibi kurumlar, yurttaşları milli değerlerle donatmayı amaçlamıştır. Bu kurumlar aracılığıyla "makbul vatandaş" tipi inşa edilmiş, bireyden beklenen davranış kalıpları milliyetçi ideolojiyle uyumlu hale getirilmiştir (Turgut, 2023, s. 145). Bu ideolojik

yönlendirme, uzun vadede toplumsal belleği ve kimlik algısını yeniden şekillendirmiştir. Böylece milliyetçilik, sadece devletin değil toplumun da yönlendirici gücü haline gelmiştir.

3.2.3. Halkçılık ve ulus kavramı

Cumhuriyet'in temel ideolojik dayanaklarından biri olan halkçılık, Atatürkçü düşünce sisteminde milliyetçilikle iç içe geçmiş bir kavram olarak ele alınmıştır. Halkçılık, sınıf farklılıklarını reddederek halkın bir bütün olarak tanımlandığı, toplumsal dayanışma ve eşitliğin ön plana çıkarıldığı bir anlayışı temsil eder. Bu anlayış, bireylerin eşit yurttaşlar olarak devlet karşısında aynı haklara sahip olmasını hedeflemiş; bu doğrultuda siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar gerçekleştirilmiştir. Halkçılık ile milliyetçilik arasındaki bağ, ortak ulusal kimliğin homojenleştirilmesi sürecinde belirginleşmiştir (Türkan, 2021, s. 167).

Erken Cumhuriyet döneminde halk, yalnızca yönetime katılması beklenen bir unsur değil, aynı zamanda Türk milletinin temel yapı taşı olarak konumlandırılmıştır. “Halk için halka rağmen değil, halkla birlikte” sloganı, bu dönemin siyasal anlayışını özetlemektedir. Burada halk, etnik, sınıfsal ya da mezhepsel farklılıklar gözetilmeksizin birleştirici bir ulusal kimliğin öznesi haline getirilmiştir (Çoban, 2021, s. 95). Bu anlamda halkçılık, toplumu hem siyasal hem kültürel olarak homojenleştirme hedefiyle uyumludur. Bu da halkçılığın, milliyetçilikle birlikte düşünülmesi gereken ideolojik bir unsur olduğunu ortaya koyar.

Ulus kavramı ise Cumhuriyet döneminde yeni bir içerikle şekillenmiştir. Osmanlı’da ümmet bilinciyle tanımlanan toplumsal yapı, Cumhuriyet’in ilkeleri doğrultusunda ulus kavramı ekseninde yeniden kurgulanmıştır. Türk ulusu, sadece bir etnik aidiyetin ötesinde, tarihsel bir süreklilik içinde kültürel değerlerle bütünleşmiş bir siyasal topluluk olarak tanımlanmıştır. Bu yeni ulus tanımı, eğitim, tarih yazımı ve resmi söylemler yoluyla vatandaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır (Yücel, 2021, s. 25). Bu süreçte etnik ve mezhepsel farklar göz ardı edilmiş, milli kimliğin üst kimlik olarak yerleştirilmesi hedeflenmiştir.

Halkçılık ve ulus kavramı, Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde hem eşitlikçi hem bütünleştirici bir ideoloji olarak işlev görmüştür. Devlet, yurttaşların sosyal ve ekonomik statülerinden bağımsız olarak onlara eşit mesafede durmayı vaat etmiş; bu anlayış, aynı zamanda milliyetçiliğin içeriğini de belirlemiştir. Böylece halkçılık, milliyetçilik ile yeni bir toplumsal düzenin kurucu sütunlarından biri haline gelmiştir (Taşkın, 2024, s. 38).

3.3. Tek Parti Döneminde Siyasal Yapı ve Milliyetçilikle Bütünleşme

3.3.1. CHP ve devlet-parti sentezi

1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), devletin kurucu partisi olarak siyasal yapının merkezine yerleşmiştir. CHP'nin ilk dönem politikalarında, bir parti olmanın ötesinde, doğrudan devletin ideolojik ve bürokratik organlarıyla iç içe geçmiş bir yapılanma görülmektedir. Bu durum, siyasal çoğulculuk yerine tekçi bir sistemin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Devletin ideolojik refleksleri ile partinin politikaları arasındaki sınır, bilhassa 1930'lardan itibaren bulanıklaşmış; bu durum "devlet-parti bütünleşmesi" olarak literatürde yer edinmiştir (Kaya, 2019, s. 78).

CHP'nin devletle özdeşleşmesinde, Atatürk ilkeleri temelinde şekillenen ideolojik çerçevenin etkisi büyüktür. Milliyetçilik ilkesi bu bağlamda, parti ile devlet arasındaki ilişkilerin temel taşı olmuştur. Devletin varlığını ve bütünlüğünü koruma hedefiyle, milliyetçi retorik hem yasama faaliyetlerinde hem de bürokratik atamalarda belirleyici olmuştur. Parti genel sekreterliği, valilik ve müfettişlik gibi pozisyonların sıklıkla aynı kişilere verilmesi, yürütme ile denetim mekanizmalarının iç içe geçtiğini göstermektedir (Kaya, 2019, s. 96). Böylece parti organları, yalnızca politik yönlendirme değil; aynı zamanda idari ve güvenlik denetimi işlevi görmüştür.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931 yılındaki programında yer alan "devletçilik" ve "halkçılık" ilkeleri, yalnızca ekonomik ve sosyal politikaların değil, aynı zamanda ideolojik yönlendirmenin araçları olarak işlev görmüştür. Milliyetçilik bu ilkelerin her birine entegre edilmiş; toplumun tüm kesimlerinin ulusal birlik etrafında birleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda eğitim müfredatı, basın-yayın politikaları ve kamu bürokrasisi üzerinden Türk kimliği yeniden tanımlanmıştır. Devletin ideolojik öncülüğünde kurumsallaşan bu milliyetçilik anlayışı, yalnızca kimlik politikası değil; aynı zamanda sosyal denetim aracı haline gelmiştir (Fındık, 2021, s. 94).

Tek parti rejiminin milliyetçi yönelimi, partiye sadakat ile yurttaşlığa sadakat arasındaki sınırları da ortadan kaldırmıştır. CHP üyeliği, kamu görevlerine atanmanın bir ön koşulu haline gelirken, partiye muhalif söylemler toplumsal dışlanma ve idari yaptırımlarla karşılanmıştır. Böylece parti kimliği ile vatandaşlık kimliği birbirine yakınsadıkça, devletin meşruiyeti de partinin varlığına bağlanmıştır (Subay, 2020, s. 78). Bu durum, demokratik siyasetin gelişmesini engellemiş; çoğulculuk yerine tek sesli bir siyasal kültürün kökleşmesine yol açmıştır.

3.3.2. Tek tip yurttaş modeli ve otoriterleşme süreci

Tek parti döneminde milliyetçilik politikalarının temel hedeflerinden biri, "tek tip yurttaş" modelinin inşası olmuştur. Bu model, etnik, mezhepsel ve sınıfsal farklılıkları göz ardı eden; homojen bir ulusal kimliği esas alan bir toplum mühendisliği projesi olarak ortaya çıkmıştır. Yurttaşlık, yalnızca anayasal bir statü değil; aynı zamanda kültürel, dilsel ve ideolojik bir bağlılığı ifade etmiştir. Bu anlayış, Cumhuriyet rejiminin varlığını tehlikeye sokabilecek her türlü farklılık algısını potansiyel tehdit olarak değerlendirmiştir (Eren ve Özdemir, 2024, s. 645).

Devletin tek tip yurttaş anlayışı çerçevesinde uyguladığı politikalar, doğrudan günlük yaşamı biçimlendirmiştir. Kılık kıyafet kanunları, soyadı kanunu, Türkçe ezan ve camilerde hutbelerin Türkçeleştirilmesi gibi uygulamalar, yurttaşların görünür kimlikleri üzerinden yeni bir ulusal benlik inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu süreçte, milliyetçilik yalnızca aidiyet duygusu değil; aynı zamanda disipline edici bir normlar seti haline gelmiştir. Milliyetçi yurttaş modeline uymayan her türlü davranış, dışlama ve baskı ile karşılanmış; "makbul vatandaş" tanımı üzerinden toplumsal ayrımcılık üretilmiştir (Fındık, 2021, s. 106).

Bu dönemde muhalif düşünceler ve alternatif kimlik arayışları hem hukuki düzenlemelerle hem de fiili uygulamalarla bastırılmıştır. Basının sansürlenmesi, muhalefet partilerinin kapatılması ve eleştirel yayınların toplatılması, siyasal alanın daraltılmasına neden olmuştur. 1934 Trakya Olayları, 1937 Dersim Harekâtı gibi gelişmeler, milliyetçi ideolojinin otoriterleşmeye nasıl hizmet ettiğini göstermektedir. Bu olaylar, farklı kimliklerin sindirilmesi amacıyla yürütülen asimilasyon ve bastırma politikalarının sonuçları olarak değerlendirilmelidir (Subay, 2020, s. 85).

Otoriterleşme süreci yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmamış; eğitim, kültür ve hatta aile politikalarına kadar yayılmıştır. Devlet, bireyin yaşamının tüm alanlarına müdahale eden bir aygıt haline gelmiştir. Halkevleri ve köy enstitüleri gibi yapılar, yurttaşları milliyetçi normlarla donatmayı hedefleyen kurumsal araçlara dönüşmüştür. Bu kurumlar aracılığıyla hem bilgi hem de kimlik üretimi devletin tekelinde gerçekleştirilmiş; farklılıklar sistematik biçimde dışlanmıştır (Eren ve Özdemir, 2024, s. 650).

3.3.3. İnkılaplar ve milliyetçi temalar

Cumhuriyet devrimleri, yalnızca sosyo-kültürel bir dönüşüm programı değil; aynı zamanda milliyetçi bir ideolojinin pratiğe dökülmüş biçimleridir. Harf inkılabı, kılık-kıyafet düzenlemeleri, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi reformlar, geçmişle bağları koparark yeni bir ulusal bilinç yaratmayı hedeflemiştir. Bu dönüşüm sürecinde milliyetçilik, tarihsel süreklilik değil, modern ulus inşasının temel referansı olarak kullanılmıştır. İnkılapların çoğu, Türk milletinin "muasır medeniyetler seviyesine çıkması" amacıyla gerçekleştirilmiş ve bu

süreçte milliyetçilik, modernleşme ile iç içe geçmiş bir ideoloji olarak konumlandırılmıştır (Fındık, 2021, s. 112).

Dil Devrimi, milliyetçi temaların en açık yansıması olarak değerlendirilebilir. Türk Dil Kurumu'nun kurulması ve Osmanlı Türkçesinin yerine sadeleştirilmiş bir Türkçenin teşvik edilmesi, ulusal bilincin dil yoluyla inşasını hedeflemiştir. Aynı şekilde Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi ideolojik projeler, milliyetçiliğin bilimsel kılıf altında meşrulaştırılmasına hizmet etmiştir. Bu teoriler aracılığıyla Türklerin medeniyetin kurucu unsuru olduğu iddia edilmiş; böylece tarihsel özgüven yaratılmak istenmiştir (Kaya, 2019, s. 112). Bu politikalar, yalnızca ideolojik değil; aynı zamanda pedagojik araçlar olarak işlev görmüştür.

İnkılapların her biri, toplumun yeniden yapılandırılması sürecinde birer "kimlik inşa aracı" olarak kullanılmıştır. Kadınların kamusal alanda görünürlüğünün artması, kılık-kıyafet düzenlemeleri ve laikleşme süreci, bireyin siyasal aidiyetinin fiziksel olarak da tanımlanmasını sağlamıştır. Yeni kimlik, geçmişle hesaplaşmayı ve geleneksel yapıların dönüşümünü zorunlu kılmıştır. Bu noktada milliyetçilik, sadece bir ideoloji değil; bir dönüşüm disiplini, bir disiplin mekanizması olarak da işlev görmüştür (Subay, 2020, s. 89).

Milliyetçiliğin inkılaplar üzerindeki etkisi, toplumsal belleğin şekillendirilmesinde de açıkça gözlemlenmektedir. Ulusal bayramların kutlanma biçimleri, anma törenleri ve resmî tarih anlatısı, milliyetçi ideolojinin birey hafızasına kazınmasını sağlamıştır. Bu durum, toplumun tarihsel gerçeklik algısının yeniden inşa edilmesi anlamına gelir. Böylece inkılaplar, yalnızca yapısal değil; aynı zamanda bilişsel ve kültürel bir dönüşümün araçları haline gelmiştir (Fındık, 2021, s. 120).

3.4. Civic (Sivil) Milliyetçilik: Kuramsal Arka Plan ve 1920'lerdeki Yansıması

3.4.1. Civic milliyetçilik nedir?

Civic milliyetçilik, bireylerin ortak bir siyasal topluluğa aidiyet üzerinden tanımlandığı, etnik köken veya soydan ziyade yurttaşlık hakları temelinde şekillenen bir milliyetçilik anlayışıdır. Bu yaklaşım, ulusun tanımını kültürel veya biyolojik faktörlerden bağımsız olarak, siyasal irade, ortak hukuk düzeni ve vatandaşlık ilkeleri çerçevesinde yapar. Civic milliyetçilik, özellikle Fransız Devrimi sonrası gelişen ulus-devlet modellerinde yaygınlık kazanmış; bireylerin eşit haklara sahip yurttaşlar olarak tanımlanmasıyla siyasal bütünlüğün korunması hedeflenmiştir (Kasimoğlu, 2024, s. 112). Bu anlayışta "ulus", ortak değerler ve anayasal çerçeveye bağlılık üzerinden anlam kazanırken, farklılıklar dışlanmadan sistem içine entegre edilir.

Civic milliyetçiliğin temelinde "rızaya dayalı aidiyet" fikri yer alır. Bu bağlamda, bir bireyin ulusa aidiyeti, doğumla gelen bir özellik değil, siyasal sistemle kurduğu gönüllü bir bağdır.

Böylece ulus, etnik kimlikten ziyade, bireylerin ortak siyasal sözleşmeye katılmasıyla varlık kazanır. Bu durum, milliyetçiliğin kapsayıcı bir formunu oluşturur. Modern anayasaların temel ilkeleri olan eşitlik, hukuk devleti ve özgürlük gibi değerler civic milliyetçiliğin vazgeçilmez bileşenleri arasında yer alır (Sariaslan, 2024, s. 232). Civic milliyetçilik, böylelikle demokratik katılımı teşvik eden bir çerçeve sunarken, otoriter yapılara karşı bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı hedefler.

Ancak civic milliyetçilik yalnızca bir normatif ideal olarak kalmaz; devletin kurumsal yapılarına ve eğitim politikalarına da yansır. Siyasi liderlik söylemleri, yurttaşlık eğitimi ve medya içerikleri gibi araçlarla bireylerin millî aidiyeti güçlendirilir. Civic milliyetçiliğin kurumsal düzeyde kurallar aracılığıyla içselleştirilmesi, bireyin yalnızca hak sahibi değil, aynı zamanda sorumlu bir yurttaş olarak yetişmesini sağlar (Uzunçayır, 2024, s. 240). Dolayısıyla civic milliyetçilik hem siyasal katılım hem de toplumsal birlik açısından işlevsel bir model olarak öne çıkar.

3.4.2. Türkiye'de etnik olmayan milliyetçilik uygulamaları

1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde benimsenen milliyetçilik anlayışı, genel itibarıyla civic milliyetçiliğe yakın durmuştur. Yeni devletin ideolojik temelleri, din, mezhep ve etnik kimlik gibi ayrımları dışlayan; bunların yerine yurttaşlık esaslı bir ulusal kimlik kurgusuna yönelen bir yapıdadır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, "ne mutlu Türk'üm diyene" ifadesiyle sembolleşmiş ve bu ifade, biyolojik bir Türk kimliğinden ziyade, yeni siyasal düzenle özdeşleşen bir kimlik anlamına gelmiştir (Durgun, 2021, s. 189). Bu bağlamda Türk kimliği, farklı etnik unsurları kapsayan üst kimlik işlevi görmüş; bu çerçevede etnik olmayan bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir.

Civic milliyetçilik yönelimli bu politika, yurttaşlık yasası, eğitim reformları ve dil politikaları üzerinden kurumsallaştırılmıştır. 1924 Anayasası'nda, "dinî ve mezhebî ayrım gözetilmeksizin tüm vatandaşların eşit olduğu" hükmü yer alırken, vatandaşlık bağı esas alınarak ulus tanımlanmıştır. Aynı dönemde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanması, milli bir kimlik oluşturma çabalarının parçası olarak görülmektedir (Öz ve Erdoğan, 2024, s. 153). Bu reformlar, vatandaşlar arasında ortak bir bilinç ve kimlik geliştirmeye yönelik stratejik araçlar olarak kullanılmıştır.

Ancak civic milliyetçilik idealine rağmen, Türkiye'de uygulamalar zaman zaman çelişkili olmuştur. Özellikle devletin Türk kimliğini tanımlarken etnik unsurlardan arındırılmış bir söylem benimsemiş olması, uygulamada tam anlamıyla kapsayıcılığın sağlanmasını engellemiştir. Lozan Antlaşması ile azınlık hakları güvence altına alınmış olsa da bu grupların eğitim, basın ve dernekleşme gibi alanlarda zamanla çeşitli kısıtlamalarla karşılaştığı görülmüştür (Bank, 2024, s. 248). Bu durum, civic milliyetçilik ile uygulanan politikalar

arasında bir gerilim doğurmuş ve resmi söylem ile fiili pratikler arasındaki farkı açığa çıkarmıştır.

Şenol Durgun'un eserinde yer alan "Türk Milliyetçiliği'nden Türkiye Milliyetçiliği'ne" başlıklı bölümde de bu ikilik dikkat çekici biçimde vurgulanmaktadır. Durgun'a göre Türkiye'de milliyetçilik, tarihsel süreç içinde kuramsal düzeyde civic bir çerçeveye yaslanmış olsa da modernleşme ve ulus inşası pratiklerinde bu anlayış otoriter devlet politikalarıyla iç içe geçmiştir. Bu nedenle, resmî milliyetçilik anlayışı hem kapsayıcı hem dışlayıcı olabilen çift yönlü bir kimlik politikası üretmiştir (Durgun, 2021, s. 195). Civic milliyetçilik idealine rağmen, uygulamalarda kimlikler üzerinde kontrol mekanizmalarının artması, bu modelin Türkiye'de tam anlamıyla kurumsallaşamamasına neden olmuştur.

3.5. Eğitim, Dil ve Kültür Üzerinden Milliyetçiliğin İnşası

3.5.1. Tevhid-i tedrisat ve ulusal eğitim

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, ulus inşasının en etkili araçlarından biri olarak görülmüş ve bu doğrultuda radikal bir dönüşüm politikası benimsenmiştir. Bu bağlamda en önemli adımlardan biri, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanunla eğitimdeki çok başlılık ortadan kaldırılmış, dinî ve etnik farklılıkları yansıtan tüm okul türleri kapatılmış ve eğitim sisteminde tekçi ve merkezi bir yapı tesis edilmiştir (Eroler, 2019, s. 67). Bu düzenleme, yalnızca kurumsal bir reform değil; aynı zamanda yeni ulusal kimliğin ideolojik olarak inşa edileceği bir platform oluşturmuştur.

Tevhid-i Tedrisat ile eğitim sisteminde hedeflenen temel unsur, modern, laik ve homojen bir ulus bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesidir. Osmanlı'daki medrese sisteminin yerini alan bu yeni yapılanma, toplumsal aidiyetin İslam değil, artık Türk kimliği ekseninde şekillenmesini hedeflemiştir. Bu nedenle eğitim programlarında milli tarih, milli dil ve yurttaşlık bilgisi gibi dersler ağırlık kazanmıştır. Bu müfredatlarla öğrencilere yalnızca bilgi değil, aynı zamanda ideolojik formasyon kazandırılmak istenmiştir (Aslan ve Alkış, 2015, s. 26). Böylelikle eğitim, bireyin değil toplumun şekillendirilmesi için kurgulanmış bir araç hâline gelmiştir.

Cumhuriyet'in erken döneminde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda rejimin meşruiyet üretim aracı olarak da işlev görmüştür. Eğitim yoluyla hem tarihsel belleğin hem de kimlik algısının şekillendirilmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte okullar, yalnızca öğretim kurumları değil, aynı zamanda ulusal kimliğin sosyal olarak yeniden üretildiği alanlar hâline gelmiştir (Alakel, 2011, s. 11). Özellikle kırsal kesimde devletin görünürlüğünü artırmak ve modern yurttaş yaratmak amacıyla ilkokulların yaygınlaştırılması, bu stratejinin önemli bir uzantısıdır.

Eğitimdeki bu tekçi yapı, bireylerin farklı kimliklerini görmezden gelen bir anlayışla yürütülmüştür. Müfredatın ve öğretmenlerin tek merkezden belirlenmesi, yerel ve kültürel çeşitliliğin eğitim alanında temsiline imkân tanımamıştır. Bu bağlamda eğitim, kapsayıcı değil, daha çok homojenleştirici bir işlev üstlenmiştir. Özellikle anadili Türkçe olmayan grupların eğitime erişimi, bu dönemde ciddi sorunlar barındırmış; ulusal birlik hedefi adına kültürel farklılıkların bastırılması meşrulaştırılmıştır (Çoban, 2012, s. 346).

3.5.2. Türk dil kurumu, dil devrimi

Cumhuriyet'in kurucu kadrosu için dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kimlik, kültür ve millet bilincinin en önemli bileşeni olarak görülmüştür. Bu nedenle, ulus inşasının temel taşı olan dil politikaları, erken Cumhuriyet döneminde yoğun bir şekilde şekillendirilmiş ve "Dil Devrimi" adıyla anılan köklü bir reform süreci başlatılmıştır. Bu reformların merkezinde ise 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu yer alır. Kurumun amacı, Türkçeyi Arapça ve Farsça kökenli kelimelerden arındırarak halkın anlayabileceği sade bir dile dönüştürmekti (Özdoğan, 2015, s. 230). Bu süreçte dil, milliyetçi ideolojinin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

Dil devrimi, aynı zamanda bir tarihsel kopuş projesidir. Osmanlı Türkçesi ile sürdürülen yazılı kültür, yeni alfabenin benimsenmesiyle birlikte yerini Latin harflerine bırakmıştır. Bu değişiklik, hem toplumun geçmişle olan bağını zayıflatmış hem de yeni bir ulusal kimliğin inşasını kolaylaştırmıştır. Böylece birey, yalnızca sembolik değil, bilişsel olarak da yeniden şekillendirilmiştir. Alfabe değişikliğiyle birlikte yeni rejimin dili, halkın zihinsel dünyasında da egemen hâle getirilmiştir (Özdoğan, 2015, s. 237).

Türk Dil Kurumu'nun çalışmaları, yalnızca teknik anlamda dil sadeleştirmeyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda ulusal kimliği destekleyen kelimeler üretilmiş, yabancı kökenli kavramlar yerine "öz Türkçe" karşılıklar yerleştirilmiştir. Bu süreçte dil, sadece bir iletişim aracı değil, ideolojik bir inşa sürecinin taşıyıcısı olmuştur. Kurumun yayımladığı sözlükler, ders kitapları ve yayınlar, Türk kimliğinin dilsel temellerini yeniden tanımlamıştır (Alakel, 2011, s. 18). Böylece dil üzerinden oluşturulan yeni söylem, milliyetçiliğin günlük hayatın her alanında hissedilmesine neden olmuştur.

Dil politikalarının bir diğer önemli boyutu, halkın eğitilmesi sürecinde ortaya çıkmaktadır. Okuma-yazma kursları, yeni alfabenin öğretilmesi, halk evlerinde yürütülen eğitim faaliyetleri gibi uygulamalar, vatandaşların doğrudan devlet eliyle kimliklendirildiği pratiklerdir. Bu anlamda devlet, bireylerin hem zihinsel hem de dilsel alanlarına müdahale etmiş; bir anlamda düşünce biçimini de yeniden şekillendirmeye çalışmıştır (Eroler, 2019, s. 82). Milliyetçilik bu bağlamda, dil aracılığıyla bir toplumsal disiplin mekanizmasına dönüşmüştür.

3.5.3. Tarih anlatısının yeniden kurgulanması

Eğitim ve dil reformlarının yanı sıra, tarih anlatısı da erken Cumhuriyet döneminde yeniden şekillendirilmiştir. Bu süreçte Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve Türk Tarih Tezi'nin ortaya atılması, milliyetçilik eksenli tarih yazımının temelini oluşturmuştur. Türk Tarih Tezi'ne göre Türkler, dünya medeniyetinin kurucu unsurlarından biridir ve Anadolu, tarih boyunca Türk yurdu olmuştur. Bu yaklaşım, yalnızca bir bilimsel iddia değil, aynı zamanda yeni ulusal kimliğin tarihsel temelini oluşturma çabasıdır (Aslan ve Alkış, 2015, s. 28). Bu çerçevede, Osmanlı ve İslam tarihi arka plana itilmiş, yerine Orta Asya ve ön-Türk uygarlıkları ön plana çıkarılmıştır.

Yeni tarih anlatısı, eğitim müfredatına entegre edilerek yurttaşların kolektif belleği yeniden inşa edilmiştir. Okul kitaplarında Türklerin tarih sahnesine ilk çıkışları Orta Asya'dan başlatılmış, göçler ve savaşlar üzerinden ilerleyen bir kahramanlık anlatısı inşa edilmiştir. Bu kurguda Türk milletinin tarihsel sürekliliği, bütünlüğü ve üstünlüğü vurgulanmış; bu anlatım modern ulus-devletin meşrulaştırılmasında işlevsel hâle getirilmiştir (Çoban, 2012, s. 349). Tarih bu anlamda, bir bilgi alanı değil, ideolojik bir enstrümana dönüştürülmüştür.

Türk Tarih Tezi'nin ideolojik etkisi, yalnızca okul kitaplarında değil, aynı zamanda törenler, müzeler ve anma etkinlikleri gibi kültürel pratiklerde de kendini göstermiştir. Bu anlatı biçimiyle tarih, devletin kontrolünde şekillenmiş; alternatif tarih okumaları sistematik olarak dışlanmıştır. Böylece resmî tarih anlayışı, yalnızca geçmişi yorumlamakla kalmamış, aynı zamanda bugünü biçimlendirmiştir. Ulus-devletin tarihsel kökleri, bu tez aracılığıyla kutsallaştırılmış; vatandaşların devletle özdeşleşmesi sağlanmıştır (Alakel, 2011, s. 24).

Tarih anlatısının yeniden kurgulanması, aynı zamanda geleceğe yönelik bir ulus tahayyülünün inşasına da hizmet etmiştir. Geçmişin başarıları ve kahramanlıkları üzerinden şekillenen bu anlatım, bireylerde ulusal gurur ve bağlılık duygusunu artırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda tarih, yalnızca geçmişi açıklamak için değil, ulusu inşa etmek için kullanılan bir araç olmuştur. Bu yönüyle tarih yazımı, milliyetçiliğin hem kültürel hem politik düzeyde yeniden üretildiği bir zemin oluşturmuştur (Özdoğan, 2015, s. 246).

3.6. Resmî Milliyetçilik Anlayışının Kurumsallaşması ve Toplumsal Etkileri

3.6.1. Türk ocakları ve kültürel milliyetçilik

Cumhuriyet'in erken döneminde milliyetçilik yalnızca siyasal alanda değil, kültürel alanda da kurumsallaştırılmış; bu sürecin en önemli aktörlerinden biri Türk Ocakları olmuştur. 1912 yılında kurulan Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde özellikle Atatürk'ün desteğiyle güçlü bir kimlik inşa aracı hâline gelmiş, halkın ulusal kültür etrafında bütünleştirilmesi hedeflenmiştir. Türk Ocakları'nın temel amacı, Türk milletine ait tarih, dil, sanat ve edebiyatı

yaygınlaştırarak modern bir ulus kimliği oluşturmaktır (Kantar, 2019, s. 2147). Bu kurum, devletin ideolojik misyonunu taşımakla kalmamış, aynı zamanda yeni birey tipini yetiştirmek üzere kültürel bir seferberlik yürütmüştür.

Türk Ocakları, milliyetçiliği etnik bir dar çerçevede değil, kültürel bağlamda tanımlamış; halkın kimlik bilincini geçmişten kopmadan ama modern temelde yeniden şekillendirmeyi amaçlamıştır. Bu kurumun faaliyetleri arasında edebiyat geceleri, tarih dersleri, konferanslar, folklor çalışmaları ve Türk musikisi konserleri önemli yer tutmuştur. Bu yönüyle Türk Ocakları, devletin kültürel ajandasını sivil bir zemin üzerinden yaygınlaştıran bir mekanizma işlevi görmüştür (Altındağ, 2016, s. 58). Ancak bu sivil görünüm, özünde güçlü bir devlet yönlendirmesini de içinde barındırmaktadır; zira tüm faaliyetler ulusal birlik hedefiyle sıkı bir ideolojik çerçeveye oturtulmuştur.

Türk Ocakları'nın taşıdığı kültürel milliyetçilik anlayışı, Batı'nın bireyci ulus modeliyle Doğu'nun kolektivist toplum yapısı arasında bir sentez arayışını da yansıtır. Kurumun yayın organlarında bireyin eğitimi kadar halkın milli karakterinin korunması da vurgulanmış; bu çerçevede modernlik ile geleneksellik arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bu denge çoğu zaman devletin ideolojik ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, halkın talepleri ve yerel kimlikler göz ardı edilmiştir (Turan, 2011, s. 142). Böylece Türk Ocakları hem kapsayıcı bir kültürel proje hem de dışlayıcı bir disiplin mekanizması olarak işlemiştir.

1931 yılında Türk Ocakları'nın Halkevlerine dönüştürülmesi, bu kurumun devletle olan bağlarını daha açık bir biçimde ortaya koymuştur. Artık milliyetçilik yalnızca kültürel bir söylem değil, doğrudan siyasi bir araç olarak işlev kazanmıştır. Bu dönüşüm, kültürel milliyetçiliğin devlet güdümünde ideolojik bir kampanyaya evrilmesinin bir göstergesidir. Bu süreçte milliyetçilik, devletin kültürel hegemonyasını meşrulaştıran bir zemin yaratmıştır (Aydın, 2018, s. 240). Böylece Türk Ocakları aracılığıyla başlatılan kültürel milliyetçilik projesi, toplumsal kimliğin tek tipleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

3.6.2. Halkevleri öncülleri ve vatandaşlık bilinci

1932 yılında faaliyete geçen Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin vatandaşlık anlayışını toplumsal tabana yaymak amacıyla kurulan en kapsamlı kültürel kurumdur. Bu kurumlar, halkın siyasal katılımını ve ulusal aidiyetini güçlendirmek adına yapılandırılmış; bu doğrultuda bireylerin milliyetçi değerlerle donatılması hedeflenmiştir. Halkevleri, kültürel faaliyetlerin yanı sıra eğitim, sanat, spor ve basın gibi alanlarda da etkin olmuş; bu çok yönlü faaliyetler aracılığıyla yeni rejimin değerleri yurttaşlara benimsetilmeye çalışılmıştır (Kantar, 2019, s. 2151). Bu yönüyle Halkevleri, resmî milliyetçilik anlayışının kurumsallaştığı en görünür platformlardan biri olmuştur.

Halkevleri'nin ideolojik işlevi, yalnızca milliyetçi duyguların geliştirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda birey-devlet ilişkisini de yeniden tanımlamıştır. Yurttaşlık, bu kurumlarda bir aidiyet ilişkisi değil, aynı zamanda bir görev ve sorumluluk bilinci olarak öğretilmiştir. Bireyin ulusa hizmet etmesi, devletin meşruiyetine katkıda bulunması, Halkevleri'nin temel ideolojik kodları arasında yer almıştır. Bu anlayışla milliyetçilik, bir kimlik değil; bir yaşam biçimi, hatta bir vatandaşlık performansı hâline gelmiştir (Altındağ, 2016, s. 61).

Halkevleri'nin eğitim ve yayın faaliyetleri, halkın modern ulus-devletin ideolojik çerçevesine entegre edilmesini sağlamıştır. "Ülkü" dergisi gibi yayınlar hem entelektüel üretimi desteklemiş hem de rejimin ideolojik söylemini taşımıştır. Bu yayınlarda özellikle halkın devlete bağlılığı, Atatürk ilke ve inkılaplarına sadakat, Türk milletinin yüceliği gibi temalar ön planda tutulmuştur. Bu yönüyle Halkevleri, yurttaşların ideolojik biçimlendirilmesinde aktif rol oynamıştır (Turan, 2011, s. 145). Böylece Halkevleri, milliyetçiliğin sosyal hayata nüfuz ettiği bir disiplin mekanizması işlevi görmüştür.

Vatandaşlık bilincinin inşasında Halkevleri'nin uyguladığı pratikler, aynı zamanda sosyal tabakalaşma dinamiklerine de etki etmiştir. Halkevlerine katılım, sosyal prestij göstergesi hâline gelmiş; kurum faaliyetlerine aktif katılan bireyler daha makbul vatandaşlar olarak tanımlanmıştır. Bu süreçte milliyetçi değerlerle örtüşmeyen tutumlar gerek doğrudan yasalarla gerekse dolaylı kültürel baskılarla bastırılmıştır. Böylece milliyetçilik, yalnızca bir inanç sistemi değil; bir tür toplumsal rıza üretme biçimine dönüşmüştür (Aydın, 2018, s. 249). Bu da vatandaşlık kavramının devletin ideolojik öncelikleri doğrultusunda biçimlendiğini göstermektedir.

3.6.3. Sınıf, mezhep ve etnisiteye yaklaşım

Resmî milliyetçilik anlayışının kurumsallaştığı dönemde, Türkiye'de sosyal farklılıkların ele alınış biçimi, ulus-devletin homojenlik hedefi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda sınıf, mezhep ve etnik köken gibi ayrımlar, resmi söylemde ya göz ardı edilmiş ya da ulusal birliğe tehdit oluşturabilecek unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Milliyetçilik, bu farklılıkları ortak bir üst kimlik altında eritmeyi hedeflemiş; "Türk milleti" kavramı, bu nedenle tek tipleştirici bir işlev görmüştür (Turan, 2011, s. 139). Bu yaklaşım, toplumun gerçek çeşitliliğini yansıtmak yerine, idealize edilmiş bir birlik tahayyülünü öncelemiştir.

Sınıf farklılıkları, Cumhuriyet rejimi tarafından tehlikeli bir bölünme potansiyeli olarak algılanmıştır. Bu nedenle resmi söylemde sınıfsız, kaynaşmış bir toplum vurgusu yapılmış; sınıfsal ayrımları gündeme getiren söylemler dışlanmıştır. Bu yaklaşım, milliyetçiliğin halkçılık ilkesiyle harmanlanması suretiyle meşrulaştırılmıştır. Ancak bu idealin uygulamada karşılığı bulunmamış; ekonomik eşitsizlikler derinleşmiş ve toplumun alt sınıfları milliyetçi söylemle pasifize edilmiştir (Kantar, 2019, s. 2155). Böylece milliyetçilik, sınıfsal çelişkileri görünmez kılan ideolojik bir perde olarak işlev görmüştür.

Mezhepsel farklılıklar da benzer şekilde millî birlik adına bastırılmıştır. Özellikle Alevi topluluklar, Cumhuriyet'in laiklik anlayışına rağmen çeşitli dönemlerde dışlayıcı politikalarla karşı karşıya kalmıştır. Resmî milliyetçilik, dinî çoğulculuğu değil, Sünni İslam'a dayalı kültürel bir birlik anlayışını esas almıştır. Bu çerçevede Alevilik hem siyasal temsil hem de kültürel ifade alanlarında sınırlandırılmış; mezhebi kimlik yerine Türk kimliği ön plana çıkarılmıştır (Altındağ, 2016, s. 62). Bu durum, milliyetçiliğin kapsayıcı değil; normatif bir kimlik kurgusuna dayalı olduğunu göstermektedir.

Etnik kimlikler bakımından da benzer bir dışlayıcılık söz konusudur. Kürt, Ermeni, Rum gibi etnik gruplar, Lozan Antlaşması kapsamında azınlık statüsünde değerlendirilmiş olsa da resmî söylemde bu kimliklerin görünürlüğü zamanla sınırlandırılmıştır. Devletin milliyetçi politikaları, etnik çeşitliliği bir zenginlik değil, bütünlüğe tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Türkleştirme politikaları çerçevesinde dil, kültür ve yer isimleri gibi alanlarda tek tipleştirme uygulamaları devreye sokulmuştur (Şahin, 2024, s. 75). Bu politikalar, Türkiye'nin çok kimlikli yapısını görmezden gelen bir milliyetçilik anlayışının göstergesidir.

3.7. Milliyetçilik ve Kadın Politikaları: Toplumsal Cinsiyetin Dönüşümü

3.7.1. Yeni kadın kimliğinin inşası

Cumhuriyet'in erken döneminde milliyetçilikle birlikte kadın kimliği, yalnızca sosyal ve kültürel değil, aynı zamanda ideolojik bir yeniden inşa sürecine tabi tutulmuştur. Osmanlı'dan devralınan patriyarkal yapının dönüştürülmesi hedefiyle, yeni rejim kadınları kamusal alana dâhil etme yönünde stratejik bir yönelim izlemiştir. Bu bağlamda kadın hem modernleşmenin bir simgesi hem de ulus inşa sürecinin aktif öznesi olarak kurgulanmıştır. Ancak bu özneleştirme süreci, kadınlara mutlak bir özgürlük sunmaktan ziyade, onların devletin çizdiği sınırlar içerisinde yeniden tanımlanmasını içermiştir (Avcil, 2020, s. 470).

Yeni kadın tipi, "çağdaş", "terbiyeli", "annelik ve eşlik" rollerine uygun; ancak aynı zamanda eğitimli, halkçılık ideallerine uyumlu bir figür olarak şekillendirilmiştir. Bu figür hem Batı modernliğini sembolize etmekte hem de geleneksel değerlerle çelişmeyecek biçimde konumlandırılmaktadır. Kadının görünürlüğü, belirli sembolik alanlarla sınırlı tutulmuş; bu görünürlük, devletin modernliğini ispat eden bir gösterge olarak işlev görmüştür (Ekinci, 2021, s. 138). Burada vurgulanan kadın imgesi, bireysel hak ve özgürlüklerden ziyade, ideolojik bir yurttaşlık bilinciyle donatılmıştır.

Kadın hareketlerinin sınırlı etkisi, dönemin toplumsal yapısının devlet merkezli örgütlenmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Kadınların siyasal alanda örgütlenme girişimleri ya doğrudan devlet kontrolüne alınmış ya da yer yer bastırılmıştır. 1920'li yıllarda kadınların kazanımları –örneğin seçme ve seçilme hakkı– modern ulusun göstergeleri olarak

sunulurken, bu hakların kullanılma alanı büyük ölçüde sembolik kalmıştır. Kadın, birey değil, ulusun anası, devletin modern yüzü ve rejimin başarılarının temsilcisi olarak konumlandırılmıştır (Yılmaz, 2016, s. 122).

Milliyetçiliğin kadın bedeni üzerindeki kurgusu ise yalnızca sembolik düzeyde kalmamış, beden politikaları üzerinden de şekillendirilmiştir. Kıyafet reformu, kamusal davranış normları ve eğitim politikaları, kadınların kamusal alandaki varlıklarını disipline eden bir çerçevede ele alınmıştır. Kadınlar "ahlaklı" yurttaşlar olarak görünmelidir; bu ahlaki çerçeve ise devletin belirlediği millî ve seküler normlara göre tanımlanmıştır. Kadın bedeni, bireysel bir aidiyet alanı olmaktan çıkmış; millî projeye eklemlenmiş bir mekâna dönüşmüştür (Ekinci, 2021, s. 144).

3.7.2. Milliyetçilikte annelik ve nesil yetiştirme

Milliyetçilik ideolojisinin kadına biçtiği temel rollerden biri "anne"liktir. Cumhuriyet rejimi, kadının kamusal kimliğini tesis etmeye çalışırken aynı zamanda onun biyolojik ve kültürel rolünü stratejik bir biçimde ulusun bekasıyla ilişkilendirmiştir. Kadın, bir yandan modernleşmenin simgesi olurken, diğer yandan yeni nesillerin taşıyıcısı, biçimlendiricisi ve koruyucusu olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda annelik, sadece özel alanla sınırlı bir rol değil; kamusal bir sorumluluk ve milliyetçi bir görev haline getirilmiştir (Avcil, 2020, s. 472).

Annelik ideolojisi, milliyetçiliğin nüfus politikalarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Nüfusun artışı, nitelikli yurttaş yetiştirilmesi ve ulusun geleceğinin teminat altına alınması gibi hedefler, kadın bedenine yönelik devlet müdahalelerinin meşrulaştırılmasında önemli bir araç olmuştur. Kadınların ev içi rolleri, "vatan için çocuk yetiştirme" anlayışıyla yüceltilmiş; bu durum kadınların siyasal ve ekonomik özgürlük alanlarının sınırlandırılmasına neden olmuştur (Süner ve Bilgin, 2023, s. 114). Bu süreçte annelik hem kutsanmış hem de siyasal bir görev hâline getirilmiştir.

Kadınların eğitimi, bu milliyetçi annelik rolünü daha etkili yerine getirmeleri için tasarlanmıştır. Özellikle Kız Öğretmen Okulları'nda verilen pedagojik eğitim, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda milliyetçi bir bilinç aktarımını da içermekteydi. Bu okullar aracılığıyla kadınlar hem modern değerlerle tanıştırılmış hem de ulusal ideolojiyle uyumlu nesillerin yetiştiricileri olarak kodlanmıştır. Kadının birey değil, geleceğin yurttaşını üreten bir "araç" olarak görülmesi, milliyetçi toplumsal cinsiyet rejiminin temel çelişkilerinden biridir (Mermertaş, 2018, s. 237).

Milliyetçi ideolojide annelik, ayrıca kadınların kamusal taleplerinin ötelenmesinde işlevsel bir retorik olarak kullanılmıştır. "Asıl göreviniz nesil yetiştirmektir" söylemi, kadınların siyasete, sendikalara ya da farklı toplumsal hareketlere katılımını sınırlayan ideolojik bir bariyer olarak işlemiştir. Kadının yalnızca çocuk yetiştiren değil, aynı zamanda bu çocuklara "millî

değerler" aktaran bir figür olarak konumlandırılması, onun özerk bir yurttaş olmaktan çok ideolojik bir üretici olarak tanımlanmasına yol açmıştır (Avcil, 2020, s. 475).

3.7.3. Kadının kamusal alandaki temsili ve sınırları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınların kamusal alana çıkışı, modernleşme ve sekülerleşme hedefleri doğrultusunda teşvik edilmiş olsa da bu teşvikin sınırları sıkı ideolojik parametrelerle çizilmiştir. Kadının kamusal alandaki temsili, bireysel haklar temelinde değil, rejimin vitrini olarak işlev görmek üzere düzenlenmiştir. Kadınların belediye meclislerine, milletvekilliğine ya da parti çalışmalarına katılımı teşvik edilse de bu katılım, sistem içi sadakati pekiştiren bir düzeyde kalmıştır (Yılmaz, 2016, s. 127).

Kamusal temsildeki bu sınırlılığın bir diğer boyutu, kadınların seslerinin ve taleplerinin görünmez eştirilmesidir. Kadınların gündelik yaşam pratiklerinde karşılaştığı sorunlar, siyasi alanda güncelleştirilmemiş; milliyetçi projelerin öncelikleri bu taleplerin üstünü örtmüştür. Örneğin kadın işçiliği, eğitimde fırsat eşitliği ya da toplumsal cinsiyete dayalı şiddet gibi konular, milliyetçilikle yoğrulmuş siyasal yapıda marjinal alanlara itilmiştir (Süner ve Bilgin, 2023, s. 119). Böylelikle kadınların temsili, biçimsel olarak sağlanırken, içerik olarak büyük ölçüde sınırlandırılmıştır.

Kadınların kamusal alandaki varlığı, modern kıyafetler ve davranış normları üzerinden denetlenmiş; bu denetim, milliyetçi-modernleşmeci çizginin sınırlarını belirlemiştir. Devletin çizdiği "makbul kadın" profili hem erkek bakışı hem de milliyetçi ideolojiyle şekillenmiş; kadınlar bu çerçevede değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu profilden sapan kadınlar – örneğin feministler, sosyalistler veya farklı dini görünümleri olan kadınlar– kamuoyunda dışlanmış ya da ötekileştirilmiştir (Mermertaş, 2018, s. 243). Bu durum, kamusal temsiliyetin eşitlikçi değil, ideolojik olarak koşullandırılmış olduğunu göstermektedir.

Milliyetçilik, kadınların toplumsal rollerini biçimlendirirken aynı zamanda onları belirli siyasal pozisyonlara mahkûm etmiştir. Kadın, kamusal alanın asli öznesi değil; devletin kimlik politikalarının taşıyıcısı konumuna indirgenmiştir. Bu bağlamda kadınların siyasi ajandaları görünmez kılınmış, kendi taleplerini ortaya koyma fırsatları sistemli biçimde sınırlanmıştır. Kamusal temsildeki bu eksiklik, toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden değerlendirildiğinde milliyetçi sistemin temel yapısal sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Ekinci, 2021, s. 150).

3.8. Sanat ve Edebiyat Yoluyla Millî Kimlik Üretimi

3.8.1. Erken cumhuriyet döneminde edebi milliyetçilik

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde edebiyat, yalnızca estetik bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda ulus inşasının temel taşıyıcılarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde edebi faaliyetler, bireysel yaratıcılıktan ziyade, kolektif kimlik inşasına hizmet eden bir araç olarak ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet'in ideolojik hedefleri doğrultusunda yazarlar, milletin ortak geçmişi, kültürel mirası ve modern geleceği üzerine kurgular üretmiş; bu edebi kurgular, devletin inşa etmeye çalıştığı "makbul vatandaş" modelinin kültürel boyutunu beslemiştir (Köroğlu, 2004, s. 29). Milliyetçi temalar, şiirden romana, hikâyeden denemeye kadar pek çok türde kendine yer bulmuştur.

Bu dönemde kaleme alınan eserlerde, özellikle savaş yıllarının deneyimi ve yeni devletin ideallerine duyulan bağlılık ön plana çıkmıştır. 1914–1918 arasındaki Birinci Dünya Savaşı ve ardından gelen Kurtuluş Savaşı süreci, yalnızca politik değil, aynı zamanda kültürel bir seferberlik yaratmıştır. Yazarlar bu seferberliğin gönüllü neferleri hâline gelmiş ve millî bir uyanışı teşvik eden eserler üretmişlerdir. Toplumsal kimliğin tarihsel sürekliliği, dilin arındırılması ve halk kültürünün merkeze alınması gibi konular, edebiyatın temel temalarından olmuştur (Köroğlu, 2004, s. 63).

Cumhuriyet ideolojisi ile örtüşen bu edebi yönelim hem modern bireyin hem de ulusun hikâyesini aynı anda üretmiştir. Örneğin Halide Edib Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Reşat Nuri Güntekin gibi isimler, romanlarında toplumsal değişimle birlikte yeni kadın, asker, köylü ve öğrenci tipolojileri yaratmış; bu figürler aracılığıyla millî kimliğin sınıfsal ve bölgesel sınırlarını aşan bir temsil kurgulanmıştır (Oran, 2019, s. 318). Bu şekilde edebiyat, yalnızca temsil değil; yönlendirme gücü de olan bir alan olarak işlev görmüştür.

Erken Cumhuriyet dönemi edebiyatı, aynı zamanda halkla devlet arasındaki bağın güçlendirilmesini amaçlayan ideolojik mesajlar da taşımaktadır. "Halk için sanat" anlayışı, bu dönemde entelektüel üretimin temel parolalarından biri olmuştur. Bu anlayışla birlikte edebi eserlerde sade Türkçenin kullanımı yaygınlaşmış, halkın anlayabileceği bir dil tercih edilmiştir. Bu dil politikası hem Cumhuriyet'in sadeleşme idealiyle örtüşmekte hem de edebiyatın milliyetçi karakterini daha görünür kılmaktadır (Çağan, 2006, s. 17). Böylelikle edebiyat hem halkı eğiten hem de onu yeni rejime entegre eden bir araç hâline gelmiştir.

Milliyetçi edebiyat anlayışı, bireysel farklılıkları değil, kolektif olanı öne çıkaran bir yapıya sahiptir. Bu nedenle dönem edebiyatında bireysel çatışmalar, toplumsal amaçlar için feda edilecek nitelikte sunulmuş; birey devlete, aile ulusa, aşk görev bilincine tabi kılınmıştır. Edebî metinlerde kullanılan karakterler de çoğunlukla bu ideolojik yapıyı destekleyecek

biçimde kurgulanmıştır. Bu biçimsel ve tematik tercihler, Cumhuriyet'in ulus inşa sürecinin edebiyat üzerinden meşrulaştırılmasında önemli rol oynamıştır (Köroğlu, 2004, s. 91).

3.8.2. Görsel sanatlar ve ulus inşa süreci

Cumhuriyet'in kültürel kodlarını şekillendirmede etkili olan bir diğer alan ise görsel sanatlardır. Heykel, resim, mimari ve grafik sanatlar, modern ulusun estetik sembollerini üretmek amacıyla yoğun biçimde kullanılmıştır. Bu dönemde sanat yalnızca bir ifade biçimi değil; doğrudan devlet eliyle yönlendirilen ve ulusal bilinci pekiştirmeyi amaçlayan ideolojik bir araç olarak ele alınmıştır. Özellikle heykel sanatında Atatürk büstlerinin ve anıtlarının çoğalması, ulusun kurucu figürlerine duyulan bağlılığı somutlaştırmak adına önemli bir simgesel üretim alanı hâline gelmiştir (Demirci, 2020, s. 330).

Görsel sanatlar, mekânla olan ilişkisi nedeniyle toplumsal bellekte daha kalıcı izler bırakma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle erken Cumhuriyet yönetimi, sanatın kamusal alandaki görünürlüğünü artırmayı hedeflemiştir. Resmî binalar, anıtlar, tören alanları ve okullarda yer verilen görseller, vatandaşların gündelik yaşamını kuşatan milliyetçi semboller üretmiştir. Bu semboller, bir yandan ulusal birlik duygusunu pekiştirirken, diğer yandan bireyin kendini ulusla özdeşleştirmesini kolaylaştıran psikolojik bir zemin yaratmıştır (Oran, 2019, s. 320).

Mimarlık da milliyetçi estetik üretimin bir parçası olarak değerlendirilmiştir. 1920'li ve 30'lu yıllarda inşa edilen kamu binalarında kullanılan simgeler, biçimsel öğeler ve işlevsel yaklaşımlar hem modern hem de "Türk" olmaya odaklanan bir üslup barındırır. Özellikle Birinci Ulusal Mimarlık Akımı, Osmanlı'dan kopuşu ve Batı'dan esinlenmeyi aynı anda taşırken; Türk kimliğini vurgulayan geometrik ve dekoratif unsurlarla ulusal aidiyet hissini estetik boyuta taşımıştır (Çağan, 2006, s. 20).

Bu dönemde düzenlenen resim sergileri, sanat eğitimi ve sanatçılara verilen destekler de milliyetçiliğin sanatla kurduğu ilişkiyi göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurulan Güzel Sanatlar Akademisi, bu bağlamda önemli bir kurum hâline gelmiştir. Sanatçılardan, yalnızca estetik üretim değil; aynı zamanda millî birlik ve beraberlik duygusunu pekiştiren eserler vermeleri beklenmiştir. Özellikle kırsal yaşamı, halkı ve ulusal motifleri yücelten resimler, resmî ideolojinin görsel anlatımı olarak değerlendirilmiştir (Demirci, 2020, s. 334).

Görsel sanatlar, Cumhuriyet'in milliyetçilik anlayışının estetik boyutunu kurumsallaştıran bir zemin sunmuştur. Bu estetik, yalnızca görsel beğeniyle sınırlı kalmayarak, ideolojik mesajların aktarımı ve ulusal bilinç üretimi açısından da işlevsellik kazanmıştır. Görsellik sayesinde, soyut olan ulus fikri somutlaştırılmış; vatandaşların estetik duyuşlarıyla politik kimlikleri arasında güçlü bir bağ kurulmuştur (Oran, 2019, s. 325).

4. BÖLÜM

1930'LARDA KIRILMA – IRKİ KİMLİĞE KAYIŞ

4.1. 1930'lu Yıllarda Milliyetçilik Anlayışının İnşası

Ulus ya da millet kavramı, tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak farklı biçimlerde tanımlanan çok boyutlu bir olgudur. Genel çerçevede millet; ortak bir dili ya da dilin lehçelerini paylaşan, toplumsal hayatı düzenleyen örf ve adetler etrafında bütünleşmiş, ortak çıkarlar geliştirmiş ve bu çıkarları koruyacak siyasal bir otoriteye ihtiyaç duyan insan topluluğu olarak ifade edilmektedir. Milletlerin ortaya çıkışına ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunsa da modern anlamda milliyetçiliğin özellikle Fransız İhtilali sonrasında siyasal bir ideoloji olarak yaygınlık kazandığı kabul edilmektedir. Milliyetçilik kavramı da bu süreçte farklı anlamlarla yüklenmiş ve çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Milliyetçilik, bir halkın kendi kimliğini sahiplenmesi ve diğer uluslararasındaki yerini yüceltme idealine dayanır (Alptekin, 2021, s. 1). Bununla birlikte milliyetçilik, kimi yaklaşımlarda baskıcı ve dışlayıcı bir olgu olarak değerlendirilirken, kimi çevrelerde ise vazgeçilmez ve hatta kutsallaştırılan bir değer olarak görülmektedir (Akıncı, 2014, s. 132). Bu farklı değerlendirmeler, milliyetçiliğin tek boyutlu bir kavram olmaktan ziyade, tarihsel bağlama göre değişen anlamlar taşımasından kaynaklanmaktadır.

Milliyetçilik yalnızca bir ideoloji ya da siyasal hareket olarak ele alınmamakta; aynı zamanda bir kimlik ve kültür biçimi olarak da değerlendirilmektedir. Smith, milliyetçiliğin kültürel ve sembolik boyutlarına dikkat çekerek, onu toplumsal aidiyetin temel belirleyicilerinden biri olarak tanımlar (Smith, 2013, s. 118). Ancak milliyetçiliğin nasıl bir kimlik ya da kültür biçimi olduğu konusunda literatürde görüş birliği bulunmamaktadır. Bazı araştırmacılar belirli toplumlarda ortaya çıkan milliyetçilik türlerini özgürlükçü ve insancıl olarak nitelendirirken, diğer toplumlarda görülen milliyetçilikleri baskıcı, yayılmacı ve otoriter eğilimler taşıyan yapılar olarak değerlendirmektedir (Uzun, 2003, s. 140). Milliyetçilik kimi zaman sömürge karşıtı bağımsızlık mücadelelerini ifade eden bir kavram olarak kullanılırken, kimi zaman da farklı topluluklara yönelik baskı ve dışlama politikalarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu yönüyle milliyetçilik, sağ ya da sol ideolojik konumlanmalara eklemlenebilen esnek bir yapı sergilemektedir (Winkler, 1978, s. 5).

Literatürde en yaygın biçimde ele alınan milliyetçilik türleri, siyasal ya da sivil (civic) milliyetçilik ile kültürel ya da etnik milliyetçiliktir. Siyasal milliyetçilik, vatandaşlık bağı ve ortak hukuki çerçeve üzerinden şekillenirken; kültürel milliyetçilik, tarih, dil, kültür ve köken vurgusunu ön plana çıkarmaktadır. Smith, pratikte hiçbir milliyetçilik türünün bu iki kategoriden yalnızca birine indirgenemeyeceğini, tüm milliyetçiliklerin bu iki yaklaşımın farklı oranlarda bir bileşimi olduğunu ileri sürmektedir (Smith, 2013, s. 30). Milliyetçiliğin hangi biçimde ortaya çıktığı ve nasıl tanımlandığı ise büyük ölçüde ortaya çıkış zamanına

ilişkin tartışmalarla bağlantılıdır. Milliyetçiliğin başlangıcına dair verilen yanıtlar, millet kavramına yüklenen anlamı da doğrudan etkilemektedir (Akıncı, 2019, s. 413).

Ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve milliyetçilik olgusu birbirine paralel bir dönem içerisinde gerçekleşmiştir. Bu durum, milliyetçiliğin modern ulus-devletlerin temel ideolojisi olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Geleneksel yönetim biçimlerinden ayrılan ulus-devletler, meşruiyet kaynaklarını artık ırk, monarşi veya dini otoriteden değil, laik ve demokratik ilkelerden temin etmeye başlamışlardır (Akıncı, 2012, s. 64). Bu çerçevede, milliyetçilik özellikle modern dönemde bireylerin siyasi aidiyetlerini tanımlayan merkezi bir unsur hâline gelmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, özellikle 1920'li yıllarda gözlemlenen milliyetçilik anlayışı, Fransız ekolüyle ilişkilendirilen civic (sivil) milliyetçilik ile büyük ölçüde örtüşmektedir; bu anlayış, ulusu yalnızca etnik veya biyolojik bağlarla değil, vatandaşlık ve ortak siyasal aidiyet üzerinden tanımlar.

Milliyetçilik ideolojisinin gelişiminde tarih yazımı önemli bir rol üstlenmiştir. Resmi tarih çalışmaları, milletlerin geçmişlerinin ne kadar köklü, özgün ve üstün olduğunu kanıtlamayı amaçlamış, önceki rejimlerin tarih perspektifine karşı çıkarak yeni rejimin ideolojik hedefleri doğrultusunda tarih inşa edilmiştir (Langewiesche, 2000, s. 25). Böylelikle tarih disiplininin, ulus-devlet inşasında ideolojik bir işlev üstlendiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde de benzer bir şekilde, milliyetçilik anlayışının dönüşümü tarih yazımı aracılığıyla desteklenmiş ve yeniden kurgulanmıştır (Maksudyan, 2005b, s. 56).

Osmanlı Devleti bağlamında, 19. yüzyılın ortalarına kadar modern anlamda bir milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir. O dönemde Osmanlılık bilinci henüz gelişmemiştir. İnalcık'a göre Osmanlı Devleti'nin karakteristik özelliği, İslam devleti kimliğiyle tanımlanmasıdır. Devlet ile halk arasındaki ilişkiler İslami esaslar çerçevesinde şekillenmiş, toplumda azınlık ve çoğunluk ilişkileri İslam hukuku tarafından düzenlenmiştir. Osmanlı'da var olan "Millet Sistemi" ise modern millet anlayışından oldukça farklıdır; burada millet, esasen dini bir topluluğu ifade eden "ümmet" kavramıyla eşdeğer görülmekteydi. Müslümanlar tek bir dini topluluk olarak kabul edilirken, diğer inanç grupları kendi dini aidiyetleri üzerinden ayrı milletler olarak tanımlanmaktaydı. Bu sistemde insanlar, bağlı bulundukları dini topluluğun ruhani, idari ve mali otoritesine tabi bir yaşam sürdürmekteydi; dolayısıyla ortak bir kimlik oluşturmak mümkün olmamaktaydı (Maksudyan, 2005b, s. 8-10).

Osmanlıcılık düşüncesi, imparatorluğu oluşturan farklı etnik ve dini grupların ayrılmasını engellemek ve devlete olan sadakati pekiştirmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu anlayış, herhangi bir etnik veya dini aidiyeti referans almamakta, Osmanlı hanedanına ve devlet otoritesine bağlı, siyasi ve ülkesel bir millet yaratmayı hedeflemekteydi. Amaç, geleneksel Osmanlı toplum yapısındaki farklılıkları aşarak, vatandaşlık temelli bir ulusal kimlik oluşturmak ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamak olmuştur. Üniter bir devlet yapısı, toplumsal farklılıkların giderilmesi açısından kritik bir işlev üstlenmekteydi ve Osmanlıcılık bu bağlamda stratejik bir öneme sahipti (İnalcık, 1958, s. 74).

Müslüman toplumlarda ulus bilinci, Avrupa'ya kıyasla daha geç bir dönemde filizlenmeye başlamıştır (Şengöz, 2022, s. 281). Türk olmayan Müslümanlar arasında yükselen milliyetçi düşünce, İslamcılık siyasetinin hedeflerine ulaşmasını güçleştirmiştir (Aydın, 1988, s. 766). Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarını bir arada tutma amacı, ancak ülkedeki çeşitli etnik kökenlere mensup insanların milliyetçilik hislerine kapılmaları önlenerek sağlanabilirdi. Bu amaca ulaşmak için yoğun çaba harcanmıştır. Ancak bu politikalar, en çok devletin egemen unsuru olan Türkleri negatif yönde etkilemiştir. Bu durum, Türk kimliğinin uzun süre siyasal bir özne olarak geri planda kalmasına yol açmıştır (Maksudyan, 2005b, s. 9-10).

Dünya genelinde yükselen milliyetçi akımların anlaşılmasında, Rusya'dan gelen aydınların katkıları önemli bir rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu süreçten haberdar olup ulus merkezli politikalar geliştirmiştir; fakat bu politikalar, Alman etkisi ve menfaatleri doğrultusunda, Pantürkist bir çerçevede biçimlendirilmiştir. Savaş koşullarında Almanların temel hedefi, Rusya ve İngiltere karşısında stratejik üstünlük sağlamak ve Türk nüfusunu yeni cephelere yönlendirerek kendi yüklerini hafifletmekti. Ancak, henüz olgunlaşmamış Pantürkist uygulamalar, ülke açısından ciddi zararlar doğurmuştur (Avcı, 2003, s. 70-71).

Buna rağmen, Türk milliyetçiliği Osmanlı coğrafyasında ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişimde özellikle göçler ve Türkoloji alanındaki araştırmalar belirleyici olmuştur. Balkanlar'da kaybedilen topraklar nedeniyle Anadolu'ya yönelen yoğun göç, beraberinde ileri düzeyde milliyetçilik bilinci taşıyan bireyleri getirmiştir. Bu durum, Türk milliyetçiliğinin Anadolu'daki yayılımını hızlandırmıştır. Rusya işgali altındaki Türk topraklarında yaygınlaşan ortak Türk kimliği ideali, Anadolu'ya gelen aydınlar aracılığıyla da güçlenmiştir. Muhiddin, genel kabul gören anlayışın aksine, Osmanlı'da Türkçülüğün yalnızca Rusya Türkleri aracılığıyla geldiği görüşünü doğru bulmamaktadır; ona göre Sami, Ziya Paşa ve Mehmed Emin gibi öncül düşünürler de bu fikirleri daha önce dile getirmiştir. Özellikle Avrupa'da yürütülen Türkoloji çalışmaları, Türklerin tarih ve medeniyet sahasındaki katkılarını ortaya koymuş ve Anadolu'daki aydınlar arasında Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır (Akıncı, 2013, s. 2).

Türk milliyetçiliği dendiğinde akla gelen en önemli isimlerden biri Ziya Gökalp'tir. Gökalp, millet kavramını farklı açılardan tanımlamıştır. Ona göre "millet ne ırkın ne kavmin ne coğrafyanın ne siyasetin ne de bireysel iradenin belirlediği bir topluluk değildir; millet, dil, din, ahlak ve estetik anlayış bakımından ortak olan, aynı terbiyeyi almış bireylerden oluşur." Başka bir tanımında ise "millet, aynı kültürel çerçevede ortak değerleri paylaşan fertlerin bütünüdür" ifadelerini kullanmıştır (Gökalp, 1996, s. 104). Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere Gökalp, milleti ırksal bir kategori olarak ele almamış, milliyetçiliği zararlı bir düşünce olarak görmemiş, aksine ülke ve toplum için gerekli bir ilke olarak değerlendirmiştir (Gökalp, 1999, s. 50).

1923'te Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türkiye, çok milletli bir imparatorluğun çöküşünün ardından yeni bir ulus-devlet kimliği oluşturma sürecine girmiştir. Bu süreçteki temel gaye, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli dinlere, dillere ve kimliklere sahip yapısından ayrılarak modern, laik ve yeknesak bir ulusal kimlik meydana getirmekti. 1930'lu yıllar, bu kimlik inşasının en mühim aşamasını temsil etmektedir. Çünkü bu dönemde hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetimi altında toplumun çeşitli kesimlerine milliyetçi düşünceyi aşılamaya çalıştığı hem de uluslararası gelişmelerin (özellikle Avrupa'da yükselen faşizm ve otoriter ideolojilerin) Türkiye'deki milliyetçilik algısını şekillendirdiği bir zaman dilimidir. Bu yıllarda milliyetçilik, yalnızca siyasal bir ideoloji değil, aynı zamanda çağdaşlaşma ve toplumsal dönüşümün vasıtası olarak addedilmiştir (Alakel, 2011, s. 29). Cumhuriyet'in başlangıç yıllarında milliyetçilik, çoğunlukla vatandaşlık esasına dayalı bir birlik fikrine dayanıyordu. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde geliştirilen ulus inşa süreci, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk milleti denir" anlayışıyla, etnik kökenlerden ziyade siyasi bir bağlılığı ön plana çıkarıyordu. Ne var ki 1930'lu yıllarda bu anlayış yavaş yavaş değişmiş, özellikle iç ve dış siyasi olayların etkisiyle etnik-kültürel vurgular ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun en büyük sebebi, hem yeni devletin farklı kimlikler karşısında kendini sağlamlaştırma gereksinimi hem de dünya genelinde yaygınlaşan ırk temelli ideolojilerin Türkiye'de de tesir göstermeye başlamasıdır. Bu dönemde milliyetçiliğin kurumlaşmasında en belirleyici rolü, Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi resmî ideolojik projeler üstlenmiştir. 1932 senesinde düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi, Türk ulus kimliğinin köklerini Orta Asya'ya ve daha da eskiye götürerek, Türklerin insanlık tarihinin en eski ve en köklü halklarından biri olduğu tezini ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, sadece milli övüncü güçlendirmek maksadıyla değil, aynı zamanda ulusun etnik bir kökene dayandırılması gayretiyle de bağlantılıdır. Türklerin tarih boyunca medeniyet kurucu rol oynadığını iddia eden bu anlayış, ırksal bir temele dayanmasa bile etnik vurgu ve "üstünlük" düşüncesini içeriyordu (Çelik, 2020, s. 55). Güneş-Dil Teorisi ise 1930'ların ortalarında dil alanında benzer bir işlev görmüş, Türkçeyi insanlığın ilk dili olarak kabul eden bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu teoriler, o dönemin ideolojik ortamında milliyetçiliğin bilimsel bir örtüyle meşrulaştırılmasını sağlamıştır. 1930'lar aynı zamanda Türk Ocakları'nın kapatılıp yerine Halkevleri'nin açılmasıyla birlikte milliyetçiliğin daha merkezi ve kontrol altında tutulabilir bir zemine oturtulduğu yıllardır. Türk Ocakları, daha ziyade aydınların ve milliyetçi elitlerin buluşma noktası iken, Halkevleri doğrudan halkı hedef alarak milliyetçilik düşüncesini kitlelere yaymayı amaçlamıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla Türk kimliği, folklordan tarihe, sanattan lisana kadar geniş bir yelpazede toplumun her katmanına nüfuz etmiştir. Halkevleri'nde verilen dersler, tiyatro temsilleri, yayınlar ve kültürel etkinlikler milliyetçilik fikrini gündelik hayatın bir parçası haline getirmeyi amaçlamıştır. Uluslararası arenada ise 1930'lu yıllar, faşist İtalya ve Nazi Almanyası gibi otoriter rejimlerin yükselişe geçtiği bir devirdir. Türkiye'deki milliyetçilik bu ideolojilerin birebir kopyası olmamakla birlikte, otoriter taraflarıyla benzerlik göstermiştir. Özellikle ırk temelli milliyetçilik Nazi Almanyası'nın etkisiyle Türkiye'deki bazı çevrelerde tartışılmış, "Türk ırkının arılığı" gibi

söylemler o dönemin yayınlarında yer almıştır. İki dünya savaşı arasında Avrupa da ırk tarihçiliği yoğun halde ele alınıyordu, Türkiye 'nin Milli mücadeleyi kazanması halen ikinci sınıf insan muamelesi görmesine engel olamamıştı (Toprak, 2021, s.194). Batının tarih kaynaklarında sarı ırk olarak Türklere yer verilmiş, dolaylı olarak kendileri beyaz ırk olarak gördükleri için bir aşağılama mevcuttu (Eryücel, 2022, s.181). Bu bağlamda Ziya Gökalp'in daha önce ortaya koyduğu kültürel milliyetçilik anlayışının yerini, daha biyolojik ve etnik unsurları öne çıkaran bir söylemin almaya başladığı görülmektedir. Bununla birlikte Atatürk'ün ve resmi devlet ideolojisinin tamamen ırkçı bir çizgiye yönelmediğini, fakat ırksal vurguların ulusal kimliğin bir parçası haline geldiğini söylemek mümkündür. 1930'larda milliyetçilik yalnızca ideolojik bir araç değil, aynı zamanda devletin modernleşme ve merkezileşme politikalarının bir aracı olarak iş görmüştür. Eğitim sistemi bu hususta önemli bir rol oynamıştır. Ders kitaplarında Türk tarihine ve Türk milletinin büyüklüğüne dair anlatılar yoğun şekilde yer almış, çocuklara küçük yaşlardan itibaren milli bir şuur kazandırılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde askerlik, vatandaşlık bilincinin en önemli alanlarından biri haline gelmiş, ordu hem modernleşmenin hem de milli kimliğin taşıyıcısı olarak görülmüştür. Toplumsal düzeyde ise milliyetçilik, farklı kimliklerin eritilmesi amacıyla kullanılmıştır (Çelik, 2009, s. 20-28). Özellikle Kürt ayaklanmalarının bastırılması sürecinde devlet, milliyetçilik anlayışını merkezileştirici bir kuvvet olarak konumlandırmıştır. 1930'lu yıllarda Şeyh Said İsyanı sonrası başlayan asimilasyon politikaları, 1934 İskân Kanunu ile daha da sistematik bir hal almıştır. Bu kanun ile farklı etnik grupların dağıtılması, Türk nüfusun homojenleştirilmesi ve "Türkleştirme" politikaları yürürlüğe konulmuştur. Böylece milliyetçilik yalnızca bir kimlik projesi değil, aynı zamanda sosyal mühendisliğin de ideolojik dayanağı olmuştur. Netice itibarıyla 1930'lu yıllar Türkiye'de milliyetçilik anlayışının inşa sürecinde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vatandaşlık temelli, kapsayıcı bir çerçevede şekillenen milliyetçilik, bu dönemde giderek etnik-kültürel ve kısmen ırk temelli bir görünüme bürünmüştür. Devletin ideolojik projeleri, eğitim kurumları, Halkevleri gibi kültürel organları aracılığıyla milliyetçilik, toplumsal yaşamın her alanına nüfuz etmiştir. Bu süreç, hem ulus-devletin güçlenmesine hem de Türkiye'de çağdaşlaşma hamlelerinin ideolojik temelinin sağlamlaşmasına katkı sağlamıştır. Ancak bu durum, farklı etnik ve kültürel grupların dışlanmasına ve homojen bir ulus yaratma idealinin toplumsal gerginlikler meydana getirmesine de sebebiyet vermiştir. 1930'ların milliyetçilik anlayışı, sonraki dönemlerde Türkiye'deki kimlik tartışmalarının temelini atmış, etnik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla günümüze kadar ulaşan bir miras bırakmıştır (Çelik, 2009, s. 20-28).

4.2. Milliyetçilik Anlayışındaki Kırılma

Kemalizm'in siyasi yapıya ilişkin temel ilkeleri arasında milliyetçilik, halkçılık ve cumhuriyetçilik öne çıkmaktadır. Tunçay ve Maksudyan'ın belirttiği üzere, halkçılık ilkesinin doğrudan demokrasi ile ilişkisi yoktur; bu ilkenin hedefi, Fransız Devrimi'nde görüldüğü gibi

monarşi karşıtlığı ve sınıf temelli ayrıcalıklara karşı durmaktı. Zamanla halk kavramı yerine ulus terimi benimsenmiş ve halkçılık, ulusalcılık anlayışına dönüştürülmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte egemenliğin kaynağı konusunda da köklü bir değişim yaşanmış, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi benimsenmiştir (Maksudyan, 2005b, s. 30; Tunçay, 2006, s. 212). Bu ilke, özünde egemenliğin kimde olduğunu değil, kimde olmadığını ifade etmekteydi. Heper'in yorumuna göre, egemenliğin padişaha ya da tek bir kişiye ait olmadığı açıklanmış, halk ancak belirli bir bilinç seviyesine eriştiğinde bu hakkını kullanabilecektir. Pratikte ise egemenlik, hiçbir zaman mutlak anlamda milletin değil; kayıtlı ve şartlı bir biçimde, daha çok tek partinin denetiminde olmuştur (Arslan, 1999, s. 192).

Parla'ya göre Mustafa Kemal, egemenliğin esas olarak mecliste değil kendisinde toplandığı düşüncesindeydi. Bu bağlamda "Atatürk Milliyetçiliği" kavramı dönemin tanımlayıcı ifadesi olmuştur. Atatürk, milliyetçilik ilkesine dayalı olarak Cumhuriyeti inşa etmiş ve toplumun çağdaşlaşması için hukuki ve sosyal reformlara yönelmiştir (Parla, 1992, s. 95; Kafesoğlu, 1999, s. 153, 158). Kohn, Türk milliyetçi hareketinin Orta Doğu'daki benzer hareketlerden farklı olarak Batı'yı referans aldığını savunmaktadır; Atatürk döneminde uygulanan milliyetçilik, Batı Avrupa'daki örnekler temel alınarak şekillenmiştir.

Türk milliyetçiliği teorisi iki ana yaklaşımın etkisiyle biçimlenmiştir. İlki, iradi ya da gönüllü milliyetçilik anlayışı olup, Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan ulusal egemenlik ve vatandaşların eşitliği düşüncesine dayanır. Bu yaklaşımda vatandaşlar, eşit hak ve sorumluluklar çerçevesinde toplumun aktif katılımcıları olarak kabul edilmiştir. İkinci yaklaşım ise organik milliyetçilik olarak tanımlanabilir ve Alman idealizminden türemiştir; buna göre millet, tarih ve kültürel bir bütün olarak organik bir gerçekliktir ve halkın iradesine bağlı değildir (Ersanlı, 2018, s. 71).

Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı sırasında kurulacak devletin temel politikalarını işaret etmeye başlamıştır. 1921 yılında Eskişehir'de yaptığı bir konuşmada, Türkiye için İslam Birliği veya Pantürkizm gibi fikirlerin rasyonel ve uygulanabilir bir politika olamayacağını belirtmiş, yeni devletin önceliğinin bağımsızlık ve milli sınırlar içinde egemenlik sağlamak olduğunu vurgulamıştır (Werner, 1965, s. 1348). Takip eden yıllarda yaptığı açıklamalar, Atatürk'ün Pantürkizm'den uzak bir siyaset benimsediğini ortaya koymaktadır (Aydın, 1988, s. 774).

Jaeschke'ye göre Atatürk, Pantürkizm'i Türkiye için "zararlı bir fikir" olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede, Cumhuriyet öncesi dönemin milliyetçi ve Türkçü aydınları, Atatürk'ün öngördüğü yeni milliyetçilik anlayışından etkilenmiş ve önceki fikirlerini yeni politik ortamla uyumlu hâle getirmek durumunda kalmışlardır. Bazı aydınlar, önceki görüşlerini kısmen ya da tamamen değiştirerek uyarlamışlardır; örneğin Mehmet Emin (Yurdakul), şiirlerini yeniden düzenleyerek "Turan" terimi yerine "vatan" kavramını tercih etmiştir. Ahmet Ağaoğlu ise bu dönemde basın bürosu müdürlüğünü üstlenmiş ve 1923 ile 1927 yıllarında milletvekili olarak görev yapmıştır; böylece Pantürkist bakış açısını terk

etmiştir (Jaeschke, 1941, s. 180). Yusuf Akçura, yeni kurulan devleti kendi Pantürkist hayallerinin bir yansıması olarak görürken, Tekin Alp tam anlamıyla bir Kemalist çizgiye yönelmiştir (Aydın, 1988, s. 775).

Cumhuriyet Türkiye'si, Türk dünyasını birleştirmeyi amaçlayan yayılmacı Turancılık eğilimlerine mesafeli durmuş ve bu tür girişimlerin özellikle Rusya tarafından yanlış yorumlanmasından endişe etmiştir (Shaw, 1971, s. 150). Kemalist milliyetçilik, yayılmacı bir nitelik taşımaksızın, ülke sınırları içindeki tüm vatandaşları din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin kapsayacak bir ulus inşasını hedeflemiştir. Diğer modern ulus devletlerin deneyimlerine paralel olarak, Türk milliyetçileri öncelikle sınırları belirli bir devlet kurmuş ve Lozan Antlaşması ile bu sınırların uluslararası tanınırlığını sağlamış, ardından kendi ulusal kimliklerini inşa etmişlerdir (Ahmad, 2008, s. 3).

Uyanık'ın da ifade ettiği üzere, yeni devlet kendisini "Türklerin ülkesi" olarak tanımlamıştır. Anadolu, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçlerle birlikte çok sayıda etnik ve dini grubu barındırıyordu. Yeni kurulan devletin en büyük güçlüklerinden biri, bu farklı unsurları tek bir siyasi hedef etrafında birleştirmek olmuştur. Tekeli'ye göre, Türk devleti kurulmuş olsa da, ulus bilinciyle toplumu yeniden inşa etme süreci devam etmekteydi ve milliyetçilik ilkesi bu bağlamda bir ulus yaratma aracı olarak öne çıkmaktaydı (Tekeli, 1998, s. 145). Kadıoğlu da Türkiye'de söz konusu olanın geleneğin icadı değil, geleneğin yukarıdan öğretilmesi süreci olduğunu belirtmektedir ve bu süreçte aydınların rolü oldukça kritik olmuştur (Kadıoğlu, 2003, s. 141).

Yeni Cumhuriyet, geçmişle olan bağlarını koparmayı amaçlasa da, yaratılan gelenekler geçmişe göndermeler içermek zorundaydı. Bu bağlamda Türk milliyetçiliğinin yayılmasında Türk Ocakları etkin bir rol oynamış, ülke genelinde konferanslar, sergiler ve kurslar düzenlemiş, laik ve pozitivist bir yaklaşım benimsemiştir. 30 bini aşan üyesi ve 267 şubesi bulunan bu yapı, daha sonra kapatılmıştır; kapatılmasında diaspora Türkçülerinin faaliyetlerinin etkili olduğu belirtilmektedir (Zürcher, 2007, s. 262; Yücel, 1995, s. 418).

1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3. Büyük Kongresi'nde parti programı resmileştirilmiş ve CHF'nin "cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı" bir parti olduğu ilan edilmiştir. Böylelikle Kemalist altı ilke resmi program hâline getirilmiştir (Parla, 1992, s. 39). Altı ilkenin yeni olduğu veya Mustafa Kemal tarafından ilk kez dile getirildiği görüşleri doğru değildir; Parla'ya göre bu ilkeler 1910'lardan itibaren Ziya Gökalp tarafından formüle edilmiş ve daha sonra Mustafa Kemal tarafından ifade edilen fikirlerin özetidir (Parla, 1992, s. 40).

Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı mirasını reddetmiş ve Asya kökenini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Anadolu'daki Türk varlığını ispatlamak amacıyla Rum ve Ermeni iddialarını çürütmeye yönelik araştırmalar yapılmış, aynı yıllarda kafatası ölçümü gibi antropolojik çalışmalar Türkçüler arasında önem kazanmıştır (Copeaux, 1998, s. 31; Güngör, 1975, s. 230).

Afet İnan da eski mezarlardaki kafataslarını inceleyerek Türklerin fiziksel yapısını belirlemeye çalışmıştır (Akıncı, 2022, s. 278).

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde benimsenen ulusçuluk anlayışı, temelde siyasi bir bağlılık ve yurttaşlık bağı üzerine kuruluydu. Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu kadrolar, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk milleti denir" ifadesiyle çeşitli etnik ve dini grupları ortak bir vatandaşlık çatısı altında birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu yaklaşımda etnik köken değil, ortak siyasi irade ve çağdaşlaşma projesine bağlılık ön plandaydı. Dolayısıyla Cumhuriyet'in başlangıç yıllarındaki ulusalcılık daha kuşatıcı, birleştirici ve siyasal kimliğe dayalı bir özellik sergiliyordu. Ancak 1930'lara gelindiğinde bu yönelim önemli ölçüde değişime uğramış, milliyetçilik düşüncesinde belirgin bir ayrışma yaşanmıştır. Bu ayrışmanın temelinde hem iç hem de dış etkenler bulunmaktadır. Ülke içinde, genç Cumhuriyet'in ulus-devlet yapısını güçlendirme ve toplumu türdeşleştirme gereksinimi öne çıkmış; dışarıda ise Avrupa'da yükselen faşist ve nasyonal sosyalist ideolojiler Türkiye'deki ulusçuluk söylemini etkilemiştir. Bu durum neticesinde milliyetçilik, yalnızca yurttaşlık bağına dayalı bir siyasi kimlikten, gittikçe etnik-kültürel ve kısmen ırksal vurgulara kayan bir kavrayışa dönüşmüştür. Bu ayrışmanın en belirgin işaretlerinden biri, 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu ve ardından 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi ile geliştirilen Türk Tarih Tezi'dir. Bu tez, Türklerin kökenini Orta Asya'ya dayandırarak yalnızca Anadolu'daki varlığını değil, dünya uygarlığına katkılarını da ön plana çıkarmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2017, s. 15). Türklerin tarih boyunca medeniyet kurucu bir rol üstlendiği düşüncesi, milli onuru kuvvetlendirmenin yanı sıra, ulusal kimliği etnik bir temele oturtma gayretinin de bir sonucudur. Aynı dönemde ortaya çıkan Güneş-Dil Teorisi ise Türkçeyi insanlığın en eski dili olarak sunmuş ve dil aracılığıyla bir üstünlük söylemi geliştirmiştir. Bu iki teori, ulusçuluğun artık sadece siyasi bir aidiyet değil, köken ve "üstünlük" iddiası barındıran bir ideolojik zemine doğru evrildiğini göstermektedir. Ayrışmayı derinleştiren bir diğer unsur, Türk Ocakları'nın kapatılması ve Halkevleri'nin tesis edilmesidir. Türk Ocakları daha ziyade aydın kesime hitap eden, milliyetçi düşüncenin tartışıldığı bir mecra iken; Halkevleri devletin doğrudan denetiminde, geniş halk kitlelerine ulusal kimliği benimsetmek amacıyla yapılandırılmıştır. Bu durum, milliyetçiliğin sadece elit bir söylem olmaktan çıkıp gündelik hayatın her alanına nüfuz eden bir kültürel projeye dönüştüğünü işaret etmektedir. Milliyetçilik anlayışındaki ayrışmanın bir başka cephesi ise özümseme politikalarıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2017, s. 15). 1934 tarihli İskân Kanunu, nüfusun etnik olarak yeniden dağıtılmasını ve "Türkleştirilmesini" amaçlamıştır. Bu siyaset, devletin vatandaşlık esaslı kapsayıcılıktan uzaklaşarak, homojen bir ulus yaratma idealine yöneldiğinin kanıtıdır. Kürt isyanlarının bastırılması sürecinde bu yaklaşım daha da belirginleşmiş, farklı kimliklerin devlet eliyle eritilmesi hedeflenmiştir. Uluslararası gelişmeler de ayrışmayı pekiştirmiştir. 1930'larda Avrupa'da yükselen Nazi ideolojisi ve faşizm, Türkiye'de doğrudan benimsenmemekle birlikte, ırkçı düşüncelerin ve biyolojik temelli ulusçuluk söylemlerinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bazı yayınlarda "Türk ırkının saflığı" gibi ifadeler görülmeye başlamış, Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçilik yaklaşımı

yerini biyolojik ve etnik vurgulara bırakmaya başlamıştır. Bu da milliyetçiliğin içeriksel olarak yeni bir istikamete yöneldiğini göstermektedir. Netice itibarıyla, 1930'lu yıllar, Türkiye'de milliyetçilik anlayışında yaşanan ayrışmanın en belirginleştiği dönemdir. Kuruluş yıllarının vatandaşlık temelli, daha kapsayıcı milliyetçiliği, bu dönemde yerini etnik kimlik vurgusunu önceleyen ve homojen bir ulus oluşturmayı amaçlayan bir milliyetçiliğe devretmiştir. Bu ayrışma hem devletin ideolojik tasarımlarında hem de toplumsal mühendislik politikalarında açıkça gözlemlenmiş, sonraki yıllarda Türkiye'de kimlik tartışmalarının temelini oluşturmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2017, s. 15).

4.3. Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye'de ulusçuluk, yeni devletin düşünsel ve toplumsal inşa sürecinde kilit bir rol üstlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının çöküşünün ardından, yeknesak ve çağdaş bir ulus-devlet oluşturma hedefi, milliyetçilik düşüncesinin en önemli dayanağı olmuştur. Ancak Cumhuriyet dönemi boyunca milliyetçilik, yegâne bir anlayışa indirgenmemiş, farklı tarihsel ortamlarda ve değişik siyasi eğilimler doğrultusunda çeşitlenmiş, farklı sınıflandırmalar halinde karşımıza çıkmıştır. Türk ulusçuluğunun Cumhuriyet dönemi sınıflandırmasını anlamak için hem ideolojik temelleri hem de tarihsel dönüm noktalarını dikkate almak gerekir (Eryücel, 2022, s. 181). Cumhuriyet'in ilk yıllarında öne çıkan milliyetçilik türü, vatandaşlık temelli siyasal ulusçuluktur. Mustafa Kemal Atatürk'ün tanımıyla "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk milleti denir" anlayışı, etnik köken ya da dini mensubiyeti değil, ortak vatandaşlık bağı ve devletin modernleşme projesine bağlılığı esas almıştır (Maksudyan, 2005b, s. 40). Bu çeşit milliyetçilik, Cumhuriyet'in kuruluşunda kuşatıcı bir çerçeve sunmuş, farklı kökenlerden gelen toplulukların yeni bir "ulus" kimliği altında birleşmesini amaçlamıştır. Siyasal ulusçuluk, aynı zamanda laiklik ve modernleşme projeleriyle bütünleşmiş, bireyleri Osmanlı geçmişinin ümmet yapısından koparak çağdaş yurttaş kimliği etrafında birleştirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğinin ikinci mühim türü, kültürel ulusçuluktur. Bu anlayış, Ziya Gökalp'in fikirlerinden beslenmiş ve ulusal kimliği kültür, lisan, tarih ve gelenekler üzerinden tanımlamıştır. Türk Tarih Tezi (1932) ve Güneş-Dil Teorisi (1935) gibi projeler, bu anlayışın kurumsal tezahürleridir. Kültürel milliyetçilik, Türk kimliğini tarihsel bir derinlik ve kültürel üstünlük fikriyle perçinlemiş, aynı zamanda Batı'ya karşı özgüven yaratmayı hedeflemiştir. "Türk Tarih Tezi" Anadolu dahüküm sürmüş Sümerler ve Hititler gibi ilk medeniyetlerinde Türk olduğunu savunmuştur, böylelikle Anadolu Tarihinin geçmişlerinde Türklerin varlığının kökeninin de ele almıştır (Eryücel, 2022, s. 181). Bu bağlamda Halkevleri ve köy enstitüleri gibi kurumlar vasıtasıyla milli kültürün halka aktarılması hedeflenmiştir. Kültürel ulusçuluk, siyasal ulusçuluktan farklı olarak etnik ve tarihsel köklere daha kuvvetli vurgu yapmıştır. 1930'ların ortalarından itibaren, bilhassa

Avrupa'da yükselen faşizm ve Nazi ideolojilerinin etkisiyle, Türk milliyetçiliğinde ırksal vurgu ön plana çıkmaya başlamıştır (Maksudyan, 2005b, s. 42-43; Bayraktar, 2012, s. 140).

Resmî ideoloji hiçbir zaman açık bir biyolojik ırkçılığı benimsememiş olsa da bu dönemde bazı çevrelerde "Türk ırkının saflığı" ya da "üstünlüğü" gibi söylemler dile getirilmiştir. Nihal Atsız ve çevresinin temsil ettiği bu damar, etnik homojenliği esas alan bir milliyetçilik türünü geliştirmiştir. 1934 İskân Kanunu ve Kürt isyanlarına karşı uygulanan politikalar, bu tip milliyetçiliğin devlet uygulamalarına da kısmen yansıdığını göstermektedir. Irksal milliyetçilik, sonraki senelerde bilhassa "Türkçü" hareketin düşünsel temellerini oluşturmuştur (Sivrioğlu, 2015, s. 16). Cumhuriyet döneminde milliyetçiliğin bir diğer türü, devletçi-resmi ulusçuluktur. Bu anlayış, milliyetçiliği devletin bekası, merkezi otoritenin güçlenmesi ve toplumsal düzenin korunması için araçsallaştırmıştır. Tek parti dönemi boyunca devletin ideolojik organları (Halkevleri, okullar, ordu vb.), milliyetçiliği kitlelere empoze etmiş ve bu anlayış "resmi ideoloji"ye dönüşmüştür. Devletçi ulusçuluk, bireysel ya da toplumsal farklılıkları çoğu zaman dışlamış, "Türk kimliği"ni devletin çizdiği çerçevede tanımlamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte Türk milliyetçiliğinde yeni sınıflandırmalar ortaya çıkmıştır. Bilhassa Demokrat Parti döneminde ve sonrasında, milliyetçilik daha özgürlükçü ve demokratik bir çerçeve kazanmıştır. Bu anlayış, milliyetçiliği otoriter devlet politikalarının ötesinde, ekonomik kalkınma, bireysel hürriyetler ve demokratikleşme ile bağdaştırmıştır. Liberal ulusçuluk, etnik homojenliği dayatmaktan ziyade, ortak çıkarlar ve demokratik değerler etrafında ulusal birliktelik kurmayı amaçlamıştır (Sivrioğlu, 2015, s. 16). Devletin resmi politikalarında uzun süre "Türk" kimliği dışında kimlik tanınmaması, bu sınıflandırmanın belirgin yansımalarıdır. Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliği, tek bir çizgiden ibaret değildir. Bilakis, farklı tarihsel ortamlarda farklı sınıflandırmalar geliştirmiştir. İlk yıllarda kuşatıcı ve vatandaşlık esaslı bir milliyetçilik hâkimken, 1930'larda etno-kültürel ve kısmen ırksal vurgu öne çıkmıştır. Tek parti döneminde devletçi-resmi milliyetçilik baskın olmuş, çok partili hayatta liberal milliyetçilik ve İslamcı-milliyetçi türler önem kazanmıştır.

Ulus-devletlerin inşası sürecinde, belirli bir kültürel temel oluşturulması kaçınılmazdır. Bu yapılandırma tamamlandıktan sonra toplum içerisindeki farklı kültürel grupların veya alt kültürlerin önemi değişebilir (Koç, 2023, s. 74). Ulus yaratma süreçlerinde, inşa edilen ulusa aidiyeti olmadığı düşünülen kişi ve gruplar genellikle ötekileştirilmiş ve toplumun dışında bırakılmıştır (Gökalp, 2007, s. 291). Bu durum, ulus inşa süreçlerinin en temel paradoksunu oluşturmaktadır; zira bireyler veya gruplar kendi iradeleriyle inşa edilen ulusun bir parçası olmayı reddederse, toplumsal dışlama ve baskı mekanizmaları devreye girmektedir. Aşırı örneklerde, bu ötekileştirilen toplulukların tamamen ortadan kaldırılması bile gündeme gelebilmektedir (Akıncı, 2014, s. 138).

Cumhuriyet Türkiye'si, ulusal kimlik inşasında kendi ötekisini, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Kurtuluş Savaşı anlatıları üzerinden tanımlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın son

dönem temsilcileri ve onlarla iş birliği yapanlar iç düşman olarak kodlanmıştır. 2. Abdülhamit "kızıl sultan", Vahdettin ise "hain" olarak tanıtılmıştır. Dış düşman algısı ise daha çok Kurtuluş Savaşı perspektifinden şekillendirilmiştir. Düşmanın her an fırsat kolladığı ve bu fırsatı bulduğunda can ve mal güvenliğini tehdit edeceği sürekli vurgulanmıştır. Batılı devletler belirtilmeden "işgal orduları" veya "İtilaf devletleri" gibi kavramlarla ifade edilirken, esas düşman olarak Yunanistan öne çıkarılmış ve Yunan işgali ile uyguladığı zulümler detaylandırılmıştır (Üstel, 2009, s. 209-214).

Milli kimlik inşasında "öteki" ve "düşman" kavramları kritik bir rol oynamıştır. Savaşlar ve felaketler, Türk kimliğinin inşasında merkezi bir unsur olarak işlev görmüş ve bu süreç, yabancı düşmanlığını beslemiştir. Ortaylı'nın belirttiği gibi, Türk ulusal kimliğinin oluşumu müzik veya edebiyat yoluyla değil, kan ve savaş üzerinden sağlanmış, bu durum uzun vadede yabancı düşmanlığına zemin hazırlamıştır. Osmanlı'nın kaybı ve beraberinde yaşanan travmalar, toplumda derin izler bırakmış ve savunmacı bir milliyetçilik anlayışını doğurmuştur (Ortaylı, 2006, s. 41). Zamanla bu milliyetçilik şovenizme evrilmiş ve gençlere "bir Türk dünyaya bedeldir" gibi söylemlerle özgüven aşılanmaya çalışılmıştır. Ancak dış dünyayı gözlemleyenler bu yaklaşımların gerçeklikten uzak olduğunu fark etmiş ve kişilik ile kimlik sorunları yaşamıştır (Çizakça, 2002, s. 138-139).

Karpat'a göre, Türk ulusal kimliği Avrupa modeli çerçevesinde şekillendirilmiş olsa da kendine özgü bir yol izlemiştir. Türkiye, çok uluslu ve çoğunluğu Müslüman bir toplumdan tek uluslu bir devlet yapısına geçerken, Osmanlı mirası üzerinden Batı'dan farklı bir ulus-devlet örneği yaratmıştır. Bu süreçte elitlerin üstlendiği görevler oldukça kritik olmuştur (Karpat, 2002, s. 18). Fuller, Kemalistlerin farklı etnik, dinsel ve özellikle İslami yönü baskın bir toplumsal yapının yerine, Türk milliyetçiliği temelli bir ulus devlet kurmayı hedeflediğini belirtir. Tekin Alp ise, Türk milliyetçiliğinin bu anlamda bir tepki milliyetçiliği olduğunu, Osmanlı Dönemi'ne yönelik kapsamlı bir reddedişi içerdiğini ifade etmektedir (Fuller, 2008, s. 63).

Cumhuriyet Türkiye'sinde millet ve milliyetçilik kavramları aşamalı olarak gelişmiş ve CHP'nin 1923, 1927 ve 1931 tarihli tüzük ve programlarında bu süreç açık biçimde gözlemlenmiştir. 1923 tüzüğünde, parti üyeliğinin vazgeçilmez koşulu olarak Türk kültürünü benimseme şartı yer almakta, böylece kültürel bütünlük temelli bir vatandaşlık anlayışı benimsenmekteydi. 1927 tüzüğünde ulusçuluk anlayışı daha belirgin hâle gelmiş ve milli birliğin temel unsurları olarak ülkü birliği, dil birliği ve fikir birliği öne çıkarılmıştır. Türk dili ve kültürünün yayılması, öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. 1931 CHP programında ise millet, dil, kültür ve fikir birliğinden oluşan bir bütün olarak tanımlanmış ve bu birliktelik vatandaş dayanışmasının temeli sayılmıştır. Bu bağlamda, egemenliğin kaynağı millet olarak belirlenmiştir (Ersanlı, 2018, s. 104-105).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, devletin Türklük temelli inşa edilmesine rağmen, Türklük kavramının kapsamı ve içeriği tam olarak netleştirilmemiştir. Türk kimliği ağırlıklı olarak

merkeze alınmayan grupları dışlamış ve Türk olmayanlar Türklüğün dışında tutulmuştur. Başlangıçta kültürel milliyetçilik çerçevesinde geliştirilen bu yaklaşım, Türkçe konuşan ve Türk kültürünü benimseyen bireyleri kapsamakta, laik bir zeminde Türklük bilinci oluşturmayı hedeflemekteydi. Göçek, bu anlayışın Müslümanlar ile diğer dinlere mensup grupları Türk kimliği etrafında birleştirme imkânı sağladığını, ancak aynı zamanda Müslüman-Sünni kimliğini kamusal alandan dışlaması nedeniyle bazı kesimleri azınlık konumuna ittiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliğinin yerleşebilmesi için dinin eğitim, siyaset ve hukuk alanlarındaki etkisinin sınırlandırılması ve rasyonel bir çerçeveye taşınması gerektiği öne çıkmıştır (Göçek, 2002; Sarıbay, 1989, s. 98).

Dörfer'e göre, Türk ulusalcılığı birkaç temel yönelim üzerinden şekillenmekteydi. Birincisi, İslam'ın tüm Müslümanları tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi hedefleyen evrenselci anlayışına karşıydı. İkincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yönetim modeline ve farklı milletleri bir arada tutma arzusu ile çelişmekteydi. Üçüncüsü ise, tüm Türkleri tek bir devlet çatısı altında toplama iddiasını taşıyan Pantürkizm'e mesafeli duruyordu. Bu bağlamda, Cumhuriyet Türkiye'sinin benimsediği Türk milliyetçiliği yalnızca sınırları belirlenmiş topraklar içindeki bireyleri Türklük kimliği altında birleştirmeyi hedeflemekteydi ve ötesinde yayılmacı bir amaç taşımamaktaydı (Dörfer, 1982, s. 118).

Jaeschke'nin belirttiği üzere, Osmanlı terimi, devletin tüm tebaasını kapsayan bir kullanım alanına sahipken, Türk terimi de yeni Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını içine alacak şekilde anlam kazanmıştır. Osmanlı yönetim anlayışında din ve devlet birliği ön plandayken, Cumhuriyet Türkiye'sinde devlet ve ulus bütünlüğü öncelik kazanmıştır. Ulusun hangi değerler etrafında şekilleneceği, toplumun farklı kesimleriyle müzakere edilmemiş; bu değerler devletin elit kadroları tarafından belirlenmiştir. Böylelikle devlet-toplum ilişkilerinin sınırları Kemalizm tarafından çizilmiş olmaktadır (Dursun, 2004, s. 197-198).

Kemalist milliyetçilik, İslam'ı diğer dinlerden ayrı bir konuma yerleştirirken, Anadolu'daki tüm Müslümanları Türk kimliği altında toplamıştır. Müslüman olmayan kesimler ise mübadele yoluyla sınır dışı edilerek nüfus değişimi kapsamında yeni düzenlemelere tabi tutulmuştur. Dursun'un ifade ettiği gibi, Kemalist milliyetçilik yalnızca din veya ırk temelinde açıklanamaz; Cumhuriyet'in inşa süreci, hem ırk hem de din unsurlarını dikkate alan bir sosyal mühendislik anlayışıyla desteklenmiştir. Özellikle mübadele, toplumsal homojenleşmenin sağlanmasında kritik bir rol oynamış ve Türk milliyetçiliği çerçevesinde devletin kurumsallaşmasına önemli katkı sunmuştur. Ayrıca, şehirlerde yaşayan ve mübadele ile Anadolu'ya gelen nüfusun Batı ile kurduğu yakın ilişkiler ve burjuva değerlerini taşımaları, ulus-devletin inşasına hizmet eden bir mekanizma oluşturmuştur (Dursun, 1995, s. 159).

Gökaçtı, özellikle Selanik kökenli göçmenlerin Batı yaşam tarzını Anadolu'ya taşıma ve benimsetme açısından belirleyici bir rol oynadığını belirtmektedir (Gökaçtı, 2008, s. 295). Lozan Barış Görüşmeleri sırasında ise Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına karşı çıkılmış; bu kurumun Türkiye aleyhine faaliyet yürütebileceği ve Türklerle Rumlar arasındaki uyumu

engelleyebileceği gerekçesi öne sürülmüştür (İnönü, 1987, s. 130). Türkiye'de azınlık kavramı yalnızca gayrimüslimler için geçerli kabul edilmiştir. Müslümanlar arasında çeşitli etnik veya mezhepsel farklılıklar bulunmasına karşın, hiçbir Müslüman grup azınlık olarak sınıflandırılmamıştır. Bunun temel sebeplerinden biri, Osmanlı döneminde millet sistemi çerçevesinde tüm Müslümanların tek bir millet olarak görülmesidir ve bu anlayış Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürmüştür. Ayrıca Osmanlı döneminde gayrimüslimler yabancı devletlerin himayesi altında olduklarından, Cumhuriyet kadroları bu gruplara şüpheyle yaklaşmıştır. Büyük bir imparatorluğun yıkılması ve geriye sadece Anadolu'nun kalması, ülkenin parçalanması korkusunu da beraberinde getirmiştir (Oran, 2010, s. 48).

1926 yılında yürürlüğe giren bir düzenlemeyle memur olmanın ön koşullarından biri "Türk olma" şartı getirilmiştir (Yumul, 2005, s. 90). 1920'lerin sonlarında, ülke genelinde Türkçeyi yaygınlaştırmayı hedefleyen "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatılmış ve azınlıkların Türkçe konuşması teşvik edilmiştir. 1930'lu yıllarda ise zorunlu iskân ve göç politikaları hayata geçirilmiştir. Yumul'a göre, 1934 tarihli İskân Kanunu ile hem Trakya hem de Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun azaltılması hedeflenmiştir (Yumul, 2005, s. 91). Toplumda etnik ve kültürel farklılıkları reddeden anlayış, özellikle 1920'lerin ortalarından itibaren belirginleşmiş ve 27 Nisan 1925'te İsmet İnönü, Türk Ocakları'nda yaptığı konuşmada milliyetçiliğin Türk çoğunluğunu birleştiren en temel unsur olduğunu vurgulamış, Türk olmayanları Türkleştirme amacı güttüklerini ifade etmiştir (Şahin, 2005, s. 102).

Atatürk döneminde milliyetçilik, her zaman kapsayıcı bir karakter taşımamış; özellikle 1930'larda daha etnikçi bir yönelim kazanmıştır. Bu değişimde Almanya ve İtalya'daki ırkçı politikaların etkisi göz ardı edilemez (Ünal, 1996, s. 33). 1930 öncesinde kültürel milliyetçilik ön planda iken, sonrasında etnik milliyetçilik öne çıkmıştır. Azınlıkların yasal eşitlikleri korunmakla birlikte, uygulamada çeşitli engellerle karşılaştıkları görülmüştür (Göçek, 2005, s. 66). Bazı Türk aydınları, özellikle Rusya, Almanya ve İtalya'daki örgütlenme modellerinden etkilenmişlerdir. Falih Rıfkı Atay ve Hamdullah Suphi, Rusya'daki Komünist Parti gençlik örgütlenmelerinden etkilenirken, İsmet İnönü ile birlikte 1932'de İtalya'yı ziyaret eden CHF Genel Sekreteri Recep Peker, Faşist Parti'nin örgütlenmesini incelemiştir (Öz, 1992, s. 114-115).

Türk milliyetçiliğinin ırkçı bir karakter kazandığını gösteren örneklerden biri, Adalet Bakanı M. Esat'ın 19 Eylül 1930 tarihli açıklamasıdır. Esat, Türkiye'de özgürlüğün yalnızca Türklere ait olduğunu, Türk kökenli olmayanların ise köle veya hizmetçi statüsünde olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Parla, 1992, s. 208). Benzer bir yaklaşım Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Saraçoğlu'nda da görülmüş, Kürtlerin devlet kademelerinde görev alamayacağı, zira Türklerle mücadele edemeyecekleri belirtilmiştir (Şahin, 2005, s. 104). Öz'e göre, Kemalizm ile faşizm arasında bazı paralellikler mevcuttur; CHF, TCF'nin kapatılmasının ardından kendisini tüm halkı temsil eden tek parti olarak tanımlamıştır ve bu durum, ilerleyen yıllarda

parti-millet-devlet-şef özdeşliğine kadar uzanmıştır. Ayrıca, Cumhuriyet Gazetesi'nde Nadir Nadi'nin pro-Nazi röportajları da yayımlanmıştır (Öz, 1992, s. 146; Yücel, 1995, s. 419).

İtalya ve Almanya'da faşist ideoloji temelinde uygulanan milliyetçilik, Türkiye'deki tek parti yönetimi tarafından da meşruiyet zemini olarak algılanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin önde gelen bazı kadroları, Hitler ve Mussolini'yi takdir eden yazılar kaleme almıştır. Bunlardan biri olan Recep Peker'in "İnkılap Tarihi Ders Notları" adlı eserinde, Avrupa'da gelişen parlamentarizm ve sınıf çatışmasının devletler açısından yol açtığı sorunlar ele alınırken, Almanya ve İtalya'daki faşist ve totaliter rejimlerin haklılığı savunulmuştur. Peker, milliyetçiliği otoriter ve baskıcı bir ideoloji olarak yorumlamış, bu rejimlerdeki devletçi, merkeziyetçi ve korporatist yapıları yüceltmiştir. Benzer özelliklerin dönemin CHP yapılanmasında da gözlemlenebileceği değerlendirilebilir (Ersanlı, 2018, s. 190-191).

Kemalizm'in idealize edilen yönü, "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinde özetlenirken, aynı dönemde faşist ve sosyalist rejimler uluslararası sahada saldırgan bir tutum sergilemişlerdir. Faşist ideoloji, farklı etnik grupları dışlama ve ortadan kaldırma eğilimi taşırken, Kemalist milliyetçilik resmi olarak kapsayıcı bir yaklaşımı benimsemiştir. Ancak hem Nazi milliyetçiliği hem de Kemalizm, etnik çoğulculuğu tam anlamıyla kabul etmemiş ve çoğunluk dışında kalan grupları ikinci plana atmıştır. Bu nedenle Kemalist milliyetçilik de çoğulcu bir anlayışı bütünüyle gerçekleştirememiştir (Çizakça, 2002, s. 137-138).

Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı döneminin millet sistemi anlayışını terk ederek modern bir ulus-devlet inşa etmeye yönelmiştir. Bu çerçevede homojen bir millet yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Tanzimat ile başlayan modernleşme, laikleşme, merkezileşme ve ulusallaşma süreçleri, Cumhuriyet döneminde tamamlanmıştır. Bu süreçte, Osmanlı'dan miras kalan etnik ve kültürel farklılıklar göz ardı edilerek, tek bir kültür ve bütünleşmiş bir toplumsal yapı temel alınmıştır (Şahin, 2005, s. 101-102). Değişim kaçınılmaz ve gerekli olsa da, geçmişle olan bağların tamamen koparılması ve reddedilmesi, tarihsel perspektiften uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir (Eryılmaz, 1992, s. 11).

4.4. Tek Parti Dönemi Kültür ve Antropoloji Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan gelişmeler ile Atatürk Dönemi arasındaki bağ, tamamen kopuk bir geçişten ziyade belirli bir süreklilik ilişkisi göstermektedir. Yeni Cumhuriyet'in uygulamaya koyduğu politikaların temelleri, Osmanlı'nın son yıllarında süregelen tartışmalar ve yürütülen uygulamalar tarafından şekillendirilmiştir. Atatürk Dönemi, farklı yaklaşımlara karşı hoşgörüsüzlük ve belirlenen politikaları kararlılıkla hayata geçirme niteliği ile öne çıkmaktadır. Kurtuluş Savaşı yılları, Türk ulusal bilincinin yükselişi açısından büyük önem taşımaktadır; bu nedenle, söz konusu dönem ile yeni Cumhuriyet sürecini birlikte değerlendirmek anlamlıdır (Sarınay, 1997, s. 19).

Türk Ocakları, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin ardından İstanbul'da düzenlenen Fatih ve Sultanahmet mitinglerinde önemli bir rol oynamıştır. Ocak üyeleri arasında yer alan Halide Edip, Hamdullah Suphi, Hüseyin Ragıp ve Mehmet Emin gibi isimler, halkı işgale karşı harekete geçmeye teşvik eden etkili konuşmalar yapmışlardır. Bu konuşmalarda hem İslami hem de ulusal bir ruhun öne çıktığı gözlemlenmektedir. Sivas Kongresi'nde kabul edilen "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü" ise bu yaklaşımı somut olarak ortaya koymaktadır; tüzükte her Müslüman'ın cemiyetin doğal üyesi olduğu vurgulanmıştır. Burada "Türk" yerine "Müslüman" teriminin tercih edilmesi, Kurtuluş Savaşı'nın İslami karakterini yansıtmaktadır (Sarınay, 1997, s. 19).

Balkan Savaşları ve Arap isyanları sonrasında aydınlar arasında Türk milliyetçiliği belirgin biçimde artmış olsa da, halkın kimliğinin ana belirleyicisi olarak İslam öne çıkmaktaydı. Farklı etnik gruplardan oluşan Osmanlı topraklarında Türk milliyetçiliğinin erken dönemde uygulanması toplumsal bütünlük açısından olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Ancak yeni devletin kurulmasının ardından, dini temelli milliyetçilik zamanla Türk milliyetçiliğine dönüşmüştür. Meclisin açılışında gerçekleştirilen yoğun dini törenler, hem halkın hem de İslam dünyasının desteğini sağlama amacını taşımaktadır. Bu kapsamda, Perşembe günü açılması planlanan meclisin Cuma günü açılması da aynı hassasiyetin bir göstergesidir (Tunçay, 2003, s. 5).

Peyami Safa, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'nın Türk milliyetçiliğini temsil ettiğini belirtmiştir. Safa, bunu "Millî Mücadele", "Hâkimiyet-i Milliye", "Kuvâ-yı Millîye", "Milli Zafer", "BMM", "Milli İstiklal" ve "Milli Hareket" gibi kavramlarla örneklendirmektedir. Bu kavramlar, milliyetçiliğin farklı boyutlarını içerirken, Tunçay'a göre aynı dönemde "millet" kavramı ikili anlamını korumuş ve "milli mücadele" esas olarak dini mücadeleye işaret etmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Kuvâ-yı Millîye'nin savaşçı ruhuna İslam'ın birleştirici etkisi önemli katkı sağlamıştır. Bu durum, unvanlardan (Gazi vb.) BMM'nin açılış sürecine ve İstiklal Marşı'na kadar birçok gelişmede görülebilmektedir. Misak-ı Milli'nin, son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de kabul edilmesi, Türk vurgusunu ön plana çıkarması açısından önemlidir (Tunçay, 2003, s. 5).

Misak-ı Milli ile barış sürecinde izlenecek yol ve kabul edilecek sınırlar bütün dünyaya ilan edilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında işgal edilen bölgelerden çekilme, Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde referandum yapılması, Batı Trakya, Kars, Ardahan ve Batum'da halk oylamasına başvurulması talep edilmiştir. Bu durum, İslami kimlik anlayışından uzaklaşarak, etnik ve coğrafi temelli bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Kurtuluş Savaşı'nda Türkçülerin temel amacı Anadolu'yu işgalden kurtarmak olmuştur; Osmanlı'nın kurtarılmasının artık mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle Anadolu Türklüğü, ortak bir kimlik etrafında birleştirilmek durumundaydı. Atatürk Dönemi'nde yürütülen reformların temel amacı, Türk toplumunu çağdaşlaştırmak ve İslam ile Osmanlı kültürünün toplum

üzerindeki etkilerini azaltarak yerine Batılı toplumsal yapı ve kültürü yerleştirmek olmuştur (Aydın, 1988, s. 771).

Atatürk, kültürü devletin temelini oluşturan en önemli unsur olarak görüyordu. Bu bağlamda, Cumhuriyet Türkiye'sinde inşa edilmek istenen kültürün, İslam medeniyeti veya dini referanslara dayanması uygun görülmemiştir. Yeni devletin kültürel yapısı, modern, laik, çağdaş ve millî değerler etrafında şekillendirilmeliydi. Atatürk milliyetçiliği, toplumsal bilincin ümmet odaklı yapıdan ulus temelli anlayışa kaymasının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır; başka bir deyişle, ümmet anlayışının çözülüşü ve yerine ulus bilincinin yerleşmesi şeklinde özetlenebilir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, İslam'ı eksiksiz bir din olarak kabul ederken, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü de onun yapısal etkilerine bağlamışlardır. Atatürk, Batı medeniyeti ile İslam arasında kalıcı bir uzlaşmanın mümkün olmadığını düşünmekteydi; ülkenin kalıcı biçimde modernleşebilmesi, İslam'ın kamusal alandaki etkisinin sınırlandırılmasına bağlıydı. Bu nedenle, modern bir devletin inşası sürecinde, dinin toplumsal ve siyasal alan üzerindeki belirleyici rolünün azaltılması zorunlu bir adım olarak değerlendirilmiştir (Aydın, 1988, s. 771).

1923'te Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber, Türkiye'nin öncelikli amaçlarından biri çağdaş ve yeknesak bir ulus-devlet meydana getirmek olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu ve çok kültürlü yapısından ayrılarak, yeni devletin düşünce sistemini oluşturmak için milliyetçilik esas alınmıştır. Tek parti dönemi olarak bilinen 1923-1946 seneleri arasında bu milliyetçi düşünce sadece siyasal alanda değil, kültürel ve ilmi çalışmalar aracılığıyla da biçimlendirilmiştir. Kültür stratejileri ve antropoloji araştırmaları, devletin toplumu değiştirme sürecinin en önemli vasıtalarından biri olarak addedilmiş; ulusal kimlik, tarih ve dil üzerinden yeniden tanımlanmıştır. Tek parti döneminin kültür stratejilerinin odağında Türk kimliğinin kuruluşu yer almaktaydı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik organları, kültürel faaliyetler yoluyla toplumun milli bir şuur etrafında birleşmesini hedeflemiştir. Bu devirde "Türk kimliği" yalnızca siyasi bir mensubiyet olarak değil, aynı zamanda kültürel, tarihsel ve hatta biyolojik temellere dayandırılmaya gayret edilmiştir. Milliyetçilik bu süreçte hem kapsayıcı bir kimlik yaratma hem de farklı etnik ve dini unsurları eritme aracı olarak kullanılmıştır. Kültür stratejilerinin en mühim ayağı Türk Ocakları ve akabinde kurulan Halkevleri olmuştur (Çelik, 2020, s. 58).

Türk Ocakları, 1912'de kurulmuş olsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarında milliyetçi aydınların toplandığı bir merkez vazifesi görmüştür. 1931 senesinde Türk Ocakları kapatılarak yerine Halkevleri kurulmuş, böylece kültür stratejileri daha geniş halk kitlelerine yayılmıştır. Halkevleri aracılığıyla tiyatro temsilleri, edebiyat faaliyetleri, halk oyunları ve folklor çalışmaları yürütülmüş; köylere dek uzanan bir kültürel değişim hedeflenmiştir. Bu kurumlar, aynı zamanda milli tarihin ve milli dilin halka aktarılmasında kilit rol oynamıştır. Antropoloji çalışmaları ise bu dönemde devletin ideolojik hedefleriyle doğrudan ilişkili olarak şekillenmiştir. Bilhassa 1930'lu senelerde, milliyetçilik anlayışının kültürel temellerden ırkî

vurgulara kaymaya başlamasıyla beraber antropoloji, Türk kimliğinin biyolojik kökenlerini ispatlamaya yönelik bir alan olarak kullanılmıştır (Akyüz, 1986, s. 203-215). 1925 senesinde İstanbul Üniversitesi bünyesinde "Antropoloji Tetkikat Merkezi" tesis edilmiş, 1935 senesinde ise Ankara'da "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" içinde Antropoloji Kürsüsü açılmıştır (Maksudyan, 2005b, s. 15). Bu kurumlarda yapılan ölçümler, araştırmalar ve saha çalışmaları, Türk ırkının hususiyetlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen en dikkat çekici faaliyetlerden biri, antropometrik ölçümler olmuştur. 1937 senesinde Şevket Aziz Kansu'nun öncülüğünde başlatılan çalışmalar kapsamında Anadolu'nun farklı bölgelerinde binlerce insanın kafa ölçüleri, yüz hatları, göz ve saç renkleri kayıt altına alınmıştır (Maksudyan, 2005b, s. 25-26). Bu çalışmalar, devrin bilim anlayışı çerçevesinde Türk ırkının "brachisefal" (yuvarlak kafatası) özellikler taşıdığını kanıtlamayı hedeflemiştir. Esasen bu yaklaşım, Avrupa'da yükselen ırkçı ve biyolojik temelli antropoloji çalışmalarının Türkiye'ye yansıması niteliğindeydi. Ancak Türkiye'deki amaç, Nazi Almanyası'ndaki gibi doğrudan bir üstün ırk ideolojisi geliştirmekten ziyade, Türk milletinin köklü ve özgün bir kimliğe sahip olduğunu göstermekti. Antropoloji çalışmaları sadece fiziksel özelliklerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda etnografik ve folklorik unsurlar da derlenmiştir. Köylerden toplanan masallar, türküler, atasözleri ve halk oyunları, milli kültürün "öz" kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Bu çabalar, bir yandan halkı modernleştirmeyi amaçlarken, diğer taraftan da Batı karşısında milli bir özgüven yaratmayı amaçlamıştır. Halkevleri'nde düzenlenen folklor çalışmaları, milli kimliği kültürel pratikler üzerinden kuvvetlendirme işlevi görmüştür (Maksudyan, 2005b, s. 31-32; Sivrioğlu, 2015, s. 15).

Tek parti dönemi kültür ve antropoloji çalışmalarının bir diğer yönü ise Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'dir. Türk Tarih Tezi, 1932 senesinde Birinci Türk Tarih Kongresi ile şekillenmiş ve Türklerin insanlık tarihindeki en eski ve köklü halklardan biri olduğunu savunmuştur. Bu tez, Türklerin tarih boyunca medeniyet kurucu bir rol üstlendiğini iddia ederek ulusal kimliği tarihsel derinlikle desteklemiştir. 1935 senesinde geliştirilen Güneş-Dil Teorisi ise Türkçeyi insanlığın ilk dili olarak sunmuş, bu sayede dil alanında bir üstünlük söylemi inşa edilmiştir (Maksudyan, 2005b, s. 66-71; Bayraktar, 2012, s. 140). Her iki teori de ilmi temelden uzak olmakla birlikte, devrin ulus inşa sürecinde ideolojik işlev görmüştür. Kültür ve antropoloji çalışmalarının ortak paydası, devletin modernleşme ve homojenleşme projesini desteklemesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2017, s. 23). Eğitim sistemi, basın-yayın faaliyetleri, Halkevleri ve akademik kurumlar vasıtasıyla yürütülen bu çalışmalar, toplumda milli bir şuur ve aidiyet meydana getirmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreçte farklı etnik ve kültürel kimliklerin görünürlüğü azaltılmış, resmi ideolojiye aykırı unsurlar dışlanmıştır. Hususen Kürt kimliği, bu dönemde yürütülen asimilasyon politikalarıyla baskılanmış ve Türk kimliği haricinde bir kimliğin kabul edilmesine müsaade edilmemiştir. Netice itibarıyla, tek parti dönemi kültür ve antropoloji çalışmaları, Cumhuriyet'in ulus-devlet inşa sürecinin en mühim araçlarından biri olmuştur. Antropoloji, Türk kimliğini biyolojik ve tarihsel olarak

temellendirmeye uğraşırken, kültür stratejileri halkın gündelik hayatına doğrudan müdahale ederek çağdaş ve milli bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır. Bu çalışmalar, ilmi objektiflikten çok ideolojik hedeflere hizmet etmiş olsa da Türkiye'de ulusal kimliğin ve kültürel dönüşümün şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Tek parti dönemi, bu cihetten Türk modernleşmesinin yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve ilmi boyutlarının da inşa edildiği bir laboratuvar vazifesi görmüştür.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, sadece ekonomik yapıyı sarsmakla kalmayıp, aynı zamanda düşünsel değişimlerin de fitilini ateşlemiştir. Küresel çapta yaşanan bu kriz, serbest piyasa ekonomilerine olan inancı zayıflatmış, devlet merkezli modellerin ve baskıcı ideolojilerin yükselişine zemin hazırlamıştır. 1930'larda Avrupa'da totaliter ve otoriter rejimler peşi sıra güçlenirken, faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi düşünceler yalnızca siyasi alanda değil, kültür, eğitim ve bilim alanlarında da tesirini göstermeye başlamıştır. Bu ideolojik yönelim, tarih kitaplarının ve akademik çalışmaların içeriğine de sirayet etmiştir. Özellikle Almanya'da, ırkçı bir bakış açısı giderek baskın olmuş, insan toplulukları biyolojik farklılıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda bazı Alman kaynaklarında Türklerin "sarı ırk" kategorisinde ele alınması, Cumhuriyet yönetimi için kabul edilemez bir iddia olarak görülmüştür. İşte tam da bu dönemde, Türkiye'de ulusal kimliğin tarihsel ve antropolojik temeller üzerinden yeniden kurgulanması gereksinimi doğmuştur. Atatürk, sadece siyasal ve askeri bağımsızlığın kâfi gelmeyeceğini, aynı zamanda kültürel bir özerkliğin de lüzumlu olduğunu vurgulamıştır. Zafer Toprak'ın eserlerinde belirttiği üzere, Atatürk bu gereksinimi "Kültürel bir savaş vermemiz gerekiyor." sözleriyle ifade etmiştir (Ebinç, 2024, s. 286-301). Bu doğrultuda, Türklerin dünya medeniyetindeki yerini ve tarihsel devamlılığını ispatlamak amacıyla yeni bir tarih anlayışı geliştirilmiştir. Bu anlayış, Afet İnan'ın önderliğinde biçimlenen Türk Tarih Tezi ile vücut bulmuştur. Türk Tarih Tezi'nin ana gayesi, Türklerin kökenlerini ve uygarlık tarihindeki rollerini yeniden yorumlamak, Batı'da hâkim olan ırkçı tasnifler karşısında Türkleri saygın bir konuma yerleştirmektir. Tez, Türklerin beyaz ırkın Alpin koluna dahil olduğunu iddia etmiş ve böylece Türklerin Avrupa medeniyetinden ayrı veya ona yabancı olmadığını göstermeyi amaçlamıştır. Bu minvalde, "Türkler sarı ırktandır" iddialarına karşı bilimsel ve ideolojik bir cevap verilmiştir. Bu süreçte yabancı araştırmacıların yapıtlarından da istifade edilmiştir. Örneğin, Fransız araştırmacı Eugène Pittard, "Irklar ve Tarih" adlı eserinde medeniyetin Avrupa'ya göçler vasıtasıyla ulaştığını belirtmiş, medeniyeti Avrupa'ya taşıyan halklardan birinin de Türkler olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüş, Türk Tarih Tezi'ni destekleyen argümanlardan biri olarak kullanılmıştır (Sivrioğlu, 2015, s. 12). Türklerin, yalnızca Anadolu'da değil, dünya medeniyetinin gelişiminde de kurucu bir rol üstlendiği düşüncesi, Cumhuriyet yöneticileri tarafından milli kimliğin temel unsurlarından biri haline getirilmiştir. Türk Tarih Tezi'nin en önemli savunucularından biri, Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan Afet İnan olmuştur. İnan, Atatürk'ün yönlendirmesiyle tarih alanında sistemli çalışmalar yapmış, "Türk ırkının yurdu Anadolu'dur" başlıklı tezini ortaya koymuştur. Bu tez, bilahare kitaplaştırılmış ve Türk kimliğinin Anadolu ile tarihsel bağlarını

kuvvetlendirmek amacıyla akademik ve popüler ortamlara sunulmuştur. Amaç, Türklerin Anadolu'ya "sonradan gelmiş" bir topluluk olduğu yönündeki oryantalist savları çürütmek ve Türklerin bu topraklarda en eski yerleşik topluluklardan biri olduğunu kanıtlamaktı. Bu çerçevede, antropolojik araştırmalar büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. 1930'lu yıllarda başlatılan geniş kapsamlı araştırmalarda, Anadolu'nun farklı bölgelerinde 64 bin mezar açılmış ve arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bu kazılarda çıkarılan kafatasları üzerinde antropometrik ölçümler yapılmış, özellikle brakisefal (yuvarlak kafatası) özelliklerinin Türklerin tarihsel ve biyolojik kimliğinin bir parçası olduğu savunulmuştur. Bu tür çalışmalar, Avrupa'daki ırkçı antropoloji uygulamalarına benzer yöntemlerle yapılmakla birlikte, Türkiye'deki asıl amaç bir üstün ırk iddiası ortaya koymaktan ziyade, Türklerin köklü ve yerli bir halk olduğunu bilimsel yöntemlerle teyit etmekti (Sivrioğlu, 2015, s. 13). Türk Tarih Tezi yalnızca akademik bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda resmi kurumlar vasıtasıyla topluma aktarılmıştır. 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu, bu bağlamda ulusal tarih şuurunun kurumsal dayanağı olmuştur. Türklerin tarih sahnesindeki rolünü pekiştirmek ve bu bilgiyi geniş kitlelere yaymak amacıyla kongreler tertip edilmiş, ders kitapları yeniden yazılmıştır. 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Türklerin medeniyet tarihindeki yeri uzun tartışmalara konu olmuş, Sümerler, Hititler ve Eti medeniyetleri Türklerle ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşım, Anadolu'daki en eski medeniyetlerin Türk tarihinin bir parçası olarak benimsenmesine yol açmıştır. Benzer bir ideolojik yapılandırma, dil alanında da görülmüştür (Sivrioğlu, 2015, s. 15). 1930'ların ortalarında geliştirilen Güneş-Dil Teorisi, Türkçeyi insanlığın ilk dili olarak tanımlamış, diğer dillerin Türkçeden türediğini iddia etmiştir. Bu teori, bilimsel olmaktan ziyade ideolojik bir işlev görmüş; Türk milletinin dünya medeniyetine katkısının yalnızca tarih üzerinden değil, dil üzerinden de kanıtlanması hedeflenmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi birlikte değerlendirildiğinde, 1930'larda Türkiye'nin yalnızca siyasi bir bağımsızlık değil, aynı zamanda kültürel bir üstünlük iddiası da geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu ideolojik yaklaşımın yalnızca akademik sahada değil, gündelik hayatta da yansımaları olmuştur. Örneğin, dönemin iktisadi girişimlerine verilen isimler bile tarih teziyle ahenkli olacak şekilde seçilmiştir. Etibank, Sümerbank gibi devlet bankaları, isimlerini doğrudan Türk Tarih Tezi'nde Türklerle bağlantılandırılan medeniyetlerden almıştır. Böylece tarih bilinci ve kimlik inşası, yalnızca ders kitapları veya akademik tezlerle sınırlı kalmamış, günlük yaşamın sembollerine kadar nüfuz etmiştir. Hülasa, 1929 Ekonomik Krizi akabinde şekillenen uluslararası konjonktür ve Avrupa'da yükselen ırkçı ideolojiler, Türkiye'yi de kültürel ve ideolojik bir mücadeleye sevk etmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi, bu mücadelenin temel araçları olarak öne çıkmıştır (Sivrioğlu, 2015, s. 20). Afet İnan'ın öncülüğünde yürütülen antropolojik çalışmalar, binlerce mezarın açılması ve kafatası ölçümleri, Türklerin Anadolu'daki köklerinin kanıtlanması için yapılmıştır. Sümerler ve Hititler gibi medeniyetlerin Türklerle ilişkilendirilmesi, ulusal kimliği daha derin ve köklü bir geçmişe dayandırma gayretinin neticesidir. Her ne kadar bu çalışmalar günümüz bilimsel kriterleri açısından tenkide açık olsa da dönemin siyasi ve ideolojik koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Türk Tarih Tezi'nin bir "kültürel savaş"ın

parçası olduğu söylenebilir. Amaç, Türk milletini dünya medeniyeti içerisinde muteber bir yere yerleştirmek, "sonradan gelmiş" veya "ikinci sınıf" bir halk olmadığını ispatlamaktı. Bu yönüyle Türk Tarih Tezi, tek parti döneminin ulus inşa sürecinin en mühim ideolojik enstrümanlarından biri olarak tarihe geçmiştir (Sivrioğlu, 2015, s. 20).

Modernleşme olgusu, tarihsel açıdan 15. ve 19. yüzyıllar arasında Avrupa'da gerçekleşen ve geleneksel toplumsal düzenin çözülmesine yol açan dönüşümler bağlamında ele alınabilir. Bu süreç, kapitalizmin tetikleyici rolü ve Sanayi Devrimi'nin sağladığı ivme ile hız kazanmıştır. Modern kavramı, yalnızca yeni bir toplumsal düzeni değil, aynı zamanda endüstriyel ve teknolojik bir medeniyet biçimini de ifade eder. Modern toplumu karakterize eden başlıca unsurlar arasında; bilgi temelli toplumsal yaşam, geniş coğrafyalarda ekonomik entegrasyon, yoğun kentleşme ve bunların demografik ile kültürel yapıda yarattığı değişimler sayılabilir. Toplumsal yapı ve ilişkilerdeki bu kapsamlı dönüşümler, yeni bir örgütlenme modeli hayata geçirilene dek istikrarsızlık ve belirsizlikler doğurabilir. Bu nedenle modernleşme, mevcut toplumsal değerlerin sarsıldığı ve sosyal ile siyasal yeniden yapılanmayı gerektiren bir dizi ihtiyacı beraberinde getiren bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu ihtiyaçlar arasında, özellikle toplumsal bütünlüğün yeniden tesis edilmesi öne çıkar. Ayrıca üretim ilişkilerindeki değişim ve giderek karmaşıklaşan toplumsal yapı, merkezi otoritesi güçlü ve etkin bir hükümet gerekliliğini zorunlu kılar (Giddens ve Pierson, 2001, s. 84).

Modernleşmeyle birlikte, geleneksel dönemde olağan kabul edilen toplumsal eşitsizlikler artık tartışmalı hâle gelmiş, ortadan kaldırılması gereken bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Sanayileşme, iletişim araçlarının yaygınlaşması, artan refah ve okuryazarlık düzeyi, siyaset dışında kalan toplumsal kesimlerin siyasal katılımını ve kaliteli kamu hizmeti taleplerini artırmıştır. Bu yeni talepler, mevcut siyasi kurumların yetersizliği ile toplumsal eşitsizliklerin varlığı ve dinin kamusal alandaki etkisinin azalmasıyla birleştiğinde, siyasal sistemde belirgin bir meşruiyet boşluğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla modernleşen toplumlar, hem demokratikleşme hem de yeni bir meşruiyet kaynağı oluşturma ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır (Huntington, 1966, s. 59).

Bu çerçevede, ulus-devlet yapısı, modernleşmenin getirdiği bu ihtiyaçlara yanıt olarak şekillenmiş bir siyasi örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Kurumsallaşmış bu devlet modeli, aidiyet, entegrasyon ve ortak payda gibi unsurları genellikle milliyetçilik ekseninde birleştirerek toplumda "biz" duygusunu güçlendirmiş ve demokratikleşme ile meşruiyet arayışını, halkı karar alma süreçlerine dahil ederek karşılamayı hedeflemiştir. Modernlik anlayışının rasyonelleşme ile yakından ilişkili olduğu da göz ardı edilmemelidir. Rasyonel toplum yaklaşımı, yalnızca bilim ve teknik gelişmeleri dikkate almakla kalmayıp, aynı zamanda insan ve nesnelerin yönetimini elinde tutan bir toplumsal örgütlenmeyi öngörür. Bu bağlamda modernleşme, insan müdahalesiyle şekillendirilebilen bir dünya algısı sunar ve toplumsal yapının bir düzen, mimari veya mühendislik ürünü olarak inşa edilebileceği fikrine

zemin hazırlar. Modern devlet biçimleri ise, akılcılık ve dünyevileşme temelinde toplumu mevcut koşullara uygun bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamıştır (Huntington, 1966, s. 59).

Tarihsel perspektiften bakıldığında, uluslaşma süreçleri, modern devletlerin ortaya çıkışına düşünsel bir temel sağlamıştır. Ulus-devletlerde, toplumun dönüştürülmesi ve ulusal kimliğin inşası, politika ve uygulama açısından merkezi bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, uluslaşma tek bir süreçten ibaret olmayıp, modern milletlerin oluşumunda bilinçli olarak uygulanan ulus-inşa politikaları kritik bir rol oynamıştır. Son iki yüzyılda, homojenlik derecesi farklı olsa da tüm devletler, kendi topluluklarını modern uluslara dönüştürmek amacıyla çeşitli yoğunluk ve yöntemlerle ulus-inşa stratejileri geliştirmiştir. Ulusların ortaya çıkışında, savaşlar, felaketler, zaferler, inanç sistemleri, değerler ve siyasal yapılar gibi çeşitli süreçler dolaylı veya doğrudan etkili olurken, ulus-devletin kuruluşunu takip eden dönemde, devlet eliyle yürütülen bilinçli sosyal ve kültürel faaliyetlerin ayrı bir önemi vardır. Bu durum, ulus inşasının yalnızca siyasi bir irade tarafından yürütülen bir süreç ve ulusların adeta yoktan var edilen yapılar olduğu algısına yol açabilir. Oysa ulus inşası, modernleşme ile birlikte toplumun bireylerinin aidiyet duygusunu yerel veya bölgesel kimlikten ulusal kimliğe taşıma, alt kimlikleri ulusal çerçeveye entegre etme ve devletin milliyetçi ideolojisine uygun olarak şekillendirdiği politikaları kapsayan bir süreçtir (Smith, 2013, s. 191).

Ulusal kimliğin oluşturulmasına yönelik politikalar genellikle iki temel kategoriye ayrılır: "amaç odaklı" kimlik politikaları ve "köken odaklı" kimlik politikaları. Bu sınıflandırma, Fransız ve Alman ulus modelleri ya da sırasıyla subjektif ve objektif ulus anlayışları ile de ifade edilmektedir. Fransız milliyetçiliği olarak adlandırılan subjektif yaklaşımda, ulus bir fikir, ortak çıkar, sevgi ve umut topluluğu olarak şekillendirilir. Bu çerçevede, ülke toprakları, kolektif hafıza ve kaderin kaynağı olarak kutsallaştırılır. Yasalar ve vatandaşlık yoluyla sağlanan eşitlik ile birlikte, bireylerin hak ve görevlerine vurgu yapılır. Bu modelde, ortak geçmiş ve amaç birliği temelinde vatandaşlık bilinci geliştirilmeye çalışılır ve bireylerin ulusal bağlılığı artırılır. Öte yandan, Alman veya objektif milliyetçilikte etnik köken ve soya dayalı aidiyet ön plandadır. Bu yaklaşım, entegrasyon hedefini, soy ve kahramanlık mitlerinin canlı tutulması, temel kültürel unsurların (dil, din, gelenekler, kurumlar) yüceltilmesi ve kolektif geçmişin vurgulanması aracılığıyla sağlamayı amaçlar (Smith, 2013, s. 191).

Ulus-devlet modelinin temel özelliklerinden biri, ülkesel ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasıdır (Şahin, 2024). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde devlet, öncelikli olarak hem toprak bütünlüğünü hem de toplumsal uyumu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, diğer ulus-devlet örneklerinde olduğu gibi, milli kimlik politikaları bütünleşme süreçlerinde merkezi bir işlev üstlenmiştir. Milli kimlik, bir toplumun kendine özgü karakterini ve yaşam biçimini yansıtır; dil, kültür, din, ortak tarih ve toprak gibi unsurlar üzerinden bireylerde aidiyet duygusu oluşturur. Her milletin tarih ve dil temelli bir çekirdek kimliği bulunmakta, zaman içinde bu temel kimlik gelişerek ulusal kimliğin zenginliğini

şekillendirmektedir. Vatan, bayrak, milli marş ve devlet gibi semboller ise bu kimliğin somut göstergeleri olarak işlev görmektedir (Kodaman, 2004, s. 29).

1923-1945 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, eğitim ve kültür politikaları aracılığıyla ulus temelli bir milli kimlik inşa etmeye çalışmıştır. Bu süreçte amaç, hem ülke hem de toplum düzeyinde birliği pekiştirmekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş ve çok kültürlü mirasının ardından, geriye kalan topraklar "Türklerin ebedi yurdu" olarak tanımlanmış ve bu alanlara özel bir önem ve dokunulmazlık atfedilmiştir. Ayrıca, toplumun sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir bütün, yani tek bir ulus oluşturması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, yeni cumhuriyet, diğer modern ulus-devletlerde olduğu gibi, toplumsal yapıyı ulusal kimlik temelli bir bütün hâline getirmek amacıyla milli kimlik politikalarını önceliklendirmiştir. 1920'ler ve 1930'larda, özellikle Osmanlı'nın çok kültürlü yapısından ayrışarak özgün bir kimlik oluşturma çabası kapsamında, Türklerin Asyalı kökenine vurgu yapılmış ve Yunan ile Ermeni iddialarına karşı Anadolu'nun Türk yurdu olduğunun bilimsel ve kültürel kanıtlarla ortaya konması hedeflenmiştir (Copeaux, 1998, s. 61).

Ulus inşa sürecinde eğitim alanında atılan ilk önemli adım, 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Kanunu) ile gerçekleştirilmiştir. Bu kanunun hayata geçirilmesinin ön hazırlığı, "Talim ve Terbiye Kurulu"nun (Eğitim ve Öğretim Kurulu) kurulmasıyla başlamıştır. 1924 yılında Türkiye'ye davet edilen Amerikalı eğitim uzmanı John Dewey ve beraberindeki heyet, milli bir eğitim sisteminin oluşturulması ve yaygınlaştırılması görevini üstlenmiştir. Bu çerçevede Talim ve Terbiye Kurulu, milli eğitim üzerinde ideolojik ve kültürel bir denetim sağlamak amacıyla yapılandırılmıştır. Kurulun onayı alınmadan hiçbir ders kitabının devlet okullarında okutulmamış olması, bu denetimin sürekliliğini göstermektedir (Copeaux, 1998). Tevhid-i Tedrisat Kanunu, eğitimde standartlaşmayı ve ulus temelli bir öğretim anlayışını hedeflemiş, bu bağlamda milli eğitim politikalarının uygulanmasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Serter, 1994, s. 148-152).

- *Türkiye'deki tüm eğitim ve bilim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.*
- *Şeriye ve Evkaf Vekaleti (Din İşleri ve Vakıflar Bakanlığı) ve özel vakıflar tarafından yönetilen medrese ve okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir.*
- *Şeriye ve Evkaf Vekaleti bütçesindeki okul ve medreselere ayrılan ödenekler, Milli Eğitim bütçesine aktarılmıştır.*
- *Milli Eğitim Bakanlığı, yüksek din adamı yetiştirmek üzere üniversitede bir İlahiyat Fakültesi ve imam ve hatip gibi dini görevlilerin yetiştirilmesi için ayrı okullar açacaktır.*
- *Bu kanunun uygulanmasında öncelikle genel eğitim veren Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri ortaokul ve liselerle Sağlık Bakanlığı'na bağlı yetiştirme yurtlarının bütçeleri ve öğretmen kadroları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.*

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden kısa bir süre sonra, 1925 yılında Harp Okulu ve benzeri diğer askeri eğitim kurumları da Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu düzenleme, ülke genelindeki tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplanmasını

öngörmekteydi; böylece yeni kuşakların ortak bir milli kültür etrafında yetişmesi ve ulusal birlik ve dayanışmanın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Talim ve Terbiye Kurulu'nun hedefleri doğrultusunda, Milli Eğitim Bakanlığı'nın politikalarıyla uyumlu olmayan medreseler kapatılmış; yüksek öğrenim veren kurumlar (ilahiyat fakülteleri hariç) ise bu uygulamanın dışında bırakılmıştır. Azınlık okulları ve kolejlerde, dini temelli veya farklı etnik grupların gelenek ve değerlerini aktarmaya yönelik eğitim yasaklanmış, yerine Tarih, Coğrafya ve Türkçe dersleri getirilmiş ve bu derslerin Türkçe olarak verilmesi şart koşulmuştur (Kongar, 2005, s. 530).

Cumhuriyet'in eğitim alanındaki bir diğer köklü adımı ise Harf Devrimi olmuştur. 1 Kasım 1928'de Latin alfabesinin kabulüyle birlikte Arap harfleri eğitim dili olarak kullanım dışı bırakılmış, Türkçenin modern bir ulus dili hâline gelmesi sağlanmıştır. Bu değişim, halkın okuryazarlık kazanmasını hızlandırmanın yanı sıra, uluslararası iletişim ve yabancı dil öğrenimini kolaylaştırarak kültürel modernleşmeye katkıda bulunmuştur.

Ulus inşa sürecinin bir başka önemli kurumu, 1931'de kurulan Türk Tarih Kurumu'dur. Kurumun öncelikli görevi, Türk tarihinin araştırılması, yazılması ve ders kitaplarına aktarılması olmuş; bu amaçla kongreler düzenlenmiş ve "Türk Tarih Tezi" geliştirilmiştir. I. Türk Tarih Kongresi 1932'de gerçekleştirilmiş ve tez, hem eğitim yoluyla yeni nesillere hem de yetişkin topluma aktarılmak üzere sistematik bir biçimde tanıtılmıştır. Türk Tarih Tezi, vatandaşları ortak bir tarih bilinci etrafında birleştirmeyi, seçkinleri ve halkı aynı ideolojik çerçevede buluşturmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, arkeoloji, antropoloji ve dilbilim çalışmalarıyla desteklenen tezler, modern eğitim ve kültür politikalarının merkezi unsuru hâline gelmiştir. Bu süreçte öne çıkan "Güneş Dil Teorisi" ise Türk dilinin ve ırkının Avrupa uygarlıklarının ve dillerinin kökeni olarak görülmesini önermiştir. Böylece, Türk ırkının sürekliliği ve Anadolu'nun ebedi bir Türk yurdu olduğu iddiası akademik ve kültürel bir temele dayandırılarak, yeni ulus-devletin meşruiyeti güçlendirilmiştir (Maksudyan, 2005b, s. 12; Ersanlı, 2018, s. 206).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, resmi tarih yayınları, ulusal kimliğin temellerini güçlendirmek amacıyla Türklerin Asya kökenine odaklanmış ve bu bağlamda özellikle yeni keşfedilen "Orhun Abideleri"nden sıkça yararlanılmıştır. Orta Asya'nın tarihi ve epik öğeleri, kurucu mit olarak Ergenekon Destanı'nın kullanılmasını beraberinde getirmiştir; bu destan, Göktürklere ait bağımsızlık ve kahramanlık anlatısını ulus inşa sürecine taşımıştır. Kuruluş yıllarında, Göktürk bayrağındaki kurt simgesi neredeyse rejimin bir sembolü hâline gelmiş, ancak Turancılığın yasaklanmasının ardından Pan-Türkist söylemlerden uzaklaşılmasıyla birlikte bu sembolün önemi azalmış ve marjinalleşmiştir (Ersanlı, 2018, s. 206).

Tek parti döneminde, ders kitaplarının giriş bölümlerinde yurtseverlik ve ahlaki değerlerin vurgulanması dikkat çekmektedir. 1931'de yayımlanan kitaplarda, öğrencilere tarihî sorumlulukları hatırlatılmış, Atatürk'ün konuyla ilgili sözlerine atıf yapılmıştır. Örneğin, "Türk milletinin tarihi yalnızca Osmanlı döneminden ibaret değildir; atalarımız, büyük

devletler kurmuş ve geniş medeniyetler yaratmıştır. Bu geçmişi araştırmak, incelemek ve dünyaya duyurmak bizim görevimizdir. Türk çocukları, atalarını tanıdıkça, büyük işler başarmak için içsel güç bulacaktır" ifadeleriyle, ulusal bilincin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Ersanlı, 2018, s. 206).

1930'lu yılların ortası, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapılanmasında kritik bir dönemi temsil eder. 1933–1939 yılları arasında tek parti rejimi, kendisini devletin temsilcisi olarak konumlandırmış ve muhalefete izin vermemiştir. Bu otoriter dönemde, Türk Tarih Tezi kapsamlı bir şekilde uygulanmış, tarih diğer bilim dallarıyla ilişkilendirilerek ulusal ideolojiye hizmet ettirilmiştir. Örneğin, tarım tarihiyle ilgili çalışmalarda dahi bu yaklaşım temel alınmıştır.

Aynı dönemde, kız çocuklarının eğitim olanaklarının genişletilmesi ulus inşa sürecinin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmiş, eğitim politikaları yalnızca bireysel gelişimi değil, toplumsal dönüşümü ve ulusal kimlik oluşturmayı da hedeflemiştir. Osmanlı döneminde kız çocuklarının eğitimi sınırlı imkanlara sahipken, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim hakkı daha geniş bir çerçevede ele alınmış ve 1924 Anayasası'nın 87. maddesi ile bu hak anayasal güvence altına alınmıştır. Bu düzenleme, eğitimin yalnızca belirli toplumsal kesimlere ait bir ayrıcalık olmaktan çıkarılarak tüm yurttaşlar için erişilebilir bir hak olarak tanımlanmasını sağlamış, böylece kadınların toplumsal hayata daha aktif katılımının önü açılmıştır. Eğitimin yaygınlaştırılması, yeni kurulan devletin modernleşme hedefleriyle uyumlu bir şekilde ele alınmış ve toplumsal dönüşümün en etkili araçlarından biri olarak görülmüştür. Bu kapsamda "halkçılık" ilkesine uygun olarak 15–45 yaş arasındaki okuma yazma bilmeyen yetişkin nüfusun eğitilmesi amaçlanmış ve bu hedef doğrultusunda "Millet Mektepleri" kurulmuştur. Millet Mektepleri, yalnızca temel okuryazarlık öğretmeyi amaçlayan kurumlar olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in ideolojik ve kültürel dönüşüm sürecine katkı sağlayan eğitim merkezleri olarak tasarlanmıştır. Bu kurumlarda yetişkin bireylere okuma yazma öğretilmiş, temel yurttaşlık bilgileri verilmiş ve modern devletin gerektirdiği sosyal değerlerin benimsetilmesi hedeflenmiştir. Eğitim yoluyla bireylerin toplumsal yaşama daha aktif katılım sağlamaları ve yeni siyasi düzenin değerlerini içselleştirmeleri amaçlanmıştır (Atamtürk vd., 2023, s. 2204-2208). Böylece Millet Mektepleri, sadece bireysel bilgi kazandıran bir eğitim kurumu olmaktan öte, ulusal kimliğin inşasına katkı sağlayan bir toplumsal dönüşüm projesi olarak işlev görmüştür. Bu eğitim seferberliği sayesinde okuryazarlık oranının artırılması hedeflenmiş, toplumun geniş kesimlerinin eğitimle tanışması sağlanmıştır. Eğitimli bireylerin sayısının artması, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunmuş, aynı zamanda yurttaşlık bilincinin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Millet Mektepleri aracılığıyla yalnızca okuma yazma öğretimi değil, yeni devletin değerleri doğrultusunda ortak bir ulusal bilinç oluşturulması da amaçlanmıştır. Bu süreçte eğitim, bireyleri modern yurttaşlık anlayışıyla donatan ve toplumsal bütünleşmeyi destekleyen bir araç olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında eğitim, sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda ulusal kimliğin şekillenmesini ve

toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesini hedefleyen stratejik bir politika olarak öne çıkmıştır (Ersanlı, 2018, s. 206).

Tek Parti döneminde milliyetçilik, yalnızca siyasal alanda değil, bilimsel ve kültürel üretim süreçlerinde de belirleyici bir ideolojik çerçeve olarak işlev görmüştür. Bu dönemde ulus-devletin tarihsel ve toplumsal temellerini sağlamlaştırma hedefi doğrultusunda, Türk milletinin kökenlerine ilişkin bilimsel açıklamalar geliştirilmesi milliyetçi söylemin önemli bir ayağını oluşturmuştur. Ulusal kimliğin tarihsel derinlik kazanması ve Türklerin medeniyet tarihindeki yerinin meşrulaştırılması amacıyla antropoloji bilimi, devlet destekli bir araştırma alanı hâline getirilmiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda Avrupa'da etkisini artıran biyolojik temelli kimlik tanımlamaları ve ırk merkezli ideolojiler, Türkiye'de milliyetçilik anlayışının kültürel ve tarihsel unsurlarının yanında bilimsel verilerle de desteklenmesi gerektiği düşüncesini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet elitleri Batı literatüründe Türklerin Anadolu'ya sonradan gelen ve "sarı ırk" içinde sınıflandırılan bir topluluk olduğu yönündeki iddiaları, ulusal kimliğin inşası açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirmiştir (Sivrioğlu, 2015, s. 7-14). Almanya'da yükselen nasyonal sosyalist düşüncenin etkisiyle ırk tasniflerinin siyasal bir araç hâline gelmesi, Türklerin Asya kökenli ve Avrupa medeniyetine yabancı bir unsur olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Tek Parti döneminin milliyetçi ideolojisi ise bu tür yaklaşımlara karşı, Türklerin tarihsel ve biyolojik açıdan Avrupa uygarlığıyla ilişkilendirilebileceğini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda antropoloji çalışmaları, Türklerin "beyaz ırk" içinde yer aldığı savını destekleyen bir araç olarak kullanılmıştır. Antropolojik araştırmalar, Türk Tarih Tezi'nin tamamlayıcı bir unsuru olarak kurgulanmış ve milliyetçi tarih anlatısını güçlendirmek amacıyla geniş çaplı biçimde yürütülmüştür. Bu sürecin önde gelen isimlerinden biri olan Afet İnan, Atatürk'ün yönlendirmesiyle Türklerin Anadolu'daki tarihsel sürekliliğini ortaya koymaya yönelik sistematik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Onun öncülüğünde yürütülen araştırmalarda, Türklerin bu coğrafyada yerleşik ve köklü bir topluluk olduğu bilimsel verilerle temellendirilmeye çalışılmıştır (Maksudyan, 2005b, s. 96; Sivrioğlu, 2015, s. 7-14).

1930'lu yıllarda gerçekleştirilen antropolojik incelemeler kapsamında Anadolu'nun farklı bölgelerinde on binlerce mezar açılmış, elde edilen kafatasları üzerinde antropometrik ölçümler yapılmıştır. Bu ölçümler sonucunda Türklerin ağırlıklı olarak brakisefal yapıda olduğu ileri sürülmüş; bu özellik Avrupa antropoloji literatüründe "Alpin tip" olarak tanımlanan beyaz ırk grubuyla ilişkilendirilmiştir. Böylece Türklerin biyolojik açıdan Asya kökenli bir topluluk olmadığı, aksine Avrupa medeniyet dairesi içinde yer aldığı iddiası bilimsel bir söylemle desteklenmiştir. Antropolojik çalışmalar yalnızca tarihsel kalıntılarla sınırlı kalmamış, yaşayan nüfus üzerinde de kapsamlı ölçümler gerçekleştirilmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yapılan kafatası ve yüz ölçümleriyle, çağdaş Türk toplumunun biyolojik bakımdan homojen bir yapıya sahip olduğu savunulmuştur. Bu yaklaşım, milliyetçi ideolojinin temel hedeflerinden biri olan ulusal bütünlüğün biyolojik ve tarihsel süreklilik üzerinden temellendirilmesine hizmet etmiştir. Antropolojiye atfedilen bu

rol, Atatürk'ün kültürel bağımsızlığı siyasal bağımsızlığın ayrılmaz bir parçası olarak gören anlayışıyla uyumludur. Devlet desteğiyle yürütülen bu bilimsel çalışmalar, tarih tezleriyle bütünleştirilerek milliyetçi kimlik inşasının önemli bir dayanağı hâline getirilmiştir. Ayrıca antropolojik veriler aracılığıyla Anadolu'nun kadim medeniyetleri ile Türkler arasında bağ kurulması, milliyetçi tarih anlatısının süreklilik ve yerellik vurgusunu güçlendirmiştir (Üstündağ, 2015, s. 68-80).

Tek Parti döneminde geliştirilen milliyetçi tarih anlayışı, Anadolu'nun kadim medeniyetleriyle Türk kimliği arasında süreklilik kurma çabası üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda Sümerler, Hititler ve Eti toplulukları, Türk Tarih Tezi kapsamında Türklerle ilişkilendirilmiş; Anadolu coğrafyası, Türklerin tarihsel olarak yabancısı olmadığı, aksine en eski sakinlerinden biri olduğu bir yurt olarak tasvir edilmiştir. Antropolojik bulgular, bu tarihsel anlatının bilimsel temellere dayandırılmasında işlevsel bir araç olarak değerlendirilmiştir. Böylece Türklerin Anadolu'ya sonradan gelen bir unsur olmadığı, binlerce yıldır bu coğrafyada varlık gösteren yerli ve köklü bir millet olduğu iddiası güçlendirilmiştir. Her ne kadar bu yaklaşım, günümüz bilimsel ölçütleri açısından tartışmalı kabul edilse de, söz konusu çalışmaların dönemin koşulları içinde milliyetçi bir savunma refleksiyle şekillendiği açıktır. Nitekim erken Cumhuriyet döneminde antropoloji, Batı'da yaygın olan ırk temelli hiyerarşik sınıflandırmalara karşı Türklerin dünya medeniyeti içindeki yerini korumaya yönelik bir karşı söylem üretme aracı olarak görülmüştür. Bu bağlamda yürütülen araştırmalar, modern Türkiye'de ulus inşa sürecinin ideolojik ve bilimsel dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Anadolu'da gerçekleştirilen on binlerce mezar kazısı, kafatası ölçümleri ve brakisefal tipin ön plana çıkarılması, Türklerin "beyaz ırkın Alpin kolu" içinde değerlendirilmesini amaçlayan milliyetçi bir çerçevenin ürünüdür. Bu çalışmalar aracılığıyla Türk kimliği, hem iç kamuoyuna hem de uluslararası çevrelere tarihsel ve bilimsel bir meşruiyet zemini üzerinden sunulmuştur (Üstündağ, 2015, s. 68-80).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk kimliğinin tanımlanmasına yönelik girişimler, siyasal ve kültürel alanlarla sınırlı kalmamış; biyolojik ve antropolojik söylemlerle de desteklenmiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda Avrupa'da etkisini artıran ırkçı ideolojiler, Türkiye'deki milliyetçilik anlayışının biçimlenmesinde dolaylı bir rol oynamış; bu durum, ulusal kimliğin "bilimsel" görünümlü tezlerle temellendirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte brakisefal kafatası kuramı, Türklerin beyaz ırkın Alpin koluna mensup olduğu iddiasını desteklemek için sıkça başvurulan bir referans noktası olmuştur. Dönemin antropoloji anlayışı, kimlik tartışmalarında belirleyici bir disiplin olarak öne çıkmış; insan topluluklarının ırksal aidiyetleri kafatası biçimleri üzerinden tasnif edilmiştir. Uzun kafataslı (dolikosefal), yuvarlak kafataslı (brakisefal) ve ara tipler (mezosefal) şeklindeki sınıflandırmalar, Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren "bilimsel" kabul edilen bir yöntemdi. Cumhuriyet yönetimi ise bu yöntemi, milliyetçi ideolojinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanmıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinde açılan yaklaşık 64 bin mezardan elde edilen veriler ve yapılan ölçümler sonucunda Türklerin ağırlıklı olarak brakisefal yapıda olduğu ileri sürülmüş; bu bulgu, Türklerin Avrupa

medeniyet dairesi içinde konumlandırılmasını destekleyen bir kanıt olarak sunulmuştur (Sivrioğlu, 2015, s. 33).

Tek Parti döneminde yürütülen antropolojik çalışmaların temel saiklerinden biri, Türk kimliğini Avrupa merkezli ırk hiyerarşilerinin dışında değil, tam merkezinde konumlandırma arzusuydu. Avrupa'daki bazı antropoloji çevrelerinin Türkleri "Alpin tip" olarak tanımlaması, Cumhuriyet elitleri tarafından Türklerin beyaz ırk dairesi içinde değerlendirildiğine dair önemli bir dayanak olarak görülmüştür. Bu yaklaşım, salt bilimsel bir sınıflandırmadan ziyade, dönemin milliyetçi ihtiyaçlarına cevap veren ideolojik bir çerçeve üretmiştir. Zira Batı literatüründe Türklerin "sarı ırk" mensubu, Asya kökenli ve Avrupa uygarlığına yabancı bir topluluk olarak sunulması, Cumhuriyet'in modernleşme ve medeniyet söylemiyle açık bir çelişki teşkil etmekteydi. Bu nedenle Türklerin beyaz ırkın bir parçası olduğu iddiası, ulusal kimliğin meşruiyetini güçlendiren stratejik bir argüman hâline gelmiştir. Brakisefal kafatası tipine ilişkin ölçümler, yalnızca Anadolu'nun eski topluluklarıyla Türkler arasında süreklilik kurmak için değil, aynı zamanda Türkleri Avrupa medeniyetinin kurucu unsurlarıyla akraba göstermek amacıyla kullanılmıştır (Üstündağ, 2015, s. 70). Afet İnan'ın Atatürk'ün yönlendirmesiyle yürüttüğü antropolojik araştırmalar da bu ideolojik hedef doğrultusunda kurgulanmıştır. İnan'ın çalışmaları, Türklerin Anadolu'da geçici bir unsur değil, binlerce yıldır bu coğrafyada varlık gösteren, medeniyet inşa eden köklü bir millet olduğu tezini ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Türkler, yalnızca tarihsel olarak değil, biyolojik açıdan da beyaz ırkın Alpin kolu içinde konumlandırılmıştır. Böylece antropometrik veriler, akademik bir incelemenin ötesine geçerek Batı'nın dışlayıcı ve ötekileştirici söylemine karşı geliştirilen milliyetçi bir savunma mekanizması işlevi görmüştür. Türk Tarih Tezi'nin merkezinde yer alan "uygarlık kurucu Türk" imajı, Sümer, Hitit ve Eti medeniyetleriyle kurulan bağlar üzerinden pekiştirilmiş; brakisefal kafatası tipinin Anadolu'nun kadim halklarında da bulunduğu iddiasıyla Türklerin bu toprakların yabancısı olmadığı savı güçlendirilmiştir. Ayrıca medeniyetin Orta Asya'dan Avrupa'ya taşındığı yönündeki tezler, Türklerin dünya uygarlık tarihindeki rolünü yüceltmeyi amaçlayan milliyetçi bir anlatının parçası hâline getirilmiştir. Bu yaklaşım, Türk kimliğini Avrupa karşısında edilgen değil, eşit hatta kurucu bir konuma yerleştirme arzusunun açık bir tezahürüdür. Günümüz bilimsel ölçütleri açısından kafatası ölçümleri üzerinden ırksal kimlik tanımlamanın geçerliliğini yitirdiği kabul edilmekle birlikte, erken Cumhuriyet bağlamında bu çalışmaların ulusal kimliği tahkim etmeye yönelik ideolojik bir işlev üstlendiği açıktır. Dolayısıyla brakisefal kafatası kuramları, Tek Parti döneminde milliyetçilik anlayışının biyolojik söylemlerle desteklendiği özgün bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir (Üstündağ, 2015, s. 70).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923–1946 yılları arasındaki tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının nasıl şekillendiğini ve zaman içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini tarihsel, ideolojik ve kurumsal boyutlarıyla ele almıştır. Araştırma bulguları, söz konusu dönemde milliyetçiliğin sabit ve değişmez bir ideoloji olmaktan ziyade, iç ve dış gelişmelerin etkisiyle yeniden tanımlanan ve farklı araçlarla kurumsallaştırılan dinamik bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden 1920'li yıllarda hâkim olan milliyetçilik anlayışının, ağırlıklı olarak sivil (civic) milliyetçilik çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu dönemde milliyetçilik, vatandaşlık bağı, hukuki eşitlik ve ortak siyasal aidiyet temelinde tanımlanmış; etnik veya kültürel farklılıklardan ziyade, yeni kurulan ulus-devlete bağlılık ön plana çıkarılmıştır. Fransız ekolünden etkilenen bu yaklaşımda, milliyetçilik daha kapsayıcı bir içerik taşımış ve modernleşme süreciyle uyumlu bir biçimde kurgulanmıştır. Eğitim, hukuk ve idari reformlar yoluyla bireylerin "vatandaş" kimliği etrafında bütünleştirilmesi amaçlanmıştır.

Ancak 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonrasında uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler, Türkiye'de milliyetçilik anlayışının yön değiştirmesinde belirleyici olmuştur. Avrupa'da otoriter rejimlerin güç kazanması ve kültür temelli milliyetçilik söylemlerinin yaygınlaşması, Türkiye'de de milliyetçiliğin daha savunmacı ve kültürel bir çerçevede yeniden ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 1930'lu yıllarla birlikte, Alman ekolünün etkisiyle dil, tarih ve kültür unsurlarını merkeze alan bir milliyetçilik anlayışının belirginleştiği görülmektedir.

Bu dönüşüm sürecinde Türk Tarih Tezi ve Türk Dil Tezi, milliyetçi ideolojinin kurumsallaştırılmasında önemli araçlar olarak öne çıkmıştır. Söz konusu tezler, Batı merkezli tarih ve medeniyet anlatılarına karşı savunma temelli bir yaklaşım geliştirmiş; Türk kimliğinin köklü ve özgün bir geçmişe sahip olduğu vurgulanmıştır. Böylece milliyetçilik, yalnızca siyasi bir aidiyet anlayışı olmaktan çıkarak, kültürel ve tarihsel referanslarla desteklenen ideolojik bir çerçeveye bürünmüştür.

Eğitim sistemi, bu yeni milliyetçilik anlayışının topluma aktarılmasında merkezi bir rol üstlenmiştir. Ders programları, ders kitapları, resmi törenler ve ulusal bayramlar aracılığıyla ortak tarih ve kültür bilinci pekiştirilmiştir. Aynı şekilde dil politikaları yoluyla Türkçenin standartlaştırılması ve kamusal alanda yaygınlaştırılması, ulusal kimliğin kültürel temellerinin güçlendirilmesine hizmet etmiştir. Bu süreçte milliyetçilik, devletin merkezi otoritesini destekleyen ve toplumsal bütünlüğü sağlamayı hedefleyen bir ideolojik araç olarak işlev görmüştür.

Araştırma bulguları, tek parti döneminde uygulanan milliyetçilik politikalarının, toplumsal bütünleşme hedefiyle birlikte belirli ölçüde tek tipleştirici sonuçlar da doğurduğunu göstermektedir. Farklı etnik, dini ve kültürel grupların varlığı, çoğu zaman baskın ulusal kimlik anlatısı içinde yeniden tanımlanmış; bu durum, milliyetçiliğin aynı anda hem birleştirici hem de sınırlandırıcı bir işlev üstlendiğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla tek parti dönemi milliyetçiliği, modernleşme süreci ile toplumsal mühendislik uygulamalarının kesiştiği bir zemin olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmadan hareketle çeşitli öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, tarih ve sosyal bilimler alanında yürütülecek çalışmalarda, tek parti dönemi milliyetçiliğinin dönemsel farklılıkları daha açık biçimde ele alınmalıdır. 1920'ler ve 1930'lar arasındaki ideolojik kırılmaların, tek bir milliyetçilik anlayışı altında değerlendirilmesi yerine, dönüşümsel bir süreç olarak incelenmesi, daha sağlıklı analizler yapılmasına katkı sağlayacaktır.

İkinci olarak, eğitim müfredatlarında erken Cumhuriyet dönemine ilişkin milliyetçilik politikaları, farklı toplumsal grupların deneyimleri de dikkate alınarak ele alınabilir. Bu yaklaşım, ulusal kimlik anlatısının daha çoğulcu ve eleştirel bir zeminde tartışılmasına imkân tanıyacaktır.

Üçüncü olarak, Türkiye'deki tek parti dönemi milliyetçilik tecrübesinin, diğer ulus-devlet örnekleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalar, milliyetçiliğin evrensel ve yerel dinamiklerini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Son olarak, tek parti döneminde inşa edilen milliyetçilik anlayışının günümüz Türkiye'sindeki yansımaları üzerine disiplinlerarası araştırmalar yapılması önem taşımaktadır. Ulusal kimlik algılarının, kültürel normların ve toplumsal hafızanın tarihsel kökenleriyle birlikte ele alınması, hem akademik hem de toplumsal düzeyde daha derinlikli değerlendirmelerin önünü açacaktır.

Sonuç olarak, tek parti döneminde milliyetçilik anlayışının inşası, yalnızca geçmişe ait bir ideolojik deneyim olarak değil, modern Türkiye'nin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısını anlamada temel bir referans noktası olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma, söz konusu sürecin kronolojik ve kavramsal çerçevesini ortaya koyarak, gelecekte yapılacak araştırmalara sistematik bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, A. (2017). *İmparatorluktan tanrı devlete*. İmge Kitabevi.

Ahmad, F. (2008). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.; 3. bs.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Ak, G. (2015). Kemalizm'de laiklik-İslam birlikteliğinin milliyetçilik üzerinden dualist akdi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 70(3), 571–606.

Akbaş, Z. (2012). Devlet inşa sürecinde terörle mücadele sorunu: Irak örneği ve Türkiye üzerine etkileri. *International Journal of Social Science, 5*(4), 320–332.

Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akçura, Y., Kemal, A., & Ferid, A. (1987). Üç tarz-i siyaset. Türk tarih kurumu basimevi.

Akçura, Y. (2015). *Üç tarz-ı siyaset*. Lotus Yayınevi.

Akıncı, A. (2012). Modern ulus devletlerin doğuşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 61–70.

Akıncı, A. (2013). Osmanlı-Türk millî kimliğinin oluşmasında Rusya Türkleri, göçler ve arkeoloji çalışmalarının rolü. *Akademik Bakış Dergisi*, (38), 1–18.

Akıncı, A. (2014). Milliyetçilik kuramları. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 15*(1), 131–150.

Akıncı, A. (2019). Milliyetçiliğin kökenleri: Etnisite/ulus (millet) ilişkisi. *İnsan ve İnsan, 6*(21), 413–430.

Akıncı, A. (2022). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk millî kimliği*. Değişim Yayınları.

Akkaya, R. (2004). *Küreselleşme olgusu karşısında ulus sorunu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.

Akkuş, H. İ. (2009). *Yusuf Akçura'nın din ve toplum anlayışı* (Doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akpolat, Y. (2008). *Türkiye'de milliyetçiliğin sosyolojisi*. Fenomen Yayınları.

Aksoy, N. D., & Arslantaş, H. A. (2010). Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 31–39.

Akyüz, K. (1986). Türk ocakları. Belleten, 50(196), 201-228.

Alakel, M. (2011). İlk dönem Cumhuriyet Türkiye'si ulus inşası sürecinde milliyetçilik ve sivil-etnik ikilemine dair teorik tartışmalar. *Gazi Akademik Bakış*, (9), 1–30.

Alper, A. L. P. (2023). Ziya Gökalp'a göre Kızılelma ve Ceditçilik hareketi. *Gazi Akademik Bakış, 17*(33), 45–59.

Alptekin, M. Y. (2021). *Türkiye'de ulus inşası*. Nobel Yayıncılık.

Altındağ, N. (2016). Türk milliyetçiliğinin siyasallaşması ve Batı/Batılılaşma algısı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(2), 43–64.

Anderson, B. (2023). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). Metis. (Orijinal çalışma yayımlanma tarihi 1983)

Arsal, S. M. (1975). *Milliyetçilik duygusunun sosyolojik esasları* (3. bs.). Ötüken Yayınevi.

Arsal, S. M. (2022). *Türk tarihi ve hukuk* (2. bs.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arslan, A. (1999). *İslam, demokrasi ve Türkiye*. Vadi Yayınları.

Arslan, A. (2018). Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi. *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, 4*(1), 9–27.

Aslan, S., & Alkış, M. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Türkiye'nin modernleşme süreci: Laikleşme ve ulusal kimlik inşası. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 6*(1), 18–33.

Atamtürk, E., Çavuşoğlu, T. ve Danış, M.Z., (2023). Cumhuriyet Tarihinde Sosyal Hizmetin İlk Örüntüleri: Bir Toplum Kalkınması Modeli Olarak Millet Mektepleri, Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2202-2218.

Atasoy, F. (2024). II. Meşrutiyet düşünce ortamında *Türk Yurdu* dergisi ve Türkçülük akımı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 20*(66 – Türkiye'nin Fikir Dergileri), 266–280.

Atatürk Ansiklopedisi. (t.y.). *Atatürk'ün Nutuk adlı eseri*. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/878/Atat%C3%BCrk%E2%80%99%C3%BCn-Nutuk-Adl%C4%B1-Eseri
(Erişim tarihi: 30 Aralık 2025)

Atay, S. (2024). Anketler/soruşturmalar ışığında Türk edebiyatının ilk 100'ü. İ. Tüzer (Ed.), *Birinci cilt: İnsan* içinde. Ihlamur Akademi Yayınları.

Ateş, T. (1989). *Siyasi tarih I*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Avcı, C. (2003). *Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı*. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Avcil, C. (2020). Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet ile ilişkisine dair kuramsal bir bakış. *Mukaddime, 11*(2), 468–484.

Aydın, F. (1988). Atatürk ve milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14, 758–777.

Aydın, R. (2018). Ulus, uluslaşma ve devlet: Bir modern kavram olarak ulus-devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 6*(1), 229–256.

Ayvazoğlu, B. (2013). Küllük kahvehanesi. *Küllük Dergisi*, 2, 1–3.

Bank, R. B. (2024). Siyaset yapma biçimi olarak milliyetçilik ve antikomünizm: Olgular, süreçler, arayışlar. *Memleket Siyaset Yönetim, 19*(42), 243–278.

Baykal, Ö. (2021). *Politik milliyetçilik–kültür milliyetçiliği ayrımında Türk milliyetçiliği*. AEGEAN.

Bayraktar, Ö. (2012). Güneş Dil Teorisi: "Batı" ve "Türk" arasındaki sınırı idare etmek. *Spectrum: Journal of Global Studies,* 4(2), 137-149.

Baytal, Y. (2024). Yusuf Akçura ve tarihçiliği üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 6*(11), 207–220.

Bektaş, H., & Köse, D. T. (2020). Huntington'ın fonksiyonellik ölçütü bağlamında MHP profili. *Journal of Political Administrative and Local Studies, 3*(1), 1–22.

Berkes, N. (1976). Unutulan adam. *Journal of Economy, Culture and Society*, (14), 194–203.

Biçer, Ç. (2018). *Yusuf Akçura'nın tarihçiliği ve tarih öğretimi üzerine görüşleri* (Yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Brubaker, W. R. (1989). The French Revolution and the invention of citizenship. *French Politics and Society*, 30–49.

Buçukcu, Ö. (2020). Milliyetçilik çağında Türk kimliği: Cedidizm örneği. *Akademik Hassasiyetler, 7*(14), 465–491.

Connor, W. (1978). A nation is a nation, is a state, is an ethnic group is a… *Ethnic and Racial Studies, 1*(4), 377–400.

Copeaux, E. (1998). *Tarih ders kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih Tezi'nden Türk-İslam sentezine* (A. Berktay, Çev.). Tarih Vakfı Yayınları.

Copeaux, E. (2006). *Türk Tarih Tezi'nden Türk-İslam sentezine*. İletişim Yayınları.

Çağan, K. (2006). Sanat sosyolojisinin imkânına ve inşasına dair. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 11–31.

Çağrıcı, M. (2012). Vatan. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, ss. 563–564). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çakmak, C. (2014). İsmail Gaspıralı'nın Ceditçi aydın Fatih Kerimî üzerindeki etkisi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 11*(4), 284–293.

Çakmak, C. (2023). Fatih Kerimî'nin hayatı ve eserlerinin psikolojik izdüşümü. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 6*(4), 35–40.

Çalen, M. K. (2018). *Modern Türk düşüncesinde bir derkenar: Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. Ötüken Neşriyat.

Çelik, A. B. (2009). Etnik çatışmaların çözümünde siyaset bilimi ve uyuşmazlık çözümü yaklaşımları. A. B. Çelik (Ed.), *Çatışmadan uzlaşmaya: Kuramlar, süreçler ve uygulamalar* (1. bs., ss. 163–188) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çelik, A. (2020). Soğuk Savaş'ın başlarında Türkiye'de anti-komünizm etkisinde milliyetçilik ve din. *Fırat University Journal of Social Sciences, 30*(1), 399–411.

Çiçek, M. T. (2012). Erken Cumhuriyet dönemi ders kitapları çerçevesinde Türk ulus kimliği inşası ve "Arap ihaneti". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* (32), 169-188.

Çizakça, M. (2002). *Demokrasi arayışında Türkiye: Laik–dindar/demokrat uzlaşmasına bir katkı*. Yeni Türkiye Yayınları.

Çoban, F. (2021). Etno-sembolist perspektiften erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde ulus-devlet ve vatandaşlık. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22*(1), 87–100.

Çoban, M. (2012). Milliyetçilik teorileri. *Türk Yurdu*, 295(32), 345–351.

Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın icadı* (H. İnaç, Çev.). Adres Yayınları.

Demirci, H. (2020). İlk dönem Kazakistan Cumhuriyeti'nde milliyetçilik ve millî kimlik (1991–2019). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(1), 321–342.

Demirci, M. (2022). Rusya Türklerinden Sadri Maksudi Arsal'ın Türk milliyetçiliğine katkısı. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 48–58.

Dieckhoff, A. (2010). Siyasal milliyetçiliğe karşı kültürel milliyetçilik mi? A. Dieckhoff & C. Jaffrelot (Ed.), *Milliyetçiliği yeniden düşünmek: Kuramlar ve uygulamalar* (D. Çetinkasap, Çev., 1. bs., ss. 83–102) içinde. İletişim Yayınları.

Dobbins, J. (2007). *The beginner's guide to nation building* (1st ed.). RAND.

Doğan, N. (2019). *Alman sosyoloji geleneği*. Kitabevi.

Dörfer, G. (1982). Die Persönlichkeit Atatürks und seine Leistungen. *Mustafa Kemal Atatürk 1881–1981: Vorträge und Aufsätze zu seinem 100. Geburtstag* içinde (ss. 113–124). Julius Groos Verlag.

Duman, F. (2006). Akılcılık bağlamında iki aydınlanma geleneği: Fransız Aydınlanması versus İskoç Aydınlanması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 61*(1), 117–151.

Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşâsı ve milliyetçilik*. A Kitap.

Durgun, Ş. (2021). Türk milliyetçiliğinden Türkiye milliyetçiliğine: Resmî anlayıştaki farklılaşmalar, sorunlar. Ş. Durgun (Ed.), *Ulus inşası ve milliyetçilik* (ss. 187–202) içinde. Phoenix Yayınevi.

Dursun, D. (1995). *Laiklik, siyaset ve değişim*. İnsan Yayınları.

Dursun, D. (2004). *Siyaset bilimi* (2. bs.). Beta.

Ebinç, S. (2024). Türkiye'de Liberalizmin Tarihsel Seyri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy,* 9(1), 285-302.

Ekinci, F. (2021). Sekülerleşen kadın bedeni ve feminist söylem. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 135–153.

Emiroğlu, A., & Öztürk, H. (2023). Milliyetçilik bağlamında 19. yüzyılın sonu ve erken Cumhuriyet dönemi (1923–1938) beden terbiyesi düzenlemeleri. *[Dergi adı belirtilmemiş]*.

Ercilasun, A. B. (2017). Sadri Maksudi Arsal ve Türk dili. *İstanbul Hukuk Mecmuası*.

Erdem, T. (2019). *Sosyoloji notları*. İmaj Yayınevi.

Erdoğan, A. (2022). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 9*(84), 1176–1187.

Eren, S. S., & Özdemir, N. E. (2024). Aile politikaları ekseninde Türkiye'de yeni muhafazakârlık ve sosyal refah muhafazakârlığı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14*(2), 637–657.

Erenel, F., & Gedik, A. (2024). Türk milliyetçiliğinin serüveni ve Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı. *Felsefelogos*, (83).

Eroğlu, H. (1992). *Atatürk ve Milliyetçilik, Atatürkçü Düşünce*, Ankara: AAM yay.

Eroğlu Koşan, Z. (2021). *Vefatının 100. yılında Ömer Seyfettin'e armağan* (A. S. Uğurlu & S. Kırlı, Haz.). *KARE Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Dergisi*, (11), 443–446.

Eroler, E. G. (2019). *Dindar nesil yetiştirmek: Türkiye'nin eğitim politikalarında ulus ve vatandaş inşası (2002–2016)* (Cilt 452). İletişim Yayınları.

Erözden, O. (2013). *Ulus devlet*. On İki Levha Yayıncılık.

Ersanlı, B. (2018). *İktidar ve tarih: Türkiye'de "resmî tarih" tezinin oluşumu (1929–1937)*. İletişim Yayınları.

Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve yönelimde modernleşme*. İşaret Yayınları.

Eryücel, E. (2022). *Ulus inşâ sürecinde öjenik siyaset ve ırkçılık*. Liberte Yayınları.

Eşki, M. A. (2016). Türk milliyetçiliğinin oluşum sürecinde Osmanlı dışı unsurların etkisi: Rusya örneği. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(12), 16–37.

Fındık, B. (2021). *Tek parti döneminde Kemalist milliyetçiliğin karşısında Türkçü–Turancı milliyetçilik* (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Türkiye).

Flournoy, M. A. (2012). Ulus inşası: Alınan ve alınmayan dersler. F. Fukuyama (Ed.), *Ulus inşası* (ss. 136–164) içinde. Profil Yayıncılık.

Fukuyama, F. (2012). *Ulus inşası* (3. bs.; H. Kaya, Çev.). Profil Yayıncılık.

Fulbrook, M. (2018). *Reckonings: Legacies of Nazi persecution and the quest for justice*. Oxford University Press.

Fuller, E. G. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen bölgesel aktör* (M. Acar, Çev.; 2. bs.). Timaş Yayınları.

Gahramanlı, N. (2024). Hüseyinzade Ali Bey ve Ziya Gökalp'in kültürel alandaki Türkçülük düşünceleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Ziya Gökalp'in ölümünün 100. yıl dönümünde), 146–155.

Geertz, C. (1963). *The integrative revolution: Primordial sentiments and politics in the new states*. The Free Press of Glencoe.

Gellner, E. (2022). *Uluslar ve ulusçuluk* (B. E. Behar & G. G. Özdoğan, Çev.). İnsan Yayınları. (Orijinal çalışma yayımlanma tarihi 1983)

Gellner, E. (2013). *Uluslar ve ulusçuluk* (G. Göksu Özdoğan, Çev.; 3. bs.). Hil Yayınları.

Georgeon, F. (2005). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri: Yusuf Akçura (1876–1935)* (4. bs.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gerth, H. H., & Mills, C. W. (1946). *From Max Weber: Essays in sociology*. Oxford University Press.

Giddens, A., & Pierson, C. (2001). *Modernliği anlamlandırmak: Anthony Giddens'la söyleşiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.

Göçek, F. M. (2005). Türkiye'de çoğunluk, azınlık ve kimlik anlayışı. A. Kaya & T. Tarhanlı (Ed.), *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları* (ss. 58–68) içinde. TESEV Yayınları.

Gökaçtı, M. A. (2008). *Nüfus mübadelesi: Kayıp bir kuşağın hikâyesi* (5. bs.). İletişim Yayınları.

Gökalp, Z. (1996). *Türkçülüğün esasları* (C. Han, Sadeleştiren). Kamer Yayınları.

Gökalp, Z. (1999). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak* (L. Uğurtekin, Yay. haz.). Kamer Yayınları.

Gökalp, Z. (2007). *Türkçülüğün esasları* (M. Koç, Haz.; M. S. Boz, Yay. haz.). Yapı Kredi Yayınları.

Gökalp, Z. (2018). *Türkçülüğün esasları* (M. Kaplan, Der.). Millî Eğitim Basımevi.

Gökhan, E. Ş. E. L. (2024). Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinin Türk siyasal hayatına yansımaları: Milliyetçi Hareket Partisi örneği. *Akademik Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5*(58), 421–435.

Göze, A. (2021). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Yayıncılık.

Gözler, K. (2001). Devletin bir unsuru olarak "millet" kavramı. *Türkiye Günlüğü*, 64, 108–123.

Greenfeld, L. (2006). *Nationalism and the mind* (ss. 135–144). Oneworld Publications.

Grotenhuis, R. (2016). *Nation-building as necessary effort in fragile states*. Amsterdam University Press.

Güngör, E. (1975). *Türk kültürü ve milliyetçilik*. İrfan Matbaası.

Günver, B. (2024). Sadri Maksudi Arsal'ın devlet yaklaşımı. *Memleket Siyaset Yönetim, 19*(41), 23–46.

Güvenç, C. (2020). Fransız burjuva devrimi: Bir aydınlanma hareketi olarak mutlak monarşiden cumhuriyete geçiş. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 64–73.

Haviland, W. (2002). *Kültürel antropoloji* (H. İnaç & S. Çiftçi, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Hazan, E. (2016). *Fransız Devrimi tarihi* (N. C. Sümter, Çev.). Say Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2014). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: Program, mit, gerçeklik* (O. Akınhay, Çev.; 5. bs.). Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2010). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: Program, mit ve gerçeklik* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (2020). *Milletler ve milliyetçilik*. Ayrıntı Yayınları.

Huntington, S. P. (1966). Political Modernization: America vs. Europe. *World Politics*, 18(3).

İnaç, H. (2004). Identity problems of Turkey during the European Union integration process. *Journal of Economic and Social Research, 6*(2), 33–62.

İnaç, H. (2007). Rethinking democracy and governance in the EU. *Journal of Academic Studies, 9*(32), 1–31.

İnaç, H. (2016). *Türkiye'nin kimlik problemleri*. Adres Yayınları.

İnaç, H., & Sada, M. R. (2021). Ulus inşası ve uluslaşma. *Uluslararası Eşitlik Politikası Dergisi, 1*(1), 6–19.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı padişahı. *Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, (13), 68–79.

İnönü, İ. (1987). *Hatıralar* (Cilt 2). Bilgi Yayınevi.

İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau etrafında aydınlanma çağı Fransız yazınına bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(5), 48–54.

Jaeschke, G. (1941). Die türkische Republik und das Türkentum im Auslande. *Die Welt des Islams, 23*, 180–181.

James, H. (1999). *Alman kimliği: 1770'den bugüne* (İ. Türkmen, Çev.). Kızılelma Yayıncılık.

Janoski, T. (2010). *The ironies of citizenship: Naturalization and integration in industrialized countries*. Cambridge University Press.

Kadıoğlu, A. (2003). Milletini arayan devlet: Türk milliyetçiliğinin açmazları. *Türkiye Günlüğü*, (75), 137–152.

Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk milliyetçiliğinin meseleleri* (4. bs.). Ötüken Yayınları.

Kanat, G. (2024). Osmanlı dönemindeki ideolojik akımların yansımaları: Türk-İslam sentezi perspektifinden kısa bir değerlendirme. *TURAN-SAM, 16*(62), 364–368.

Kantar, G. (2019). Milliyetçilik anlayışının Atatürk dönemi Türk yönetim sistemine yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8*(3), 2141–2156.

Kara, H. (2018). *Türkiye'de tek parti döneminde Türk ulusal kimliğin inşasında kamusal eğitimin rolü* (Yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.

Karakaş, M. (2000). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Vadi Yayınları.

Karal, E. Z. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karpat, K. H. (2002). *Studies on Ottoman social and political history: Selected articles and essays* (Cilt 81). Brill.

Karpat, K. H. (2013). The hijra from Russia and the Balkans: The process of self-definition in the late Ottoman state. In *Muslim travellers* (ss. 131–152). Routledge.

Kasimoğlu, A. (2024). Cumhuriyetçi ve liberal bağlamda Hobbes ve Rousseau'nun yurttaşlık yaklaşımları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 23*(4).

Kaya, S. E. Ü. (2019). *Türkiye'de tek parti döneminde siyasal denetim, yönetim ve inşa araçları olarak umum müfettişlikler: Trakya umum müfettişliği örneği* (Yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Kedourie, E. (2017). *Avrupa'da milliyetçilik* (H. Timurtaş, Çev.). Köprü Yayınları.

Kerestecioğlu, İ. Ö. (2008). Milliyetçilik: Uyuyan güzeli uyandıran prens'ten Frankenstein canavarına. H. Birsen Örs (Der.), *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kızak, E. B. (2024). Yusuf Akçura'nın milliyetçilik anlayışında demokrasinin konumu. *Social Sciences Studies Journal, 4*(17), 1472–1477.

Koç, Ö. (2023). Has multiculturalism beaten nationalism?: European sample. *Habitus Toplumbilim Dergisi, 4*(4), 73–92.

Kodaman, B. (2004). Millî kimlik ve küreselleşme–dünyalılaşma. *Türk Yurdu*, 29.

Kongar, E. (2005). *21. Yüzyılda Türkiye,* (36. Basım), Remzi Kitabevi, Ankara.

Köroğlu, E. (2004). *Türk edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914–1918): Propagandadan millî kimlik inşasına* (Cilt 164). İletişim Yayınları.

Kurtaran, U. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sistemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(8), 57–71.

Langewiesche, D. (2000). *Nation, Nationalismus, Nationalstaat in Deutschland und Europa*. Beck.

Lewis, B. (2020). *İslam* (Ç. Sümer, Çev.). Akılçelen Kitaplar. (Orijinal çalışma yayımlanma tarihi 1987)

Maksudyan, N. (2005a). Türkiye'de ırkçılığın "bilimsel" temelleri: Türklüğü ölçmek ve Cumhuriyet tarihçiliğinin Türkiye tarihindeki ırkçılığı inkâr saplantısı. *Cultural Dynamics, 17*(3), 291–322.

Maksudyan, N. (2005b). *Türklüğü ölçmek: Bilimkurgusal antropoloji ve Türk milliyetçiliğinin ırkçı çehresi (1925–1939)*. Metis Yayınları.

Meinecke, F. (1970). *Cosmopolitanism and the national state*. Princeton University Press.

Mermertaş, B. (2018). Siyasal alanda erkekliğin inşası: Kürt siyasi hareketinde cinsiyetin yeniden konumlanması. *Masculinities: A Journal of Identity and Culture*, (9–10), 226–259.

Metin, O. (2024). Ziya Gökalp ve Türk milliyetçiliğinin oluşumu: İdeoloji, kimlik ve kültürün kesişim noktaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26*(Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 245–259.

Nikolas, M. M. (1999). *False opposites in nationalism: An examination of the dichotomy of civic nationalism and ethnic nationalism in modern Europe* (Doctoral dissertation, Monash University).

Oran, B. (2010). *Türkiye'de azınlıklar* (6. bs.). İletişim Yayınları.

Oran, F. Ç. (2019). Kimlik politikalarının gündelik üretimi bağlamında Avrupa imgesinde Türk kimliği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7*(16), 314–331.

Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı* (25. bs.). Alkım Yayınevi.

Öz, E. (1992). *Tek parti yönetimi ve siyasal katılım*. Gündoğan Yayınları.

Öz, E., & Erdoğan, H. (2024). Türkiye'de Soyadı Kanunu'nun kabulü: 1926 İtalya soyadı düzenlemesi ve uygulamaları bağlamında bir kıyaslama. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 24*(48), 151–177.

Özbey, K. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sınırın entelektüel izlekleri: Namık Kemal, Ziya Gökalp ve Mehmet Akif Ersoy'da sınır imgesi. *Fırat University Journal of Social Sciences, 32*(2), 769–782.

Özbey, K. (2024). Geç Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e Türkiye'de sınırların tarihsel-sosyolojik inşası. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 23, 296–309.

Özdoğan, G. G. (2001). *Turan'dan Bozkurt'a: Tek parti döneminde Türkçülük (1931–1946)* (İ. Kaplan, Çev.). İletişim Yayınları.

Özdoğan, M. (2015). Türkiye'de ulus inşası ve dil devrimi (1839–1936). *Akademik Hassasiyetler, 2*(3), 227–262.

Özerdem, A. (2013). *Barış inşası: Kuram ve uygulama* (2. bs.). Nobel Yayınları.

Özkaya, Y. (2007). Rusya Müslümanlarının Türkiye'de Tanıtılmasında Yusuf Akçura'nın Rolü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*(23).

Özkırımlı, U. (2014). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özkırımlı, U. (2015). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış* (5. bs.). Doğu Batı Yayınları.

Özkul, M. (2021). İmparatorluktan ulus devlete kimlik arayışında ilk durak: Namık Kemal. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(2), 421–432.

Pamuk, İ. (2019). *Almanya'da kimlik, aidiyet ve Türkiye kökenli öğrenciler*. Yeni İnsan Yayınevi.

Parla, T. (1992). *Türkiye'de siyasal kültürün resmî kaynakları* (Cilt 1: *Atatürk'ün Nutuk'u*). İletişim Yayınları.

Polat, B. (2005). Fransız İnkılabı'nın Türk modernleşme sürecine etkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 149–167.

Polat, N. H. (2021). Ömer Seyfettin'e vefa. *Türk Dili Dergisi*, 830, 28–35.

Renan, E. (2021). *Ulus nedir?* Pinhan Kitabevi.

Sağlam, S. (2019). İsmail Gaspıralı'da millet ve milliyetçilik. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 8*(24), 437–457.

Saklı, A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da uluslaşma süreci ve ulus bilincinin oluşumu. *Akademik Bakış Dergisi*, (32).

Sander, O. (2017). *Siyasi tarih: İlk çağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi.

Santamaria, Y. (1998). Ulus-devlet: Bir modelin tarihi. J. Leca (Haz.), *Uluslar ve milliyetçilikler* içinde (ss. 20–30) (S. İdemen, Çev.). Metis Yayınları.

Sarıaslan, A. (2024). Siyasal iletişim dili ve parti disiplini bağlamında liderlik söyleminin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences (IJSS), 8*(36), 229–249.

Sarıbay, A. Y. (1989). Der Einfluß der Religion auf die türkische Gesellschaft und ihre Rolle im politischen Leben. İ. H. Özak & Y. Dağyeli (Ed.), *Die Türkei im Umbruch* içinde (ss. 88–112). Frankfurt am Main.

Sarıca, M. (2021). *100 soruda Fransız İhtilali*. Milenyum Yayınları.

Sarınay, Y. (1997). Millî Mücadele döneminde Türk Ocakları. *Türk Yurdu*, (122), 18–21.

Saygılı, R. (2020). Millet (ulus). T. Erdem (Ed.), *[Kitap adı belirtilmemiş]* içinde.

Schnapper, D. (1995). The idea of nation. *Qualitative Sociology, 18*(2).

Serter, N. (1994). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sevim, A. (2008). *Halk milliyetçiliğinin öncüsü: Herder*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Seymour, M. (1999). On redefining the nation. *The Monist, 82*(3), 411–445.

Shaw, S. J. (1971). Das Osmanische Reich und die moderne Türkei. G. E. von Grunebaum (Ed.), *Der Islam II* içinde (*Fischer Weltgeschichte*, Cilt 15, ss. 24–159). Fischer Taschenbuch Verlag.

Sieyès, E. J. (2005). *Üçüncü sınıf nedir?* (İ. Birkan, Çev.). İmge Kitabevi.

Sivrioğlu, U. T. (2015). Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/2, 3.

Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Atıf Yayınları.

Smith, A. D. (2014). *Millî kimlik* (B. S. Şener, Çev.; 7. bs.). İletişim Yayınları.

Smith, A. D. (2022). *Millî kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.

Smith, G. (1998). *Nation-building in the post-Soviet borderlands: The politics of national identities*. Cambridge University Press.

Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk–Fransız diplomasi münasebetleri*. Ankara.

Subay, Ö. Ö. (2020). *Tek parti dönemi gazeteciliğinde faşizan söylem: Varlık Vergisi örneği*.

Süner, A. F., & Bilgin, A. C. (2023). Toplumsal cinsiyet ile ilgili yayımlanan tezler. *Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni*, (8), 109–123.

Şahin, B. (2005). Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum süreci bağlamında Kürt sorunu: Açılımlar ve sınırlar. A. Kaya & T. Tarhanlı (Ed.), *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları* içinde (ss. 101–126). TESEV Yayınları.

Şahin, H. (2024). Cumhuriyet'in 100. yılında yeni Türk edebiyatı incelemeleri: Prof. Dr. Hülya Eraydın Argunşah armağanı. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 73–79.

Şallı, S. (2020). Alman milliyetçiliği. *Milliyetçilik* içinde. Otorite Yayınları. ISBN: 978-625-7990-02-8.

Şengöz, M. (2022). Ulusal kimlik ve ulus bilinci üzerine bir değerlendirme. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 12*(2), 277–295.

Şenoğlu, K. (2008). *Cumhuriyet dönemi fikir hayatında Yusuf Akçura'nın yeri* (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.

Şimşek, F. B. (2024). Ömer Seyfettin'in *Eski Kahramanlar* başlıklı hikâye serisinde millî şuurun inşası. *Turkish Studies – Language and Literature, 19*(2).

Tanilli, S. (1993). *Dünyayı değiştiren on yıl: Fransız Devrimi üstüne (1789–1799)*. İstanbul.

Taşar, V. D. (2021). Şehir ve kutsal: Osmanlı'da dinî mimarinin dönüşümü. *Milel ve Nihal, 18*(2), 209–237.

Taşkın, H. (2024). *Modern Türk milliyetçiliğinde dinî düşüncenin konumu* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Tekeli, İ. (1998). Bir modernleşme projesi olarak Türkiye'de kent planlaması. S. Bozdoğan & R. Kasaba (Ed.), *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik* içinde (ss. 136–152). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekeli, M. (2023). *Milliyetçilik hareketlerinin Türk kültürü ve diline yansıması*.

Tekin, S. (2017). Latin Amerika'da muhafazakârlık ve dış politika: Brezilya örneği. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 14*(51), 83–105.

Temizkan, Ö. (2022). Bir toplumsal hafıza inşa unsuru olarak Ziya Gökalp'in kültürel ulusçuluk yaklaşımı. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(1), 103–112.

The World Bank. (1998). *Post-conflict reconstruction: The role of the World Bank*. Washington, DC.

Tok, N. (2013). Liberal milliyetçilik. A. Öztürk (Ed.), *Platon'dan Skinner'a antik ve modern düşünce: Res Publica* içinde (ss. 266–285). Doğu Batı Yayınları.

Toker, M. (2004). İsmail Gaspıralı ve "dilde birlik" fikri üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 31–45.

Topakkaya, A. (2011). *Fichte*. Say Yayınları.

Toprak, Z. (2021). *Cumhuriyet ve antropoloji*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tuğrul, M., & Bulut, M. (2021). Osmanlı şehirlerinde vakıflar ve kültürel hayat: Selanik ve Sofya. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*.

Tunçay, M. (2003). *Çokkültürlülük perspektifleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No: 2.

Tunçay, M. (2006). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunçay, M. (2009). İkna (inandırma) yerine tecebbür (zorlama). A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (Cilt 2: *Kemalizm*, ss. 92–96) içinde. İletişim Yayınları.

Turan, E. (2011). Milliyetçilik teorisinin gelişimi ve Türk milliyetçiliği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (1), 135–149.

Turgut, S. (2023). Cumhuriyet modernleşmesinin taşıyıcısı olarak mefkûreci öğretmen. *İnsan ve Toplum, 13*(1), 126–158.

Tutar, A. E., İnaç, H., & Güner, Ü. (2006). Dış kaynak kullanımının (outsourcing) makroekonomik etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(2), 279–296.

Türkan, C. (2021). Millî Mücadele dönemi söyleminde millet ve milliyetçilik (1919–1923). *Tarih ve Günce*, (8), 159–194.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (yıl). *11. Dönem 2. Birleşim tutanakları*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler_gc?v_meclis=11&v_donem=2

Türkman, S. (2010). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp / Yusuf Akçura and Ziya Gökalp. *Atatürk Dergisi, 3*(4).

Uzun, T. (2003). Ulus, milliyetçilik ve kimlik üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı*, 6(23), 131–154.

Uzunçayır, C. (2024). Yüzüncü yılında Türkiye Cumhuriyeti: Cumhuriyet–demokrasi tartışması bağlamında bir değerlendirme denemesi. *Journal of Management & Economics / Yönetim ve Ekonomi, 31*(4).

Ünal, M. A. (1996). Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişimine bir bakış. *Türk Yurdu*, (109), 30–34.

Üstel, F. (2009). *"Makbul vatandaş"ın peşinde*. İletişim Yayınları.

Üstündağ, H. (2015). Aynı kemikler, değişen anlamlar: Irk biliminden biyoarkeolojiye. *Modus Operandi,* 2, 65-94.

Vatandaş, C. (2010). *Ulusal kimlik: Türk ulusçuluğunun doğuşu* (2. bs.). Açılım Yayınları.

Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları* (T. Parla, Çev.). İstanbul.

Wendt, A. (2013). Anarşi devletler ne anlıyorsa odur: Güç politikalarının sosyal inşası. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 10*(39), 3–43.

Werner, E. (1965). Panturkismus und einige Tendenzen moderner türkischer Historiographie. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 13*(8), 1342–1354.

Winkler, H. A. (Ed.). (1978). *Nationalismus*. Verlagsgruppe Athenäum, Hain, Scriptor, Hanstein.

Yakut, K. (1999). Fransız İhtilâli. *Çağdaş Dünya Tarihi*, 68–84.

Yasemin, I. Ş. I. K. (2024). Yusuf Akçura Ve Ziya Gökalp'ten Mustafa Kemal Atatürk'e Türk Kimliğinin İnşası. *The Journal Of Academic Social Science*, (105), 309-336.

Yılancıoğlu, E. (2023). Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında kültür-sanat ekseninden sinema. *International Social Sciences Studies Journal, 9*(113), 7674–7680.

Yıldırım, E. E. (2014). İnönü döneminin "resmi olmayan" tarihi: Muhafazakârların dün algısı. *Electronic Turkish Studies, 9*(4).

Yıldırım, T., & Şimşek, A. (2017). Erken Cumhuriyet döneminde "biz"in inşası: Tarih ders kitapları üzerine bir değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37*(1).

Yılmaz, A., & Telli, R. (2021). Osmanlı'nın son döneminde muhalif hareketler: Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin karşılaştırması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 20*(3), 1401–1417.

Yılmaz, Z. (2016). *Dişil dindarlık: İslamcı kadın hareketinin dönüşümü*. İletişim Yayınları.

Yumul, A. (2005). Azınlık mı vatandaş mı? A. Kaya & T. Tarhanlı (Ed.), *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları* (ss. 87–100) içinde. TESEV Yayınları.

Yücel, C. (1995). Asansörle yükseltilmek istenen çukurlar. S. Şen (Ed.), *Türk aydını ve kimlik sorunu* (ss. 415–422) içinde. Bağlam Yayıncılık.

Yücel, G. (2021). Erken Cumhuriyet döneminde güvenli coğrafya olarak "Anadolu" tasavvuru: *Anadolu Mecmuası* örneği. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, 7*(1), 15–32.

Zelyurt, M. K. (2025). Ziya Gökalp'in Türkçülük anlayışı ve üçlü sentez fikri. *Sosyologca*, (28), 93–105.

Zürcher, E. J. (2007). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi* (Y. S. Gönen, Çev.; 21. bs.). İletişim Yayınları.